

Txillardegi
eta ziminoia

© Edizio honena: Susa
© obrarena: Markos Zapiain

2007ko azaroa

Azala: Garbiñe Ubeda
Txillardegiren argazkia: Alberto Elozegi (*Argia* astekaria), 1994

I.S.B.N: 978-84-95511-98-0
Lege gordailua: NA-3142-2007

Susa: 317 posta kutxa / 20800 Zarautz
Adoain Aita 92 / 31015 Iruñea
Zubitalde 21 / 48195 Larrabetzu
Telefonoa: 943 83 26 55
Elektroposta: susalit@armiarma.com
Webgunea: www.susa-literatura.com

Markos Zapiain
Txillardegi
eta ziminoia

*Leireri eta bere hiru tximinoei,
batez ere arroxari,
Hannah Montanaren antza duena.*

Aurkibidea

- 11 Sarrera

- 13 **GIZONKI, ABEREKI**
- 15 Igeldoko animaliak
- 19 Piztia hiltegiara legez
- 22 Gizonki, abereki
- 22 Montaigne aitzindari
- 24 Krudelkeriaz
- 27 Orangutanen uhartea
- 29 Hibridazioaren ondorioak
- 31 Aspirina
- 32 Ziminoa ere kultur gile
- 35 Denbora, heriotza, mintzamina, askatasuna

- 39 **ELEBERRIAK**
- LETURIAREN EGUNKARI EZKUTUA*
- 42 Lilura eta gizon indarkeria
- PERU LEARTZAKO*
- 46 Urduri, asper; asper, urduri
- 47 Unibertsoaren itzela eta ahalegin politikoa
- 48 Larrua eta ilea
- 50 Peru Oreopitheko Jainkozurtz erretxina
- ELSA SCHEELEN*
- 53 Gizonak eta pilulak
- 57 Txortakideari gezurra
- 62 Max, mon amour
- HAIZEAZ BESTALDETIK*
- 64 Tximuairu/gizaireak ekaizpean dantzan
- 69 Yeroen, txinpantze makiavelikoa
- 70 Sugar Ray eta Dum Dum

- 71 Giza txinpantzea eta hierarkia
 73 Marabunta zein batasun ordenatua: kontuz
 75 Bonoboak, elkarrekin gustura
- EXKIXU*
- 77 Tribuaren aldeko gorrotoa
 80 Lurraldearen defentsa
 84 Zuhaitza eta denda
- PUTZU*
- 86 Karlismo abertzale bat
 87 Zaldia
- LABARTZARI AGUR*
- 92 Izanaren gaiztoari agur?
 93 Damua eta katua
 95 Bizirik
- 97 **ZIMINOA BERA MINTZO**
 99 Ziminoaren hizkuntza
 101 Human Nature
 106 Ziminofiloen ustezko pudoreaz
 108 Amodiozko txilioak (adi 79. oin-oharrari)
 109 Troskoaren lotsa
 110 Behien azentu dialektalaz
 112 Ziminoa bera mintzo
 114 Koko txatean
 115 Zimino euskalduna
 117 Proposamen bat, iraun dezagun
- 119 **AZKENAURREKO LAUDORIOA. BIDE BERRIAK**
 121 Arantxa Iturberen menpekotasuna kili-kolo
 123 Txema Garcia-Viana eta altxor barreatua
 125 Harkaitz Cano eta mamuzko protobikote batzuk

Sarrera

Euskal eleberri modernoan ugaztuna izan da nagusi hasieratik beretik, zehazki ziminoa. *Leturiaren egunkari ezkutua*-k zakurraren eskutik nobelaren gaiak eraberritu bazituen, *Peru Leartzako*-k bortizki jarri zigun aurrean animaliaaren ispilua, ziminoaren bidez batez ere.

Gerora euskal eleberriak usu erabili izan ditu zaldia, balea, tigrea, zeria, satorra eta behia.

Harkaitz Canok 1996an *Beluna jazz* argitaratuz zomorroaren gailentasunaren aroa abian jarri zuen. *Sp-rako tranbia*, *Eulien bazka*, *Kolosala izango da*, *Larrepetit*, *Kilkerren hotsak*, *Van't Hoffen ilea...* orduz geroztik dena bete zaigu kakalardo, sitsez, erlez, matxinsaltoz, kilkerrez, sugandilez, labezomorroz, inurriz eta euliz. Gero eta ugariagoak dira euskal eleberrietan larrurik gabeko animaliak, edo larrua ilez estalirik ez dutenak behinik behin.

Esate baterako, Inazio Mujikaren *Gerezi denbora*-ko animalien errege, astoa izan genuen. Aitzina egin dugu Zomorroaren Aroan haatik, eta kilkerra gailendu da gerra zibilari buruzko eleberrietan azken urteotan.

(Bitxia: satorra protagonismo berezi batez jabetu da Zomorroaren Aroan, berez ugaztuna den arren. Ugaztunaren Aroan ez zioten jaramon handirik egin. Baleak zanpaturik apika. Zeren bai deigarria, balea eta satorra espezie berekoak izatea! Nekez bizi zitezkeen etiketa beraren pean, eta Euskal Eleberriaren Zoologia Kondairak garbi bereizi ditu.)

Esan beharrik ez dago, sailkapen horrek deus gutxi balio du. Joera orokor lauso bat adieraztera mugatzen da. Egitate larregi uzten du bazterrean.

Sailkapen honetatik at, barbarako: Joan Mari Irigoienek *Babilonia*-n etekin ederra atera zion bestek ere erabili izan duen baliabide bati: pertsonaiek animaliaaren baten arketipoa dute barne-muinetan itsatsirik, pertsonaien eta errealtatearen arteko harremana baldintzatuko duena. Aurrerapenak ekarriko dien trenarengana proiektatuko dituzte herensugearenganako sentimenduak.

At halaber, Ramon Saizarbitoriaren eleberriek badute hainbat berezitasun: alde batetik, arras urriak dituzte animaliak; bestetik, biziari baino gehiago heriori lotuak dira (*Ehun metro*-ko protagonistaren odola miazkatzen duten usoak, *Bihotz bi*-ko Luxio muslaria, zezen disekatua gainera erori eta hila...); azkenik, animaliairen bat nabari baldin bada, sardina duzu latan, *Egunero hasten delako*-n jadanik ageri baitzen. Totem buruzagi, sardina latan. Ondorio psikoanalitikoak, inportanteak.

Zomorroaren Aroa noizbait bukatuko balitz, dena den, zein litzateke hurrengo Aroa?, zein ezustekoz txundituko gintuzke halabeharrak?

Zomorro azpi-espezie batez menturaz, Bizkarroiaren Aro batez. Itxuraz, bada belaki antzeko bat, aldi berean zomorroaren eta narrastiaren aitzindari. Baina ez du oso nobelistikoa ematen. Bai aitzitik zorriak, zomorrorik zaharrenetariakoak.

Izan ere, euskal eleberrietan, espezieen bilakaeraren alderantzizkoa izan baita gezia: hasierako Txillardegirenean primatea izan zen nagusi; 70, 80 eta 90eko hamarraldietan, berriz, askotariko ugaztunak. Harkaitz Canok Zomorroaren Aroa hasi zuen.

Nora goazen artez ikusi ahal izateko, nolana ere, ahal bezain zorrozki ikertu behar nondik gatozen.

Txillardegiren ziminoa dugu etorburu.

Txillardegiren obra ziminologia sakon bat da, besteak beste; polisemia handiko eleberriak dira harenak, baina orobat, Joan Mari Irigoienek dioenez, *polisimio* handikoak.

Liburuxka hau eskasegia da halako handitasunen berri emateko, baina espazioa erlatiboa da eta Eli Laztangurennek, aldiz, egundoko bloga du ziminoen gainean: *Kixmi*.¹

GIZONKI, ABEREKI

Igeldoko animaliak

Denboraren joana eta heriotza: horra Txillardegiren bi kezka funtsezko.

Txillardegiren ausardia lotsatiarena da. Autobiografietan eta oroitzapen liburuetan, berbarako, ez zaigu sakontasun handiz mintzo izan aitarekiko harremanaz.

Antigua 1900-en aitaren argazki batzuk erakustez gain haren familiaren jatorria zirriboratu du, bere garrantzia aintzat harturik labor gelditu den genealogia bat.²

Birraitona Tolosara etorri zen Madrildik. Aitona, berriz, Bidaniko Ageda Eizmendiren alaba batekin ezkondu zen, Bittorirekin. Baina Bittori gazterik hil ondoren aitonak Antiguara hartu zuen, Tolosako euskal munduarekikoak oro etenik. Antiguako Casa Victorian (amona Bittoriren omenez hala izendatua), izan ere, Anastasia González baitzen bihotza, Villarcayoko birramona. Berehala egin zuen bertan euskararenak. Txillardegik, etorkin familia batean hazia, eskarmentu gogorra izan du euskara amatatzeko saioen laguntzaile inkontziente eta kontzientekin. Bere bizitza eta bere ahalegina, hein batean, bidegabeki itzaliriko Agedaren eta Bittoriren euskal mundua sustatzeari eman dizkio, Exkixuk bezala, zeinaren amonaren eredia baita Bidaniko Ageda.

Txillardegiren aita moldiztegi bateko ugazaba zen. Gero, moldiztegia zegoen etxea Guardia Zibilarena izan da luzaro. Berriki eraitsi dute. Aita liberal gisa aurkeztu digu Txillardegik, Azañaren miresle, *Hitza hitz. Txillardegirekin solasean*, Joxean Agirrerekiko elkarrizketa autobiografikoan³, zein *Euskal Herria helburu*-n.⁴ Faxistak Donostian sartzeaz zirela, eta osabak ihes egiteko dena gertu zuela, Txillardegiren bizitza erabakiko zuen

2 *Antigua 1900*, Argitalpen eta Publikapenen Gipuzkoar Erakundea, 1992, 117-130 orr.

3 *Hitza hitz. Txillardegirekin solasean*, Elkar, Donostia, 1996, 28 or.

4 *Euskal Herria helburu*, Txalaparta, Tafalla, 1994, 12 or.

hautua egin zuen aitak: ez ziren Antiguatik lekutuko, bertan gel-
dituko ziren.

Gertakarien lekuko-n kontatzen duenez, bestalde, gaztetan Camus-en *L'Homme Revolté* eskatu zion aitari, Parisa zihoala aprobetxatuz, baina dendariak ez zion saldu nahi izan, heldugabe batentzat zikina eta arriskutsua omen zelako.⁵

Polizia Txillardegi lehenbiziko aldiz atxilotzera gurasoenera joan zenean, 1950ean, aitak epailearen agindua eskatu zien. Ez zutenez, gau osoa igaro behar izan zuten kanpoan etxean sartu ezinik, Txillardegi eskuburdinekin eraman aurretik. Hura bai he-
ziera oneko Polizia!

Sormen lan batean ausartu da Txillardegi aitari buruzko oroitzapenik barnekoenak —eta ederrenak— jakinaraztera, *Hai-
zeaz bestaldetik*-en bosgarren atalean zehazki, eta animaliei lotu-
rikoak dira ia denak.⁶

Behin batean, Txillardegi ume zela, lehengusu batzuk Belgi-
katik Donostiara zetozela-eta, Igeldora joan ziren denak elkarre-
kin. Bertako jolasetan ibili ziren, eta umeen zirrara liluratuaz bizi
izan zituen Jose Luis haurrak funikularra, “Erreka misterioitsua”,
kanoak, tunelak, karrusela, “Suitzako mendia”, labirintoa, txo-
kolatada boladoekin...

Halako batean, lehengusuek karioletako ziminoentzako gozo-
kiak eta makilgoxoak erosten zituzten bitartean, Txillardegik itu-
rri eder baten alboan uso zuri eta arrosa batzuk ikusi zituen, eta
zoragarriak iruditu zitzaizkion. Usoak laztandu nahi, baina haiek
ihesi. Orduan aitak ale batzuk eman zizkion, usoei esku ahurrean
eskaintzeko, baita berehala uso zuri bat eskuan pausatu ere, eta
aleak mokoka jan, Txillardegiri poz paregabe bat eraginez, usoa-
ren poz harrigarria.

Ordurako lehengusuak Bartolo mandril petralaren eta Txita
zahar zorritsuaren kaiolen aurrean ziren eta Txillardegi bertaratu

5 *Gertakarien lekuko*, “Lekuko bikain bat hil da”, Haranburu editorea, Donostia, 1985, 81-
82 orr.

6 *Haizeaz bestaldetik*, Elkar, Donostia, 1988, 141-159 orr.

egin zitzaien. Bartolok, lehengusuen zirtoei ihardetsiz, kaiola barruko hondakinak, kakahuete azalak eta mokordo zatiak eskuan bildu eta gorrotoz beterik jaurtiki zizkien.

Geroxeago, Ursula hartzari egin zioten bisita, “ejemplar capturado por el Ejército victorioso durante la gloriosa campaña del frente de Asturias”, errotuluak zekarren legez. Hartz gaixoak, bere zaharrean, bere joan-etorri unatuan, haserrea bera ahiturik, bere kirats etsian, gupida bizi bat piztu zuen Txillardegiren baitan, eta helduen aurkako herra larria aldi berean.

Egun gogoangarri hark, ordea, ez zion artean gogorrena erakutsia. Aitak Txubillo ttonttorraren atzealdeko malkorrera eraman zuen. Hantxe da Muitza baserria, eta Muitzatic itsasorantz labar labain more-beltz bat, harkaitzezko txirrista bat. Aitak Txillardegik sekula ahaztu ez duen zerbait kontatu zion. Baserrian bazuten asto bat; zahartu eta itsutu egin zen. Ez zekiten nola akabatu. Azkenik, begiak zapi batez estali eta labar hartatik behera amildu zuten.

Hau entzunik, krak egin zuen Txillardegiren bihotzak. Aurrerantzean, lehengusuek zaldiko-maldikoetan egindako zalaparta gorabehera, Txillardegi isildu egin zen, taldetik aldendu, zimino erretxinak, Ursula hartza eta asto itsua barne-muinetan iltzaturik. Animalioek Txillardegi, gizarte laguna, desegingo dute.

Izan ere, *Haizeaz bestaldetik* Txillardegiren autobiografia bat da, baina bere barrentasunena, bere arimaren ezkutukiena, sinboloz eratua. Eta, Txillardegi ere, bere baitan sakontasunik handienaz behatzen duelarik, eta animaliekin bat eginik, desagertu egingo da. Halatan, protagonistak ez du izenik, ez du izenaren beharrik. Zein da Txillardegiren muina, eta, beraz, gutako edonorena? “Alderrai dabilen orbela”, dio liburuan. *Orbeldegi* ezizena ere ez legokioke txarto Jose Luis Alvarez Enparantzari.

Kontua da hamarraldi zenbaiten buruan Txillardegi Igeldora itzuli zela. Baina denboraren joanak ez du gupidarik: mortu zen dena, hilik haurtzaroko liluren pizgarriak, isilik funikularra, geldirik karrusela eta “Erreka misteriotsua”, burdin

hesiz debekaturik tunel beldurgarria, Txitaren eta Bartoloren arrastorik ez, eta Ursula hartzaren kaiolaren ordez komun zikin bat.

Azkenik, pentsatu zuen koldarkeria litzatekeela astoa bota zuten Muitzako labarra ikusi gabe joatea. Eta Txubillo atzeko txirristara iritsita, behera begiratu zuen, labar moretik behera, tinko, harik eta norbaitek begiak zapi batez estali nahi zizkiola sentitu zuen arte.

Bereak egina zuen.

Orobat, gero, haurtzaroko bide batetik oinez, auto pilo bat zihoan Ku diskotekara, Txillardegiren begiak malkoz betez. Halako batean, estropezu egin eta erori da ia. Orduan, gazte batek “¡se circula por la acera de la izquierda, viejo!” garrasi egin dio auto gorri dotore batetik, jakinik ez dagoela ezkerreko espaloirik.

Horrenbestez, eta berriro, hiltzeko ordua heldu zaiola ulertu du.

Eta Bermeorantz hartuko du, Gaztelugatxeko labarretarantz.

Haizeaz bestaldetik-en gizatasunari buruzko Txillardegiren behako ezkorra nabari da. Nolabait esateko, gizakiak berez kaio-latzen du ziminoa eta amiltzen astoa. Bere baitako piztia hil egin behar du, gizatasunari eutsiko badio, gizartean biziko bada. Zentzu honetan, Txillardegik bat egiten du Sigmund Freudekin: gizartean bizi ahal izateko ezinbestean behar ditugu geure baitako hainbat irrika funtsezko zapaldu. Ondorioz, gizakia zoritxarreko duzu gizartean, beti eta nonahi. Txillardegik ez du uste, marxista eta hippy askok bezala, lan alienatzailea beharrean lan sortzailea bagenu eta giza harremanak maitasunean eta konfiantzan oinarrituko balira, gizarte atsegin harmoniatsua genukeenik. Ez bada. Edozein gizartek frustratu du sakonki gizakia eta frustratuko, honen grinak amatatzen baititu. Eta grina horiek osatzen dute geure baitako zimino lizuna.

Piztia hiltegitira legez

Haizeaz bestaldetik-en bezala, obra osoan sumatzen zaio Txillardegiri ugaztunenenganako enpatia bizia. Bere eleberrietako abere batzuk zentzudunagoak dira hainbat giza protagonista baino. Aise igar liteke abereak industrialki eta hormonaz hazi eta ondoren zuzenean pilatuta hiltegitira bidaltzen dituen jarreraz Txillardegik senti dezakeena, edota giza jaia apaintzeko animaliairen aurkako krudelkeriaz. Txillardegirentzat arazoa ez baita ziurrenik animaliak pentsatzen ote duen, baizik sentitzen ote duen, eta begien bistakoa zaio sentitzen duela.⁷

Txillardegik berez bezala eta bihotzez baztertzen du arima eta gorputza, gizatasuna eta animaliatasuna fanatismoz bereizi dituen tradizio erlijioso eta filosofikoa, gizakien eta ugaztunen kidesun ebidentea amorruz ukatzen duena. Izan ere, monoteismoek gizaki guztiak funtsean bat direla diote eta gizakia animalia ez bezalakoa dela zeharo.

Clément Rosset-en ustez, animaliairen aurreko izu hori, animalia ostrazismora bidaltze hori, giza izaera espiritualaren baieste fanatikoari dago lotua, eta animaliarekin dugun antzak izaera espiritual hori zalantzan jar ote lezakeen beldurrari. Giza munduaren eta animalien munduaren artean artifizialki ezarri den burdinazko muga horrek garrantzi estrategikoa izan omen du ideologia zanpatzaile gehienak osatzeko orduan.⁸

Arrotz zaio Txillardegiri bereizketaren azpimarratze amaigabe hori. Aristoteles: animalia kosmosaren ordena betierekoan

7 Gizakiak eraginiko oinazetik animalia babesteko mugimenduek gero eta indar handiagoa dute. “Zimino Handia Proiektua” deritzonak Nazio Batuak behartu nahi ditu antropoideak (txinpantzea, gorila, orangutana eta bonoboa) oinarrizko eskubide batzuen bidez babestera, funtsean bizitzeko eskubidea, torturaren debekua eta askatasun indibiduala. Animalien eskubideen aldeko libururik ospetsuena Peter Singer-en *Animal liberation* izango da ziur aski (Harper Collins, 2002). Jarrera horren aurka, Roger Scruton kritiko agertu da animaliei edozein eskubide aitortzeko orduan: animaliek ez dutenez gaitasunik gizarte hitzarmenik edo aukera etikorik mamitzeko, ezin dira inongo eskubideren jabe izan. Soilik gizakiak ditu betebeharrak; ondorioz, gizakia baizik ez da eskubideen merezient (Roger Scruton, *Animal Rights and Wrongs*, Claridge Press, 2003).

8 Michel Polac eta Clément Rosset, *Franchise postale*, PUF, Paris, 2003, 124 or.

dago, oharkabeen; guk ostera ulertu egiten dugu kosmosaren ordena betierekoa, jarduera teoriko kontenplalariari esker. Tomas Akinokoa: Jainkoaren sorkari soil dira animaliak; baina Jainkoak Haren Antzeko egin gintuen gu. Descartes: bere burua mugitzen duen makina duzu animalia; aldiz, arimadunak gara gu, eta arimak pentsatu egiten du. Kant: gauza da animalia, patataren berdina, nahi bezala erabil dezakeguna; gu ordea pertsonak gara, eta pertsona ez da inoiz bitarteko huts gisa erabili behar. Hegel: animalia naturari dagokio; gu berriz askatasunari. Marx: animaliak ez dezake naturaren forma itxuraldatu baino; gizakiok lanaren bidez geure helburu kontzientek gauzatzen ditugu, natura funtsean aldatuz. Heidegger: animalia mundubakoa da; gu, aldiz, mundu-eratzaille. Lévinas: animaliak muturra du; aurpegia guk.⁹

Dirudienez, batez ere Errenazimenduaz geroztik, Descartes eta Malebranche abiaburu, ezaugarritu izan da gizatasunaren funtsa oroz lehen animaliatasunari kontrajarririk.

Humanista progresista horien iritziz, bizidunok piramide bat eratzen dugu, gailurrean subirano gizakia. Eta honela zuritzen dute bortxakeria: baldin giza ongizatea nahi bada, ez dago animalien hildura, bibisekzioa-eta, onartu beste erremediorik.

Bestalde, Elisabeth de Fontenayk nabaritu duenez, animalien aldeko jarrera erakutsi eta animalien eta gizakien arteko kidetasuna azpimarratu duten filosofo batzuek ezin izan dute eragotzi gizakiak hierarkizatzea eta animaliak hutsik utziriko mespretxulekuan giza talde zenbait paratzea: Herderrek gormutuak, Schopenhauerrek juduak, Husserl-ek Europatik landakoak.¹⁰

Fontenayk jakinarazi du halaber joan den mendean franko izan zirela animalien erabilera makurrarekin obsesionaturiko idazle juduak: Kafka, Singer, Canetti, Horkheimer, Adorno, Döblin...¹¹

9 Jean Yves Goffi, "Les animaux et nous", *Magazine littéraire*, 361 alea, 1998ko urtarrila.

10 Elisabeth de Fontenay, *Le silence des bêtes*, Fayard, Paris, 1998, 512, 592, 635-6 orr., hurrenez hurren.

11 *Ibidem.*, 729-748 orr.

Alfred Döblin *Berlin Alexanderplatz* 1929koa da. Hona laugarren liburuko izenburu bi, jarraian datozenak: “Franzek despedidako martxa jotzen die juduei”, “Zeren abereari bezala gertatzen baitzaio gizakiari; bata hil, eta bestea ere hil”.¹²

Katastrofe historikoen zenbait giza biktimak kide sumatu izan baitu animalia, biktima izate horretan. Animalien hiltegi industrialek badute antzik kontzentrazio eta esterminazio esparruekin. Izugarri zabaldu zen “ardia hiltegiara legez” esaera, judua edo ijitoa gas ganberara nola zeramaten adierazteko.

Theodor Adornok berak Immanuel Kanten kontzeptu erabakigarri batzuk aztertu ditu: giza autonomia eta duintasuna, autodeterminazio morala... Eta antzeman die ez soilik naturaren gaineko nagusitasuna eta jabetza, baizik animaliaen aurkako etsakeria eta gorroto krudela. Adornorentzat, animalien aurkako iraina, edota gizakiaren aurkakoa animalia den heinean, idealismoaren egiazko bereizgarria litzateke: animaliaen eginbeharra sistema idealistan bat letorke juduarenarekin sistema faxistan. Jacques Derridak erantsiko du logika horren arabera animaliak eta juduak bat egiten dutela andrearekin eta umearekin, are atzeratu eta elbarriarekin...¹³

Honen harira, irudi luke animalianganako Txillardegiren maitasunak baduela zerikusirik Euskal Herriaren aldeko haren borrokarekin.

Txillardegik sentiarazten du, giza arrazoia goretsi eta abereen isiltasuna arbuiatu duen metafisika bat datorrela, nolabait, herri eta hizkuntza txikiak irentsi eta desagerrarazteko grinarekin.

Esan liteke, Txillardegirentzat animaliek Lurrean patxadaz bizitzeko eskubidea dutela, potentzia handiei deseroso zaizkien herriek legetxe.

12 Alfred Döblin, *Berlin Alexanderplatz*, Ibaizabal, Euba, 1996, 510 or. Anton Garikanoren itzulpena.

13 Adorno, *Beethoven, Philosophie der Musik*, Frankfurt, Suhrkamp, 1993, 123-124 orr. (Jacques Derridak aipatua: Derrida eta Roudinesco, *De quoi demain...*, Flammarion, Paris, 2001, 116 or.).

Gizonki, abereki

Montserrat Roig-ek *Els catalans als camps nazis* liburuan Neus Gener-en oroitzapen bat dakar. Neus Gener Ravensbrück-eko kontzentrazio esparrura bota zutenean Gebhardt doktorea zebilen bertan, Berlingo Unibertsitatekoa. Doktoreak emakume frantziar bati txinpantze-hazia intseminatu zion eta emakumeak bere buruaz beste egin zuen.¹⁴

Roigek ere aipatzen du Erich Mühsam berlindar poeta anarkista judua, naziak Berlinen 1933an Reichstag-a erre zuten gauean atxilotu eta 1934an, Oranienburg-eko kontzentrazio esparruan, SS komando bavariar batek akabatua.

Zorroagan Juan Aranzadik kontatzen zigun Erich Mühsam hori naziak harrapatu eta hamalau hilabetez torturatu ostean ia itsu zegoelarik, zornea eta odola zeriola belarri batetik, hainbat hatz hautsita, egun batean kartzelero naziei bururatu zitzailea, barre apur bat egitearren, Mühsamen ziegan txinpantze bat sartzea, beste atxilotu baten etxean atzeman berria. Uste baitzuten ziminoak eraso egingo ziola poetari.

Baina alderantziz gertatu: txinpantzea Mühsamen lepotik eskegi eta errukizko imintzio eta hots hunkigarrien artean zauriak miazkatu zizkion.¹⁵

Montaigne aitzindari

Animalia eta gizakia zurrunki bereizten dituen filosofia izan dugu nagusi, baiki, baina bada hala ere tradizio gorde bat gizakia animalia ren hurko egiten duena, Txillardegik bezala. Ildo horren aitzindarietako bat, Michel de Montaigne.

14 Montserrat Roig, *Les catalans dans les camps nazis*, Triangle Bleu, Génériques, Paris, 2005, 188 or. (Jatorrizkoa katalanez, *Els catalans als camps nazis*, Bartzelona, Edicions 62, 1977.)

15 Ziminoaren enpatiaz zimino ez den oinazetuarengana, Frans de Waal, *Our inner ape*, Granta Books, London, 2005, 1-7 orr.

Montaigneren xedea aurreko atalean aipatu dogmatismo filosofiko eta teologikoan nabari den giza harrokeria zapartatzea da. Gizakiak bere burua aparte eta zero goienetan kokatzeari utzi behar dio, bere arrazoimen, jakitate eta duintasun ustez bakanei zor omen zaizkien abantailei uko egin: ez gaude besteen gainetik ez azpitik, ez dugu adimenaren monopolioa, animaliak higitzen dituen naturaren lege berak bizi gaitu, bizidun guztiekin bat gara. Eta naturak berdintasun eta korrespondentzia perfektu bat jarri du gure eta piztien artean.¹⁶

Montaignek erakusten duenez, animaliek badakite negar egiten, barre, berbetan; badute gainera barne mintzo bat; badakite elkar erabiltzen, ehizan, silogismoak sortzen, jolasten, zenbatzen, ikasten, hobetzen, erlijioa praktikatzen, orobat intzestua eta homosexualitatea; badakite aurrezten, gudukatzen, fideltasuna adierazten, esker ona, bihozberatasuna, elkartasuna, sozietateak eratzen, are konfederazioak, truke ekonomikoa baliatzen, eta matematika; badakite barkaberak izaten, damutzen, bere burua irudikatzen, abstraditzen, orokortzen, ideiak sortzen, ederrak izaten, zutitzen, ahalketzen.¹⁷

Antzekoak ditugu akatsak. Ez du zentzurik gure nagusitasuna goresteak. Diferentzia handiagoa izan liteke gizaki batengandik beste batengana, gizaki batengandik animalia batengana baino. Eta badira gainera forma mestizo eta anbiguoak giza naturaren eta piztiaren artean.

Izan ere, Montaignerentzat animaliek eta guk ez dugu zentzumenak eta irudimena baino. Eta batetik gure zentzumenak ez dira bikainenak; eta bestetik animaliek badituzte guk ez ditugun zentzumenak. Ondorioz, baliokideak dira animalia guztion irudi-

16 “Gure eta ihizien arteko lehengusutasun horri buruz, ez dut kontu handirik egiten; ez eta herri askok, bereziki zahar eta nobleenak, ez dutela bakarrik ihiziak onartu beren lagungo eta harremanetan, baina eman dietela beren buruaren hagitz gaineko maila bat, inoiz ere beren jainkoen ahaideak eta faboritoak kontsideratuz, eta haien alde edukiz begirune eta errespetu gizagaindiko bat; eta beste zenbaitek jainkorik ez jainkotasunik ez ezagutuz haietaz landara”. Montaigne, *Entseiuak II*, Klasikoak, Bilbo, 1993, 97 or. Eduardo Gil Bera itzultzaile.

17 Zerrendatzea Elisabeth de Fontenayk egin du, *Le silence des bêtes*, 351 or. Liburu horretako “Grâce et bñignit ” atalari esker idatzi ahal izan dut honako atal hau.

kapenak. Gure espeziearenak ez dira besteenak baino zoliagoak. Gezurra da gure errepresentazioak errealtate objektiboarekin bat datozela eta animalienak, aldiz, senezkoak baino ez direla eta, hortaz, soilik subjektiboak.

Halatan, bizidunen arteko funtsezko antzekotasunak balio-kide egiten ditu haien irudikapenak. Horrek Fontenayk “nahasketa printzipio” deritzona bultzatzen du¹⁸: ez dagoenez bereizketa muga garbi eta egonkorrik, animalia- eta gizakiaren arteko muga etengabe aldatzen ari denez, sarritan aldea hagitz izaten da txikia, eta maiz da desagertzen. Izakiak nahasi egiten dira, erdi-bideko formak sortu eta ugaldtu, gizakia gizotso bilakatzen da eta berriro gizaki, Txillardegiren Peru Leartzako zimino eta kanguro eta berriro Peru bilakatuko den bezala. Deus ez baita sekula betikoz ez identifikatzen ez bereizten.

Montaignek eskaera zorrotzak egingo ditu, abereak gutxies-ten dituen jarreraren aurka arrazoibidea behartu: dioenez, konplik-
katua ez da bakarrik antzeko aurpegi eta gorputzak ditugun giza-
kion artean desberdintasunak zehaztea, baizik gu geu animalien-
gandik bereiztea. Ezein arauk ezin gaitu bermatu; diferentzia eta
antza, ezegonkorrak beti, inoiz ez dira behin betiko erabakitzen.
Bi-biek egiten eta desegiten dituzte izakiak naturaren jolasean.

Bereizketa zurrunen ukatze horrek adierazten du Montaignek ez duela legerik ezartzen, ez sailkapenik. Ez dago Montaignerenean genero garbirik, ez diferentzia espezifikorik, ez definiziorik, baizik arreta bat bereziari, gertaera singularrari. Ez dago horrenbestez giza generorik: Montaignek gizakiaren “berezkoa” desegingo du.

Krudelkeriaz

Montaigneren *Entseiuak*-en bigarren liburuan bada *Krudelke-
riaz* izeneko atal bat, non bere etxaldeko abereak aurkeztuko diz-
kigun, orobat zaldiketa eta ehiza. Montaigneren erraiak nabari

ditugu bertan, gogoeta bideratzen. Txillardegi bezala animalien-ganako bere sentimendua adierazteko orduan *Haizeaz bestaldetik*-en, Montaigne ere ihizienganako sinpatiatik (estoikoen hitza, “batera sentitu”) eta umetasunetik abiatuko da (Txillardegi haur-tzarotik, Montaigne bere nortasun infantiletik).¹⁹

Montaigne zaldun aberatsak, Erregerekin ehizan ibiliak, bere errukia aitortzen digu, beldur barik bere gizontasuna zalantzan jarriko ote duten. Onartzen du gustuko duela ehiza, baina ez du gogoko bere burua defenda ez dezakeen piztia inozentea akabatzeari. Oreinaren malkoak eta odola ez ditu ikusi nahi, ezta haren lantua entzun ere.²⁰

Elisabeth de Fontenayren iruzkina: “Quand on sait à quel point l’aristocratie tenait à ce droit de chasse dont elle avait le privilège exclusif, on mesure la hauteur, la largeur, la profondeur de la ‘gentillesse’ de Montaigne, et son humilité que la pitié pour les bêtes rend si peu chrétienne”.²¹

Ihizia harrapatu orduko zelaira itzuliko du, Pitagorasek bezala: honek ez omen zuen arrainik ez txoririk erosten, ez bazen itsasora edo zerura itzultzeko. Montaignek sentitzen zuen isurita-ko lehenbiziko odola ehizakiarena izan zela, eta ehizak ezinbestean dakarrela gerra. Ematen du krudelkeria ohituratik datorrela, gizakien heziketa jakin batetik. Baina une ezkor batean Montaignek susmo beltza adieraziko du: baliteke senen batek bultzatzea giza krudelkeria: zergatik aspertzen da bestela gizakia abereei elkarrekin jolasean begiratu, eta gozatu elkar zatikatzen eta hiltzen dutelarik?

19 “Beste bizioen artean gogorki hastio dut krudelkeria, izaeraz eta adimenaz, bizio guztietako burua bezala. Baina halako bigunkeriarraino da non ez baitut oilasko baten lepo-zulatzea ikusten ezatseginik gabe, eta egonezean entzuten baitut erbi baten kirrinka neure zakkuren hortzen azpian, ihizia atsegin bortitza bada ere”. Montaigne, *Entseiuak II*, 92 or.

20 “Neurez, ez dezaket ezatseginik gabe ikus defentsarik gabe den eta batere kalterik egiten ez digun ihizi errugabe bati jazartzen eta hiltzen. Eta, eskuarki gertatzen den bezala, oreina, hats eta indarrez husturik sentitzen denean, azken beltzean, gibelatzen eta errenditzen zaigularik jazartzen diogunoi, grazia eskatzen digularik haren malkoen bidez, beti iruditzen zait ikuskizun biziki ezatsegin bat”. Montaigne, *Entseiuak II*, 95 or.

21 Elisabeth de Fontenay, *Le silence des bêtes*, 354 or.

Elisabeth de Fontenayren galdera: baina orduan zergatik ez dago Montaigne bera arau komun horren pean?²²

Bistan da ez dagoela giza esentziarik. Gizakien dibertsitatea azkengabea eta bateraezina da.

Fontenayren iritziz, Montaignek berak eman zion bere kez-kari erantzuna, dibertsitate hori aldarrikatu baitzuen. Gainera, dibertsitate horren berri giza naturaren ideiari muzin egingo dion tipologia batek eman lezakeela ere erantsi zuen. Eta, hori lortzekotan, jatorrizko bekatuaren unibertsaltasunaren ideia borrokatu beharra dagoela, besteak beste.

Montaignerentzat, badugu betebeharrak natural gisako bat bizidun ororekin: maite ditugun abereak galtzean negar egiten dugu, abereok bezalaxe gu galtzean. Sentitzen duen orori zor diogu begirunea. Abereekin harremana dugunez, elkarri eskaerak egiten dizkiogunez, laguntza eta maitasuna eman, beharrezkoa izango da hortaz harreman hori betebeharren batek gobernatzea. Montaignek, hartara, betebeharren tipologia bat proposatuko du, ezen ez sailkapen hierarkiko bat. Gizakiei, zuzenbidea idatzi, itundu eta elkarrekikotasuna mami dezaketenei, justizia dagokie.

Adiskide isilei, berriz, grazia eta ontasuna zor diegu. Hots, ordainik itxaroten ez duen eskuzabaltasuna eta kalkulurik gabeko ontasuna, izaki errugabe bat sufritzen ikusiz plazer hartzeak adierazten duen gaiztakeriaren aurkakoa.

Horrela, nire zakurra hurbildu eta jolastea eskatzen didalarik, nahiz nire bihotza doluan egon, ez dut zakurra gibelarazi behar.²³ Ez du bestela jokatu *Labartzari agur*-eko Antton Iharzegaraik Baltza bere txakurtxoarekin.

22 *Ibidem*, 355 or.

23 “Denaren esateko ere, ez ihiziei bakarrik, baina zuhaitzei beraiei eta landareei estekatzen gaituen begirune eta gizabidezko eginbehar orokor zerbait bada. Zuzenbidea gizonei zor diegu, eta grazia eta ontasuna gai izan daitezkeen garaitiko izakiei. Haien eta gure artean, bada harreman eta elkarrenganako betebeharrak zerbait. Ez naiz herabe adierazteko neure izaeraren hain beraztasun hurrezkoa non ezin baitiezaioket neure zakurrari ezeztasun sasoiz kanpoan eskaintzen edo eskatzen didan balakua”. Montaigne, *Entseñuak II*, 97-98 orr.

Edonola ere, gaur egun argitu beharra dago, Disneyren eta enparauen eraginaren erruz atal honen testuinguruak eta arrazoi-bideak berak berez legez ekar lezaketen formulazio hau ez datorela bat ez Txillardegirekin ez Montaignerekin: “Txillardegiren inperatibo kategorikoetako bat hauxe litzateke: gizakiekin harremantzeko orduan, oso kontuan hartu animaliak direla, eta, gainera, barruan askotariko animaliak dauzkatela. Irudika eta ikus itzazu gizakien baitako animaliak. Era berean, animaliekin harremantzean, ez ahaztu barruan izan ditzaketen gizakiak eta ahalegindu ikusten”.

Egia da Txillardegik, Montaignek bezala, aberearekiko harremana hein handi batean moralaren esparruan kokatu duela. Baina goiko proposamena ezin liteke Txillardegirena izan, besteak beste, gizakiaren eta animalia-artearen arteko harremanaren arazo moralari ez baitio soluzio orokorrik ikusten. Are gutxiago goiko hori bezain boluntarista, erraza eta atsegina, konponbidea irudimenean, bertatik bertara eta deus galdu gabe aurkitzen duena.

Orangutanen uhartea

Txillardegiri beti izan zaio kezka-bide, eta liluratu egin du, gizakiaren eta ziminoaren arteko muga lausoak, eta nahasketak. Ondorio larriak ere atera ditu gogoetotatik: arimaren hilezkortasunaren ezina, besteak beste.

1957koa da *Orangutanen uhartea*²⁴, gerora *Kosmodromo* ipuin bilduman jasoa.²⁵ Joanes marinelaren aurkezpenak abiarazten du kontakizuna. Joanes zaharra da, eskarmentu handiko gizona eta kontalari paregabea. Entzuleek istorio guztiak sinesten dizkiote, bat izan ezik: orangutanen uharteari buruzkoa. Hauxe:

24 *Egan* aldizkaria, 5/6-1957, 289-295 orr.

25 *Kosmodromo*, Haranburu editorea, Donostia, 1984, 13-26 orr.

Behinola, ekaitz baten ondorioz, uharte galdu batean agertu ziren ezustean Joanes orduan kapitaina eta bere marinela, eta, gizakien gisara jantzirik zimino ibilera zuten izaki estrainio batzuk ikusita, Joanes izutu eta alde egin zuten. Izan ere, Joanesek bazekien, jakin, gizaki izateko ziminoegi eta zimino izateko gizakiegi ziren haiek, piztien begiradaz eta begitarte iletsuz hornituriko elementu haiek, kristau bat ikusi bezain laster erotu eta ez zutela akabatu arteko onik izango.

Hala ere, zenbait urteren buruan, zientifiko talde batek bidaia bat antolatu zuen Orangutanen uhartera, ziminoaren eta gizakiaren arteko katebegi galduaren bila. Biziki poztu zen Joanes; halatan, ordu arte kolokan izaniko bere hitzarekiko zalantzak, uxatuak baitziren behin betikoz.

Kontua da zientifikoak uhartera iritsi eta, tramankulu aurreratu batzuen bidez, ziminoaire bezain gizaire haien ezaugarriak ikertzeari ekin ziotela. Halako batean, testu bat aurkitu zuten. Euskaratu zuten eta irakurri: marinela talde bat bertara heldu zen aspaldi. Orangutanek eraso zieten. Garbi ikusi zuten akabatuko zituztela. Orduan, deabruari laguntza eskatu zioten. Deabruak, beren arimen truke, giza barruari eutsiz orangutanez mozarrotzeko aholkatu zien, eta gizakiek bete egin zuten aholkua.

Aurrerantzean, baina, ezingo ziren gizartera sekula itzuli eta, infernura joan baino lehen, orangutanen adiskidetasuna beharko zuten...

Hau irakurrita, zientifikoek egiaztatu zuten Orangutanen uharteko biztanleak ez zirela ziminoaren eta gizakiaren arteko katebegi galdua, baizik eta gizakien eta orangutanen ondorengoak, katebegi galdua bezain interesgarriak zientziarentzat, bestalde.

Beraz, zientifikoek bertan gelditzea erabaki zuten.

Noizbait, izaki haietako batek, ar heldu batek, pulpitu antzeko batera igo eta egundoko hitzaldi sutua egin zuen. Ondorioz, zenbait entzulek bizilagun batzuen etxeak erre eta hil egin zituzten. Sarraski haren ondoren, hala ere, berriro itzuli ziren ohiko lanetara eta bolada batean lasai bizi izan ziren, harik eta hurren-

go mitin hanpatuak ostera asaldatu zituen arte. Eta horrela behin eta berriz.

Egun batean, orangutan bat, besteak baino ahulagoa, bizilagunen etxerik ez erretzea aldarrikatzen hasi zen, emerik ez lapurtzea, zintzotasuna, are orangutanen eskubideak; baina berehala gurutziltzatu zuten orangutan indartsuek.

Hau guztia ikusirik, zientifikoek ondorio larriak atera zituzten, eta batzuk mozkortu, beste batzuk erotu, edo elkar hil, edo beren burua hil egin zuten; bizirik gelditu zirenak orangutanen hirira jaitsi eta jo eta bertan akabatu zituzten. Zientifiko bakar batek lortu zuen uharte madarikatutik ihes egin eta bere betiko giza hirira itzultzea; baina, ikusitakoa kontatzen amaitu bezain laster, hil zuten herrikideek.

(Batek daki, pentsa liteke Joanes marinela, hain zaharra izaki —“itsasoa bezain zaharra”—, Orangutanen uhartetik aurreko batean ihes eginiko beste kontalari baten hilketan esku hartua zela. Horrela jakingo zuen apika Orangutanen uhartearen eta bertako biztanle hibrido itzelen berri uhartea lehenbizikoz zapaldu baino lehen.)

Hara Txillardegiren lehen narrazioa, B serieko film bikain horietako bat izan zitekeena, benetan iraultzailea, Jesukristo erdi orangutan txundigarri horrekin. Kontuan hartu, barbarako, *Planet of the Apes* filma (Ziminoen planeta) 1967koa dela, eta 1963koa Pierre Boulle-ren *La planète des singes* nobela.

Hibridazioaren ondorioak

Eli Laztangurenak *Kixmi* blogean idatzia: “Genetika azterketetik ondorioztatu dutenez, uste baino askoz beranduago bereizi ziren txinpantzeen eta gizakien arbasoak, eta lau milioi urtez haurrak izan zituzten elkarrekin”.²⁶

26 <http://www.goiena.net/blogak/kixmi/51>

Egia da badirela gizakiaren eta txinpantzearen genometan duela zazpi milioi urte bereizi ziren geneak, baina beste batzuk ez ziren bereizi orain dela 5,4 milioi urte baizik. Gizakiaren eta txinpantzearen arteko azken bereizketa uste baino askoz berriagoa da.

Laztanguren: “Gizakiak eta txinpantzeak duela 5,4 milioi urte bereizi baziren, nola da posible giza ezaugarriak dituen Toumaik zazpi milioi urte izatea? ‘Hibridazioa’, hona zientzialariok ematen duten erantzuna. Honela laburbiltzen dute eboluzioaren historia: bi espezieak duela 11 milioi urte hasi ziren bereizten, baina gero berriz elkartu eta elkarrekin izan zituzten umeak. Azkenean, behin betiko banandu ziren, duela 5,4 milioi urte inguru”.

David Reich Harvardeko genetistak esan berri du: “Gizakien eta txinpantzeen arbasoen arteko hibridazioak lagunduko luke azaltzen zergatik dauden gure genometan halako adin ezberdinak dituzten guneak, eta zergatik diren gizakien eta txinpantzeen X kromosomak horren antzekoak”. Dirudenez, hibridazio-prozesuak aldaketa gehiago eragiten dizkio X kromosomari beste kromosomei baino, eta baliteke beraz hibridazioa izatea hain zuzen X kromosomaren eboluzio bitxiaren zergatia.

Laztangurenen esanetan, “nahasketak landare espezie berriak sor ditzakeela jakina zen aspaldi, baina orain arte ez da pentsatu hibridazioa animalia espezieak sortzeko modu aproposa izan zitekeela, are gutxiago eginkizun handia izan zezakeela txinpantzearen eta gizakiaren eboluzioan. Reichek adierazi duenez, animalia espezieen artean orain arte ez bada halako eboluzio mekanismorik ikusi, halakorik bilatu ez dugulako izan daiteke”.

Eman dezagun hortaz, genetista horiekin batera, gizakien eta txinpantzeen arbasoak elkarrekin nahasi zirela. Inkognita txundigarri bat loratzen zaigu orduan: zein ote da harreman haien ondorengoa: gizakia ala txinpantzea?

Laztangurenek “geneen detektibe” izendatu duen Nik Pattersonnek azpimarratu du, gizakiaren eta txinpantzearen arteko harremanen ondorioa bietako bat izan litekeela, gizakia ala txinpantzea, baina bietako bat bakarrik. Hala ere, genetistek gaur-

daino lortu dituzten datuen bidez ezin dugu erabaki bietako zein den oinordeko hori. Pattersonek bederen aitortu du, arazo horren inguruan luzaro hausnartuta ere ez duela erantzunera hurbiltzeko biderik aurkitu.

Txillardegiren intuizioak orain dela mende erdi korapilo hauek sumatu eta literaturaz jorratu zituen, eta orain genetistak korapilo horiek zientziaren mintzairaz askatzen ahalegintzen ari dira.

Gizakiaren eta ziminoaren arteko nahasketen eta mugen edo mugarik ezaren gaineko ardura horrek ez du Txillardegi egundo utzi.

Aspirina

Txillardegik behin eta berriro azpimarratu duen arren gizakia funtsean ez dela ziminoa baino, gizonak hurbilago duela txinpan-tzea arratoiak sagua baino, 1982an Los Angelesen idatzi eta 1984an argitaraturiko *Euskal kulturaren zapalketa 1956-1981*-en hitzaurrean²⁷ gizakion berezitasunak zehazten ahalegindu zen. Izan ere, espezie guztiok dugu besteetatik bereizten gaituen ezau-garriren bat, errinozeroak adarra, eltxoak gogaikarritasuna eta abar. Gizakiok, berriz, aspirinak egiten ditugu. Txillardegirentzat, gizakia aspirinak egiten dituen ziminoa da alde batetik, hau da, teknologia sortzen duena, gai dena, esate baterako, berez ez dago-kion esparru batean bizitzeko: berez lur azala baldin badagokio ere, gizakia urpean edo airean bizi baitaiteke; bestetik, gizakiak le-geak eta literatura egiten ditu, kulturgilea da.

Dena den, nola kulturaren hala teknologiaren oinarrian, hiz-kuntza dago, mintzamina.

Kulturaren kasuan, bistan da, kultura legegintzari eta litera-turari lotzen diegun heinean bederen.

27 *Euskal kulturaren zapalketa 1956-1981*, Elkar, Donostia, 1984, 6-12 orr.

Teknologiak, aldiz, gizakien arteko harremana behar du, ezinezkoa litzatekeena hizkuntzarik gabe. Esate baterako, aurkikuntza teknologikoak belaunaldiz belaunaldi igaroaraztekotan ezinbestekoa da hizkuntza.

Hortaz, jo dezagun oraingoz giza animalia-aren berezitasuna mintzamenaren datzala; gizakia, Octavio Paz-en berbetan, “zimino gramatikaria” dela.

Ziminoa ere kulturgile

Baieztapen hori zehazten hasi beharra dago ordea berehala.

Berriki hainbat ziminologok kultura eta mintzamina giza berezitasuna direla ukatu dute. Edonola ere, kulturaren kasua eta mintzamenarena bereizi egin dituzte.

Atal honetan gizakia-aren eksklusibotasuna kulturgile gisa zailantzan jarriko dugu Frans de Waal-en eskutik (eta hirugarren atal nagusian ziminoaren mintzoaz arituko gara Txillardegiren berarenetik).

Kontua da aspaldion zenbait berezilarik, “kultura” legegintzari eta literaturari lotu beharrean, bestela definitzen dutela, eta gero eta maizago entzuten zaiela animalien kulturaz mintzo, adibidez Frans de Waal, *Ziminoek tea hartzen dutelarik. Animalien kulturaz* liburuaren egileari.²⁸

Sciences Humaines aldizkarian elkarrizketa bat egin diote.²⁹

De Waal-en ustez, giza zein abere kulturaz mintza gaitzke egiaztatzen dugunean ohiturak edo jakintzak sozialki transmititzen direla, eta ez herentzia genetiko. Esate baterako, baldin dantzan beste bati begira ikasten baduzu, zure estiloa zeure kabuz garatu beharrean, orduan “kultura koreografiko” bat zenuke. Gerta liteke beste batzuek gu imitatu eta azkenik taldekide guztiok ber-

28 Frans de Waal, *Quand les singes prennent le thé. De la culture animale*, Fayard, 2001.

29 “Les Grands Dossiers des Sciences Humaines”, lehenbiziko alea, 2005eko abendua-2006ko urtarrila-otsaila, 51-52 orr.

dintsu dantzatzea. Eta beste hainbat taldek, berriz, bestela dantza-
tzea: hor desberdintasun kultural bat izango genuke, gizatiarra.

Baina animalien artean ere berdin gertatzen da. Kinji Imanishi japoniar biologo eta antropologoa lehenbizikoa izan zen, 50eko hamarraldian, abere kulturaz idazten. De Waalen iritziz, ez da oso harrigarria nozio hori Ekialdean sortu izana, batez ere Mendebaldea arduratu baita kultura giza endaren pribilegio egiteaz: uste dugu kultura dela gu gizaki egiten gaituena. Horrenbestez, Ekialdetik etorririko ideia horren aurrean erresistentziak ditugu.

Baina Kinji Imanishiren dizipuluek ebidentziak pilatu dituzte. Ikusi dute Japonia hegoaldeko uharte txiki bateko ziminoek ikasi dutela batata edo patata gozoa uraz garbitzen, jan aurretik. Jokabide hori eme gazte batek hasi zuen. Ondoren, bere hurbilekoek bereganatu eta, azkenik, uharteko ia zimino guztiengana zabaldu zen.

Gaur egun, frogatutzat jo daiteke zenbait ziminok, esaterako txinpantzeek, hainbat jokabide imitazioz transmititzen dituztela. De Waalek eta bestek ikerketa garrantzitsu bat argitaratu dute berriki.³⁰ Garrantzitsua da, espezialista askok jarraitzen baitute zailantzan jartzen animaliek benetan elkarrengandik ikasteko ahalmena dutela. Uste dute izan daitekeela ikasketa indibiduala, abere bakoitzak esperientzia bere aldetik eginez, imitaziorik batere gabe. Kasu horretan, jakina, ezin ez transmisioaz ez kulturaz mintzatu.

Ordea, Frans de Waalek eta bere kideek esperimenez ukatu dute arrazoibide hori. Txinpantze eme bati litxarreriaz beteriko ontzi bat irekitzen erakutsi diote, makila batez atetila bultzatuz.

Ondoren, beste eme bati (beste talde batekoa) beste metodo bat irakutsi diote, atetila altxatzea, ontzi berdinetik emaitza berdina erdiesteko.

Azkenik, txinpantze biak zein bere taldean berriro kokatu eta ontzi batzuk utzi dituzte beren esku. Eta primatologoak bere-

30 A. Whiten, V. Horner eta F. de Waal, "Conformity to cultural norms of tool use in chimpanzees", Nature online, 437 alea, 2005-09-29, <http://dx.doi.org/10.1038/nature04047>.

hala ohartu dira txinpantze talde bakoitzak metodo diferente bat ikasia eta bereganatua zuela: zeinek bere “eredua” hain zuzen.

Zenbait txinpantzek beren aldetik beste taldearen metodoa aurkitu zuten, baina, aldi baten buruan, beren “ereduaren” metodora itzuli ziren. Frans de Waalek “kultur konformismo” izen-datu du jarrera hori: txinpantzeek ezagutu ditzakete gauzak egiteko hainbat modu, baina nahiago dute beren taldean gehienek erabiltzen dutena.

Aurreneko aldia da hain argiro erakusten dena teknika berri bat zimino talde batean artifizialki sartu eta kulturaz transmititzen. Era berean, Frans de Waalek egiaztatu du, hirugarren txinpantze talde baten laguntzaz, “eredurik” gabe txinpantzeek ez dutela litxarreriaz beteriko ontzi hori irekitzea erdiesten, ahaleginak ahalegin. Egiaztapen horiek guztiak erakusten dute ziminoen artean badirela kultur tradizioak.

Horrek guztiak kulturaz genuen ikuspuntua aldatu digu. Kultura ez da gizakiaren pribilegio, nahiz askok kontrakoa aldarrikatzen jarraitu. Kultura batez jabetzea esentziala izan liteke animaliairentzat: gatibutasunean hezitako txinpantzea ez da gai naturara itzultzeko. Ez ditu mehatxatzen duten arriskuak ezagutzen, ez daki jaten, ez bere burua babesten, ez ditu ezagutzen sendabelarrak, bere generokideek eri direlarik hartzen dituztenak. Naturan biziraun ahal izateko ikasketak falta zaizkio. Espezie adimentsu askotan, imitazioz jabetzen dira trebetasun horiez, bizirautea kulturaz jasoriko ezagutzetan oinarritzen da.

Giza kultura konplexuagoa da, eta tresna sinbolikoak erabiltzen ditu, animaliek ez bezala. Baina, Frans de Waalen iritzirako, kultura ez da “gizakiaren bereizgarria”.

Bestalde, kultura dioenak dibertsitatea suposatzen du, eta aniztasun hori begien bistakoa da txinpantzeen artean. Naturan, txinpantzeen taldeek hain tradizio desberdinak dituzte, ezen bezelarik, bideo bat begiratze hutsaz, identifika baitezakete bideoa egin den ingurua, kontuan hartu behar izan gabe landaretza edota ziminoen itxura fisikoa, baizik soilik txinpantzeen jokabidea, inguru batetik bestera aldatzen baita. Zenbait taldek intxau-

rrak harri batez hausteko ohitura du, beste zenbaitek ez. Talde batzuek keinu multzo bat darabilte, besteek inoiz erabiltzen ez dutena. Desberdintasun horiek egoera naturalean bezalaxe ageri dira gatibutasunean ere.

Primatologiaren Gune Nazionaleko zuzendaria da De Waal, Emory Unibertsitatean, Atlantan, AEBetan, eta bertan badute txinpantze talde bat, kideek elkarri eskua ematen diotena zorriak eta arkakusoak kendu bitartean, eta bakarrak dira hori egiten.

Horrek guztiak aldatu egin du orain arteko ikuspuntu nagusia hizkuntzaren zereginaz eta kultura sinbolikoarenaz hominizazio prozesuan. De Waalen esanetan, hizkuntzaren jabetza eta sinboloen erabilera arazo arras desberdinak dira. Egia da giza-kiarengan gaitasun horiek kulturari lotuak daudela: hizkuntzak kultura transmititzeko balio du eta sinboloak praktika kulturalen oinarri dira. Baina transmisio kulturalaren fenomenoak ziur aski antzinagokoa da hizkuntza baino. Hizkuntza ez da ezinbestekoa imitaziozko ikasketarako eta ez da talde-tradizioak izateko baldintza. Beraz, Frans de Waalek dioenez, hizkuntzaren jatorriaren arazoa eta bere bilakaerarena bereizi egin behar da kulturaren arazotik. Nahiz gure espeziean bi fenomenoak estuki lotuak izan.

Hortaz, kultura flamenkoaz, euskal kulturaz edo San Franziskoko kulturaz mintzo garen eskubide berdinez mintzo gaitzake sabanako papioien kulturaz, edo Afrika erdialdeko txinpantzeenaz, edota Iratiko Oihaneko gorilenaz, ez baldin badira honetzeko desagertu.

Denbora, heriotza, mintzamina, askatasuna

Edozein gisaz, kultura ez izan arren ezein giza monopolio, balegoke hala ere Txillardegiren laguntzaz giza aberearen zenbait berezitasun zehazten ahalegintzea.

Txillardegik ETA sortu zuen, Euskadi ta Askatasuna (ATA bataiatu behar zuten, Aberria ta Askatasuna, baina azkenean ETA jarri zioten, “ata” bizkaieraz “ahatea” baita, pirua).

Jar dezagun arreta “askatasuna” kontzeptuan.

Denbora eta heriotza ere erabakigarriak dira Txillardegiren ikuskeran, *Huntaz eta hartaz*-en eta *Haizeaz bestaldetik*-en, besteak beste, nabari denez.

Zelan uztartzen dira lau kontzeptu hauek, alegia, mintzame-
na, askatasuna, denbora eta heriotza?

Alexandre Kojève-k Julio Zesar ipini zuen trantzean koka de-
zagun Txillardegi.

Badoa Txillardegi gaztea arratsalde batez, Bilbon, ETA sor-
tuko duen bilerara. Gertaera historikotzat hartzen dugu. Zergatik? Zer dugu orainaldian, gure aurrean? Gazte bat Ibaizabal er-
tzetik txango, historikotik ez baitu deus. Ibil zitekeen tripako
min gaizto bat uxatu guran. Ordea, Txillardegik etorkizunerako
asmo bat du gogoan, Euskal Herri euskaldun bat funtsean. Hori
enpirikoki ez da inon ageri, ez baitago Txillardegiren gogoan
baino.

Hala ere, izan liteke txoro bat Bilbon barrena, amets berdi-
naz, txango dabilena. Zerk bereizten ditu? Txillardegik bere
proiektua gauzatzen saiatuko den mugimendua abian jartzeko
ahalmena duela, eta txoroak berriz ez. Txillardegiri bere iraganak
eman dio ahalmen hori: euskaraz ikasi du, harremanak egin ditu,
busti egin da. Iragan horrexek ahalbidetuko du 50eko hamarral-
diko arratsalde honetan proiektu huts baizik ez dena noizbait
orainaldiko mugimenduan mamitu dadin, errealitate bilaka
dadin: euskara batua, ikastola, literatura moderno bat, euskara-
ren aldeko politika bat. Bistan da, geroaldi-iragan-orainaldi no-
rabidea duen denbora duzu giza denbora.

Gauza bizigabearen ardatza, aldiz, oraina da, agerpen hutsa
baita funtsean. Eta landareena zein animaliena, bizidunena, azke-
nik, iragana, geneek determinatzen baitituzte, arbasoek eginikoa
errepikatzen mugatzen baitira.

Gizatasunak, hortaz, etorkizuna luke abiaburu.

Hain zuzen, Txillardegi filosofo existentzialistekin bat eginik agertu zen euskal letren plazara, esentzialistak kritikatu. Esentzialistak karlistak eta liberalak ziren, jeltzaleak, euskal baserri xuri garbia berpiztu nahi zutenak, arima iraganeko Arkadia batean iltzaturik. Txillardegik, ostera, Euskal Herri berri baten etengabeko sor-kuntza proposatuko du, baina, hori bai, iragana kontuan hartuz, eta ez, utopistek eta *Haizeaz bestaldetik*-en “iraurtzaile” deituko zituenek bezala, iraganaren bitartekotza dekretuz desagerraraziz.

Beraz, mintzo den animalia dago funtsean gerora zabalik. Baina etorkizunean, ezinbestean, heriotza dugu. Txillardegik maiz azpimarratu du, nahitaez hil behar hori bere latzean goitik behera onartu gabe ez dagoela inongo jakinduriarik, ezta zentzun txikienik ere. Derrigorrez egingo du gureak eta maiteen dugunarenak. Ez dago ihesbiderik. Egia gogor hori kontuan harturik antolatu behar dugu gure bizialdi amaikorra.

Alabaina, heriotza funtsean dago mintzamenari loturik, denbora bezala.

Adimenak, zerbait ulertuko badu, zerbait hori hil beharra dauka. Usu dakar Txillardegik ideia hau: “Hila bilatzen du pentsamenduak, biziak ihes egiten baitio”.³¹ Edota: “Tinkatuz eta geldiaraziz lan egiten du adimenduak. Bizitza ulertzeko gai ez da; eta hila nahiago du, aisago darabilelako. ‘Hildakoa maite du ulermenak’, zioen Unamunok”.³²

Larridura metafisikoari loturik aipatzen badu ere testuinguru horretan, Joseba Sarrionandiaren galdera honekin erlazioa dezakegu, bortxa handirik gabe: “*Errusinol* hitzak hegatzek egin dezake? *Errusinol* hitzak kanta dezake?”³³

Dirudienez, ezin du. Txita zimino errealak txilio egiten du, jauzi, jan. *Txita* hitzak ordea ez. Zimino erreala hilik da *zimino* kontzeptuan.³⁴ Badena mintzora igaroaraztean, baden hori hil

31 *Gertakarien lekuko*, 76 or.

32 *Leturiaren egunkari ezkutua*, Elkar, Donostia, 2003, 129 or.

33 Joseba Sarrionandia, *Hitzen ondoeza*, Txalaparta, Tafalla, 1997, 270. hitza.

34 Alexandre Kojève, *Introduction à la lecture d’Hegel*, Gallimard, Paris, 1962ko argitalpena, 373 or.

egiten dugu. Eta, egia bada ere zimino bat ezagutzeko ez dugula zertan hil dadin arte itxaron, egia da orobat ziminoaren ezagutza zientifikoak azken batean haren disezioa eskatzen duela.

Hizkuntzak, bestalde, arbitrarioak dira. Edozein gauza edo nola izenda genezake, ez dago ezinbesteko loturarik hitzaren eta gauzaren artean.³⁵ Horren erruz tronpatzen gara (*errare humanum est*), baina horri esker dugu halaber naturaren aurrean nola-baiteko askatasuna. Naturak hein batean baino ezin baitiezaioke aurre egin giza aberearen adimenaren eta irudimenaren ahalari (eta alderantziz).

Halatan, mintzamenak ahalbidetzen digun askatasunari esker egin diezaiekegu aurre egoera bidegabeei. Ez gutxitan naturalizat saldu nahi izaten dizkigutenak barne. Euskarak kausa naturalengatik egin du atzera, dioskute. Txillardegiri esker, besteak beste, berehala itzultzen ikasi dugu: etsaien mespretxuarengatik, inkisizioarengatik, okupazio militararengatik, eta gure utzikeria eta ganora eskasarengatik egin du atzera: horra giza naturaleza eta Historiaren berezko aurrerapena.

Kojèveren eraginez eta existentzialisten bidez, Txillardegi eta Rikardo Arregi lako gazte eroek denboraren, askatasunaren, mintzamenaren eta heriotzaren gaineko horrelako ideiak bere egin zituzten 60ko hamarraldian. Txillardegik ez du onartuko abereak eta herri txikiak oinazetzeraz eta amatatzeraz eramango duen aitzakia ideologikorik, baina bai ordea abereak iraindu gabe herri txikiak askatasunaren bila abiaraziko dituen gizakiaren “berezkoaren” aldarrikapen filosofikoki koherenteak.

35 “Adieraz-hotsak (*signifiant*) eta adierazkizunak (*signifié*), beraz, ez daude ezinbestean modu horretara loturik, hautaz edo aukera hutsez horretara egokiturik baizik”. Larresoro [Txillardegiren ezizena], *Hizkuntza eta pentsakera*, Etor, Bilbo, 1972, 17 or.

ELEBERRIAK

Oinarri filosofiko hori bat dator Txillardegiren zazpi eleberrietako hainbat ezaugarriekin. Esate baterako, *Labartzari agur* izan ezik, eleberri guztiak abiarazten ditu indarrean dagoen giro bati protagonistak eginiko ukoak, pasiboki jasoriko egoerari ezetzak: adiskide taldeari Leturiak, lantokiko agindu-emaileari Peruk, ezkon bititza gezurtiari Elsak, irudimenezko eternitateari *Haizeaz bestaldetik*-en protagonistak, sorleku arrotzu eta zafratuari Exkixuk eta eraso politiko-militarrari Putzuk. Ez, ez, eta ez. Banoa hemendik, ni ez naiz hemengoa, utikan. Gure kulturaren, ukatzailerik ospetsuena, Txillardegiren pertsonaien arbasoa, Luzifer duzu, Jainkoaren inguruko zurikeriaz nazkaturik erori baitzen. Pertsonaiok ez dute onartzen, ezin dute onartu, egoera bidegabeetara nolabait moldatzeko joera, erosotasuna helburu injustiziari ezikusia egiteko jukutria, edo nolabaiteko injustizia beharrezkotzat jotzeko aitzakia. Adam eta Eva ere oharkabetasun bare bozkarioitsu batek bizi zituen. Txillardegiren eleberrien hasieretan, pertsonaiak, sugearen sagarrari haginka egin ostean, badoaz inkontzientziaren paradisuetik egotzita haluzinaziora, borrokara, mozkorrrera, bakardadera, piluladikziora, heriotzaren nagusitasun eta ezinbestekotasun itzela guztian eta funtsean sentitzera.³⁶

36 Zazpi eleberriak: *Leturiaren egunkari ezkutua*, (lehen argitalpena 1957; hemen 2003koa erabili dugu); *Peru Leartzako*, aurrenekoz 1960; hemen berriz 1987; *Elsa Scheelen*, 1968 eta 1985; *Haizeaz bestaldetik*, 1979 eta 1988; *Exkixu*, 1988; *Putzu*, 1999; eta *Labartzari agur*, 2005. Hemen erabiliriko guztiak, Elkar, Donostia.

LETURIAREN EGUNKARI EZKUTUA

Lilura eta gizon indarkeria

Asko zor diogu Espainiari, Espainiako Armadari partikulariki. Separatisten atzaparretatik salbatu gaitu sarritan. Txinak erasoko baligu, edo Afrika beltzak, hortxe genuke odola gerturik geure alde emateko. Gainera, *Leturiaren egunkari ezkutua*-ren aitajau-na duzu, Txillardegik Galizian ondu baitzuen, Ferrolgo soldadutzan, 1956an, lanpernak eta Ribeiroa lagun.

Txillardegiren gainerako eleberriak bezala, *Leturiaren egunkari ezkutua* ere pasiboki jasoriko egoera bati protagonistak egini-ko ukoak abiarazten du. Joseba Leturiak, hasieran, gizarteari muzin eginik, naturaren poz osoa bilatuko du, bakar-bakarrik, udalehenez, Zerubide parkean, urmaelaren alboan.

Halako batean Miren agertuko da, Pintto zakurrarekin.

(Txillardegiren narrazioetan, talde bitan sailka daitezke ugaztunak: alde batetik zakurrak eta katuak —Mirenen Pintto edo Peruren gurasoen Pixkor, zein Elsaren Mimú edo Goia base-rriko katutxo beltza Labartzan—, jendea etxean eta familian kokatzeko lagungarri itxuraz, baina erreka jotzen dutenak; bestetik ziminoak, gizakia bilakatze arraroetara bultzatu, gizartetik erauzi eta eromenera eta heriotzara daramatenak.)³⁷

Natura osoarenganako jorana, ordu arte gailen, Mirenengana bideratuko du aurrerantzean Leturiak. Maitasunaren gazi-go-zen berri ematen baitzaigu batik bat Txillardegiren lehen eleber-ri honetan. Zehazki, bikote heterosexualetan gizonezkoek izaten duten jokabide bitxiaren berri: Leturiaren maitemintzea hasieran polita bada ere (Mirenen balkoipetik txitean-pitean igaro behar hori, ea “txiripaz” bere kuttuna ikustea lortzen duen, nahiz egiaz-

³⁷ Ugaztunen arteko bereizketa honen inguruan eta animalia bilakatzeaz ikus Deleuze eta Guattari, *Mille Plateaux*, Minuit, Paris, 1980, 294 or.

ki hiriko beste muturrera joan behar duen...), segituan azalduko dira, Mirenek bere gorputzera lasaiago hurbil dadin baimentzeaz batera, Leturiaren amarruak eta xantaiak maitea gero eta osokiago bereganatzeko: jelsiazko garrasiak eta argibide demandak, masailekoak, damuzko musu beroak...

Polikiago begiraturik, dena den, nabari da *Leturiaren egunkari ezkutua*-k ez digula maitasuna oro har erakusten, baizik maitasunak zelako gogo-bideak ibilarazten dizkion amorostuari. Txillardegik, Iparraldeko Printzetik zerbait ukanik, eta idealista kritikotik, amodioak Leturiaren ariman pizten dituen irudiak eta irudiok atzera Leturiari eragiten dizkioten aldarteak aztertzen dizkigu. Txillardegiren aurreneko lau eleberrietako pertsonaiek, eskuarki, imajinazioaren esparrutik errealtatera nekez egiten dute jauzi, ez bada Mirenen gisako kristal delikatu bat hausteko, ukatzaile mota baten autismo haluzinatuak bizi baititu.

Hasiera batean, Miren natura idealaren osagai gisa barnertzen da Leturiaren gogoan, osagai atsegina. Atsegina zaionez, Leturiak irudimenez berpiztuko du Miren, behin maitea begi bistatik desagerturikoan. Gauzez ohean goxo-goxo, ahal bezain nabarmenki irudikatuko ditu Mirenen hazpegiak, elur bola gizenduz: hurrengo topatzea maitearekin aurrekoa baino atseginagoa izango zaio oraindik. Liluraren xarma eta arriskua, ametsezko irudiarengana gero eta bizi indar handiagoa erakartzean datza, atsegina ez errealtateari baizik eta gogoko irudiari lotuz.

Alabaina, errealtatea inoiz ez dator bat amesturikoarekin. Leturiari behin baino gehiagotan kontatuko zioten *Edurne Zuri*. Halatan, bere printzesak mantxarrik gabe eta birxina itxarongo ziola sakonki izango zuen ariman sustraiturik. Baina, ezustean, maitea beste ar batekin du begiztatuko. Ametsari ihes egin dio Miren errealak. Pitzatu egin da Leturiaren baitako Mirenen irudia. Eta, irudi horrek ia osotoro betetzen zuenez Leturia maite-minduaren arima, Leturia bera arrakalatuko da. Miren erreala joko du erruduntzat. Beraz, masailekoa joko dio errealtateari. Eta, halakoxeak baikara euskaldunak, masailekoak ezkontza ekarriko du.

Leturiak berehala sentituko du ordea ezkontzea erabaki izan-nak askatasunaren aukera zabala desegin diola, hainbat bide baz-tertu duela sekula betikoz. Orobat, ezkonduz geroztik Leturiak badu Miren, berea da, ez du dagoeneko jabekizun. Horrenbestez, gogaikarri bilakatuko zaio, zama. Mirenen amodioa, aitzitik, bi-zirik da oraindik, baina Leturiak mespretxatu egiten du. Tentsioz mukuru, eldarnioz, Miren gizon gisa ageriko zaio. Gero, ametse-tan Miren krudelki hiltzen saiatu ondoren, ihes egingo du Parisa, lilura berriren baten bila.

Leturiak, Parisen, gogoeta latz ugariren ondorioz bihotza adimenaren gainetik jarriko du, konponbide fideista bat aurki-tuz, Tertulianoren *credo quia ineptum* antzeko bat: zakurrak bi-deratuko omen du etxerantz. Ez nork zerbitu behar nauen, baizik eta neuk nor zerbitu behar dudan, hartuko du galdera zuzen-tzat.³⁸

Hortaz, Leturiak bere ingurukoen zerbitzari bilakatzea era-bakiko du, lagunak nagusi eta bera haien zakur bihurtzea, barka-mena eskatu ondoren Mirenen eta aberriaren esanetara jartzea, beraientzat bizitzea, adimen harroari muzin egin eta bihotza go-ratuz.

Beranduegi haatik. Zinez liluratu zuen Mirenek behiala Le-turia; baina, maitea bereganatu zuenez geroztik, lilura itzali egin zen. Eta, Mirenen irudia amatatzeaz batera, Miren erreala ere hilko zaio eta hilko du Leturiak, azken orduko damuak eta kon-bertsioak gorabehera.

Aitzindaritzza goibela eta ohore ustela Leturiarena: tratu txar fisikoz zein psikologikoz emakume bat akabatzen duen euskal eleberri bateko lehen pertsonaia baita.

Haizeaz bestaldetik-en legez, eta Txillardegiren beste elebe-rrietan ez bezala, *Leturiaren egunkari ezkutua*-n biribila da den-bora, amaierak hasiera errepikatuko du, eta suma daiteke biga-

38 Urte gutxi batzuen buruan John Fitzgerald Kennedyk Leturia plagiatuko zuen, amerika-
rrei aldarrikatu baitzien: “Ez galdetu zer egin dezakeen aberriak zuregatik, ezpada zer egin
dezakezun zeuk aberriagatik”.

rrren, hirugarren eta hurrengo zikloek eleberrian kontatzen zaiguna berritu egingo dutela.

Joseba Leturiaren egunkaria eskuratzen digun argitaratzaileak, barbarako, errepikatu egingo du, Leturia hil ostean, Josebak eleberriaren hasieran idatzirikoa, alegia, bizi izanikoa, betiko birribila zaharberrituz, Leturiak abduzitu balu bezala, Leturiaren itzala haren arimaz jabetu bailitzan. Izan ere, Leturiari gertatzen zaionaren funtsa gizaki guztiok errepikatu behar izaten baitugu, aldez edo moldez: zerbaitekiko edo norbaitenganako atxikimendu liluratua, hura geure egiteko irrika, geureganatu osteko asperaldia, astun bilakaturiko irudiaren edo errealtatearen hilketa eta, azkenik, zikloa berrituz, beste liluragairen bat bilatu beharra, aurrekoa putzuan datzan bitartean.

Bukatzeko: *Leturiaren egunkari ezkutua* behin eta berriro irakurririk, bistan da pasarterik harrigarriena Mirenen agerpenari dagokiola, Zerubide parkean. Goitik behera eta xehero-xehero zaio Leturia gazteari zoragarri Miren: ahotsa, ilea, begiak... baina hortzak ez, hortzak ez ditu batere gustuko. Testuinguru liluratu horretan, zartako gogorra inolaz ere. Eta, hain zuzen, hortz horrietatik hasiko zaio Leturiari Miren itxuraldatzen; aurrena, gizon bilakatuko zaio, hots, primateago; eta gero, berriz, zimino xurgatzaile eta zurrupatzaile, Leturia olerkimenaz eta liluratzeko gaitasunaz hustuko baitu.

PERU LEARTZAKO

Urduri, asper; asper, urduri

Leturiaren egunkari ezkutua-n eta Haizeaz bestaldetik-en denbora biribila bada, Peru Leartzako-n, aldiz, Elsa Scheelen-en bezala, pertsonaiak, hasieran nozituriko zartako baten ondorioz, denborak alderrai darabiltza, nora ezean, boxeolari jipoitua nola, harik eta Peru eromenera eta Elsa heriotzara daramatzen arte.

Txillardegiren pertsonaiei mingarri zaie munduaren eta bi-ziaren funtsezko zentzurik eza. Horrek bultzatu zuen Leturia absolutuak zoro legez asmatzera: Natura (Zerubide), Maitea (Miren), eta, amaieran, ingurukoenganako zakurraren joputza ahalbidetuko dion Jainko absurdo bat, beranduegi izan arren Leturiaren zein Mirenen bizia salbatzeko...

Leturia eta gero, berriz, Jainkoa eta Jainkoaren ordezkioak hil egingo zaizkio Txillardegiri. Bere eleberrietako protagonistek Jainkoaren tronua hutsik dela nabarituko dute. Ohartzen baitira gure nahiak ezerezaren nagusitasunak sorturiko ezinegonetik ihesi bilatzen duela lilura dezaten, helburuak jartzen dizkiola bere buruari, maitemindu egiten dela. Bai baitakite, bestalde, xedea lortu bitartean urduritasuna dela gailen, eta xedea erdie-tsirikoan, oster, gogaikarri bilakatzen zaigula nahi izan genuena, eta asper nazkatu bat nagusitzen zaigula. Badakite gure bizi-tza, horrenbestez, penduluan dabilela, baina ez, hainbat alderdi politiko bezala, edota ni neu bezala, barka, posibilismotik trapi-txeora, baizik eta artegatasunetik asperraldira, eta nazkatik atze-ra ezinegonera, Exkixu gaztearen erreakzio harrigarrian bezala Kontxan eguzkia hartzen ikusten dituen nesken aurrean: hasie-ran “puta hutsak dituk” gogoratzen zaio, baina gero, Antxoko etxean, gauez ohean, “ez ditek barkaziorik, gorantz begira, baina ederrak zeudek, alajainkoa!” onartu eta “barekeria ez-tian lasaitu naiz. Berehala, ordea, tristura eta damua jabetu dira

nitaz”.³⁹ Bide batez, adibide xume hau aski da frogatzeko Txillardegik inoiz ez dela politikoki politaren aurrean makurtu, ezta ezker abertzalearen baitan ere, pasarte hori idatzi zuenerako feminismoa nagusi baitzen bertan. Orobat, bere protagonistak ez dizkigu eredu gisa aurkeztu.

(Zentzu honetan, kalte handia egin du Koldo Mitxelena iradokizunak *Peru Leartzako*-ri egin zion hitzaurre eder bezain eztabaidagarrian, hots, Txillardegik Peru eredu gisa aurkeztu digula.⁴⁰ Mitxelena frogatzen du: Peruk zein Txillardegik, biek darabiltela giltza-hitz gisa “sasi” aurrizkia.)

Urdurialdi eta asperraldi oro har luze samar horren ondoren hil egiten gara, ezinbestean. Maite dugun guztia suntsitu egingo da osotoro, arrastorik ere ez du utziko eta unibertsoa ez da ohartu ere egingo garrantzitsuentzat dugunaren erabateko desagertzeaz. Horra egia latza. Are gehiago, Leturiak gerotziko protagonistak Jainkozurtz dira nolabait: bizitzaren zentzurik ezak goibeldu egingo ditu, etsi. Ez baita ezinezkoa zentzurik ez izate hori pozarren hartzea, aukera gisa, norberaren asmamenarentzako akuilutzat; baina Txillardegiren pertsonaien artean ez dago halako jarrerarik.

Beraz, Peruk bere baitatik lilura oro erauzteari ekingo dio, edo, bestela esanik, aberetzeari.

Unibertsoaren itzela eta ahalegin politikoa

Ez da erraza uztartzea Peruren zein Txillardegiren pentsaeraren alde hau eta idazleak ekintzarako erakusten duen joera. Batetik, antiguatarraren sakoneko ikuskera arras da desliluratua, behin eta berriz aldarrikatu baitu oren hil behar ezinbestekoa, edo-

39 *Exkixu*, Elkar, Donostia, 1988, 74 eta 76 orr.

40 Koldo Mitxelena, *Euskal idazlan guztiak II, Liburuak 1*, Euskal Editoreen Elkarte, 1988, 139 or.

zein liluraren iragankorra eta hutsala, amets politiko-linguistikoak barne; bestetik, baina, ekintza gizon beti engaiatua duzu, euskara berreskuratzeko proiektuei arnasa eta bizia ematen diena, nolabaiteko itxaropenik gabe behintzat nekez uler litekeena.

Baina baliteke soilik lagun oso koherenteek eta oso ideologizatuek, kasurik ohoragarrietan, edo, ia beti, beren superniaren txotxongilo baino ez direnek, kontuan hartzea zer pentsatzen duten zerbait egin baino lehen.

Baliteke Txillardegiri adimenak garbi erakustea guztiaren amaikortasun eta ezdeuskeria, orobat ahalegin politikorik zuzenenarena, batik bat Unibertso itzelaren denboren eta neurrien aldean. Baina aldi berean bihotzak deblauki eta itsu-itsuan eskatzen dio ahalik eta egitasmorik argienak eta eragingarriena asmatzea eta mamitzea bidegabekeria dela kausa hiltzorian den herri baten alde.

Larrua eta ilea

Itzul gaitzen Peru Leartzakorengana. 1956tik 1959ra aldaketa sakon bat dugu Txillardegiren obran. 56an animalia eta gizakia aurrez aurre jartzen zituen; ilea animaliaren ezaugarri zen eta larru garbia gizakiarena. 1959an ere, itxuraz, auzi bera du gogotagai: Peruk egiazko kezkatat du zoroengandik edo ziminoengandik bereizten duena zehaztea.

Haatik, 1956ko aurkakotasuna lekuz aldatu da. Peru “animalia-larrutasuna”z mintzo da eta oraingoan ez animaliatasuna, baizik aniztasuna, ugaritasuna, zaio arazo. Eskailerak tanpez jaitsi nahi lituzke, ez mailaz maila. Astea jauzi batez igaro, ez orduz ordu. Txikitari kolpetzar itzela hartu zuen egiaztatu zuelarik mendia ez dela berez berdea, belarrak asko direla eta azpian lurra dutela. Ildo berean, nazkagarriena adatsik ez motots bakarrik ez izatea zaio, ileak baino, bat-banaka: giza animaliaren ileak, giza animaliaren larrua nekez estaltzen.

48 ♦ Hona euskal literaturako pasarterik zirrargarrienetako bat:

“Burusoil batekin hitz egin nuen. Bere buruaren larru distirantea agirian zuen; eta elkarrekin ari ginean, bertago zekarren burua, eta neure aurre-aurrean nuen. Nik haren haragia ikusten nuen: troskazko pitxar borobila zirudien, larrosa kolorea, eta puntu batzutan iledun. Eta bat-batean nazka eman zidan. Troska hura beroxko zegoela pentsatu nuen, eta ukitzen nuela bururaturik, keinu bat atera zitzaidan ziplo: alimale soil baten burua nekusan.

Egun batzuez horixe iruditu zitzaidan buruaren kopeta. Batean adarrak zituela ikusten nuen, eta izugarriko goragalea ematen zidan; beste batzutan katu bat, eta kopeta distiratsua agertzen zitzaiola somatu bezain laster, nolako goragaleak!... Kalparririk ez kopetan! Itsusia bengan! Bepuruak ere halaxe ikusten nituen, ile urriaren antzera: bat banaka ikusten nituen larruan: bat, bi, hiru, lau... ile aski ziren, baina denak elkarren ondoan. Belardi batean ere, umetan, halaxe ikusi nituen belar-aleak, eta haien artean lur-puskak agertzen zirela oroitzen naiz. Eta etsipen handia nabaritu nuen, nik uste izanik mendia berde zela guztiz.

Eta halako zerbait zen hura ere: ez zen ilea, ile asko baizik, eta kondagarri; ez zegoen, alegia, adatsik edo mototsik: ile edo bilo aleak ziren.

Alimalia soila zen gizona, hortaz, ile asko ez baina ile gutxi duena. Eta bere ataletan, aurpegia eta kaskoa ditu higuigarrienak.

Zergatik ez dugu beraz bizarra handitzera uzten? Hobe genuke, geure alimali-larrutasuna pitin bat bederen estal zedin” (132-133 orr.).

Peru Leartzakok, larregi edaten ez duen arren, mozkorren antzera ikusten du, eta *delirium tremens*-a dutenei bezain pairagaitza zaio aniztasuna. Pattarraren menpe bizi zarelarik txindurri asko hurbiltzen zaizkizu, arratoiak, Harkaitz Canoren Bob Ieregi erleak bezala, gameluak, animaliak, samaldan, baita gizakiak

ere, jende izurritea, beti asko, mordoka, saldoak eta tribuak, marabuntak. Zenbakaitzaren erasoari Peruk ezin dio aurre egin. Zuhurtziaren oinarria behar bezala pentsatzea baldin bada, pentsatzeak biltzea eta batzea eskatzen du, desberdina berdintzea, subjektua eta predikatua elkartzea. Baina deliriumak ez dio Peruri biltze zentzudunik onartzen eta eskailerek, orduak, belar izpiek eta ileek alde egingo diote, zein bere ihesaldi kontrolagaitzean.

Peru Oreopitheko Jainkozurtz erretxina

Erotzeko bidean aitzina, Peruk haurride sentitzen du ziminoa. Arras kezkatuak dabil “Oreopitheko” delakoaren auziarekin: paleontologoen ustez erdi gizaki omen zen zimino zahar hori; ez ordea gizaki betea. Orain dela hamar bat milioi urte bizi izan zen. Itxuraz, gizakia sortu baino lehen erdi gizaki mota desberdinak agertu ziren eta saio horietako bat izan omen zen Oreopithekoa.

Peruk ondorioztatuko du oharmena ez zela tanpez sortu: beraz, ezagumena eta mundua bera ere ez. Perurentzat, hein batean, munduaren kontzientziak sortu baitzuen mundua bera. Esnatze bidean, aurreratuago zebilen Oreopithekoa ziminoa baino.

Gogoeta hauen kariaz, eta sonanbulua denez, bat egingo du Peruk Oreopithekoarekin. Lozorroan txango dabilela, Peru Lertzako barik Peru Oreopitheko duzu. Baina kontuz: halako hausnarrean murgildurik, hotzikara batek inarrosi du Peru, ziminoaren eta gizakiaren arteko nahasketarekin bat egiteak eromenaren garraztea susmaraziko balio bezala.

Izan ere, okertuz doazkio egunak. Okaztagarri bilakatu zaio bere Oreopithekoa. Ezin du lorik egin. Besoetako ileak usaindu eta kirats zaizkio, eta kalean ikusten dituen gizakiak barregarri, kanguru huts. Munstroak garelako ahuldu zaizkigu aurreko hankak. Beso horiek zintzilik, balantzan zein bilduta... Peruk lauoin-

ka jartzea erabakiko du, besoak, hots, hankak, leku egokian edukitzearren, lurraren gainean, eta ez airean eskegirik. Hasieran, ibiltzen hasi bezain laster, nekatu egingo da. Etxetik kanpo, ezingo du ikusi, berriz ere, kanguru ugari baino, dotore jantzita, kanguruen inauteria, eta barre algara zalapartariak egingo ditu.

Gero, serio ekingo dio lauoinka ibiltzeari, edonon, kanguru itxura ez hartzeko, eta ohitu egingo da.

Orduantxe nabarituko da Peruren eta Buda Sakyamuniren arteko telepatiazko harremana. Lauoinka dabilela ere Budaren irudia agertuko zaio. Eta Budak esango dio: “Hori ez duk bidea. Ez haiz aberetuko. Oreopithekoa aberetuz, hi ez haizena aberetuko duk, eta ez besterik. Gizonaren Ezteusaren Deia bete behar duk. Horra bidea” (185).

Katastrofera bidean, Peru bere betiko bizilekutik, Lorenen ostatutik, egoztea erabakitzeko azken bultzada ondoko haluzinazio honek eraginiko iskanbilak ekarriko du: Peru ohean datza, loturik eta likaz itsatsirik, eskuinean horma eta ezkerrean itsasoa. Horma gainera eror dakion beldurrez, jaikitzen saiatu da, baina ezin. Orduan ehun munstro ikaragarri, erdi hartz erdi zimino, erdi Ursula erdi Bartolo, hurbildu zaizkio, begiak distiratsu, denak Peruri begira. Ohea hartu eta badaramate zalaparta gorrian itsasorantz.

Hala ere, Peru ametsetan ari dela igarri eta esnatzen ahalegindu da, metalezko kutxa batez bekokia kolpatuz. Min hartu bai, baina ez da esnatu, eta gainera zimino/hartzek erabat zapaldu dute. Azkenik, ohetik desitsatsi eta jaiki egingo da, tximuiare/hartzaireen harridura eraginez. Ezustean, barrez hasi dira munstroak. Eta Loren agertu bada ere, garrasika, ziminozarrak ez dira desagertzen.

Biharamunean, gela txikituta ageri da, eta Peru badoa beste ostatu batera, negarrez gelditu den Lorenek semetzat duen arren.

Aurrerantzean Budak berak ere izutu egingo du. Eta, haluzinazio apokaliptiko zenbaiten ostean bere burua hiltzera doalarik, atxilotu egingo dute eta eroetxean zarratu. Bertan idatziko bide digu *Peru Leartzako* autobiografia gordina.

Perurenean, bizitzaren berezko zentzugabekeria bat dator bizitzaren egitezko aniztasunarekin, eta biak zaizkio jasangaitz. Peruri erasaten dion Zentzu eta Batasun sakratuaren nostalgia sekretuak eragotziko dio hain zuzen ohiko biltze zuhurrak eta behin-behineko antolamendu zentzuzkoak askiestea. Jainkorik ezak eraginiko amorruak eskaileratasun apala zapartatuko dio, eta eskailera mailak zein bere aldetik joango zaizkio ihesi. Gogai-karri zaizkion egunerokotasun arruntaren eta giza tamainaren aurka matxinaturiko Jainkozurtz erretxina da Peru.

ELSA SCHEELEN

Gizonak eta pilulak

Lehenbizikoz, eta oraingoz azkenekoz, emakume bat duzu Txillardegiren eleberri bateko protagonista. Hasieran, Luc de Potter senarrak kolpe bortitz bat jo dio eta nobelak Elsaren odoluste geldoaren berri emango digu. Elsaren sentimenduak eta gogoe-tak askoz ere delikatuagoak dira bere inguruko gizonezkoenak baino.

Badirudi emakumeak atzerago utzi duela animalia gizonak baino, gehiago urrutiratu dela ziminotik. Lau froga aipatzen dituzte adituek: berritsuagoa omen da gizona baino, pilulazaleagoa (primateek ez dituzte pilulak hartzen gizakiek bultzatuta baizik), ile urriagoa du (hala ere gogorrago borrokatzen da ilearen aurka gizona baino) eta ipurdi handiagoa. Era berean, Arnaldo Otegi telebistan kontatu du, lesbiar batek ziurtatu diola gizon batekin oheratzea bestialismo molde bat zaiola.

Bestalde, Elsari ere arazo zaio ugaritasuna, baina ez, Peruri bezala, hautemateari lotua, baizik maitasunari zein pilulei. Senar poligamoa suertatu zaio. Nobela abiatzen da Elsak atzematen duenean senarrak Suzanne maitaleari idatziriko gutun bero bat. Baina maitale gehiago izan dira, eta izango.

Garai batean, Elsa Scheelenek haurdun ez gelditzeko hartzen zituen pilulak. Baina ginekologoak ez zuela pilularik behar adierazi zion, antzua baitzen. Elsak erru sentimenduz jaso zuen albiste.

Senarraren infideltasunen berri izaten hasi bezain laster, bestelako pilulak hartzeari ekingo dio, lasaigarriak, barbiturikoak: Bellergal, Valium...

Senarrarengandik bereizirik, Elsak harreman polit bezain labur bat izango du ikaskide batekin. Oheratu ostean, baina, desagertu egingo da erabat maitale hau.

Gero eta etsiago, bere aldarte iluna baretzen ahaleginduko da pilula gehiagoz, Mimu katuaz eta masturbazioaz.

Itxura denez, Txillardegiri norbaitek sinetsarazi zion eleberri hau zaharkiturik jaio zela, Santimamiñeko narratzailea dela hirugarren pertsona orojakilea, eta abar.

Haatik, emakume bat masturbatzen, 1969an, ez zen ohiko ikuskizuna. Euskal nobeletan ere ez zen antzekorik, Txomin Agirrerren pertsonaien kanpaijotze garratzak salbu.

Orobat, gurean inork ez zuen erabilia, artean, Elsa Scheelenek erakusten duen baliabide bat: egilearen beraren aurreko eleberri bateko pertsonaiaren agerpena. (Exkixuk ere *Leturiaren egunkari ezkutua* irakurriko du.)

Kontua da halako batean, Elsaren gurasoen lagun bat, apaiza, Elsas maiteminduko dela. Pierre apaiza amorostu berrien lilurak bizi du.

Handik pixka batera, apaiza, Elsarengatikog disgustu baten ondorioz hausnar sakonean murgildurik dela, putetxera joan ala ez... zer arraio? Zer ari da bada ikusten? Nor ari da aulki horretan eserita irakurtzen? Jainko laztana! Joseba Leturia bera!

“Liburu bat eskuetan eta irakurtzen ari, gazte mar-
dul bat igaro zen. Pierre-k begiradaz jarraitu; eta zingira
ristean beltxargei so ikusi zuen:

— Beste olerkari bat! Gizajoa!” (248).

Edonola ere, Elsak gehiago daki gizonaren maitemintzeaz apaizak baino. Horregatik, Pierrek Elsari amaieran idatziko dion amodiozko gutun sutua, apaizaren bihotz inozoa irudikatuz irakur daiteke, baina baita aldi berean Elsaren jakinduria sakonagoa ere, Elsaren keinu nekatu ironikoa. Pierrek dio:

“Elsa miretsia:

Hona hemen nire azkeneko gutuna. Azken lerroraino irakurtzea eskertuko nizuke. Bihotza zabalik mintzo natzaizu... Utz nazazu berriz ere maite zaitudala azkeneko aldiz esatera, eta inoiz inoiz ahaztuko ez zaitudala

berresatera... Zurekin gertatu zaidana ez zait inoiz gertatu. Nire lehendabiziko maitasuna izan zara nire bizian, eta azkena ere bai eskierki.

Hasieratik kontra egin arren, lehenengo egunetik beretik maitatu zaitut: zure aitaren etxeko negar haiek betirako zauritu dute nire bihotza. Eta ikusi ez ditudanak, ni erotu arte piztu dute negar neurrik ez duen sendimendu hau...

...zugatik uste duzun baino areago sufritu badut ere, bestetan esandakoari eusten diot: edozein egun atsekabetan, kinka gaiztoaren bat duzunean (eta honelakorik falta ez zaizula sinetsita nago!), zernahirengatik etsita zaudenean hitz batez, eta egun horretan nik lagun bazaitzaket, otoi Elsa, ez dudarik egin: nigan duzu, eta dukezu, adiskide ziur oso bat. Orduan bederen, Elsa, oroit nitaz. Nire eskaintza hau arbuiatuko ez duzula sinistu nahi dut.

Edonola ere, zu berriz ikusteko itxaropena ez dut arras galdua. Zure begirada tristea edateko, zu berriro barrez entzuteko, zure eskua noizpait neuretan estutzeko ez dut itxaropena galdurik. Hitz batera biltzeko: uste duzun baino zinkiago maite dudan neure Elsa ikusteko itxaropena ez dut erabat galdua.

...neure burua osoki zeuri eskain diezazuket gaur. Eta nik zure bizia berriz errotzeko, sustraitzeko, alaitzeko eta berrerosteko, naizen guztia zure alde emateko gertu nago.

Zertarako ekingo, ordea? Ez duzu gauza bera senditzen, ondikotz! Baina jakin dezazun nahi dut, baiezko erantzunik jasotzeko itxaropenik batere ez badut ere. Egia jakin dezazun nahi dut, Elsa; eta egia hau da: zeu zarela gaur sinesten dudan bakarra.

...Ez nekien, Elsa, zu ezagutu arte, pertsona bat nola eta noraino maita daitekeen; orain badakit. Eta sendimendu honen ondoan gainerako guztiak deus ere ez dire-

la ikasi dut. Zerorrek hau zer den oraindik ongi ote daki-
zun zalantzan nago; eta ezezkoan urrikiko nintzaizuke.
Barneko ezinegon hau, begitarte baten egarri hau, zer
diren orain badakit; gaur arte ez nekien. Olerkariak sukar
hau hanpatzen zutela uste nuen; gaur, aldiz, gutxi gorabe-
hera baizik hau azaltzen jakin ez dutela iruditzen zait.

...Malkoak datozkit begietara; eta, sinetsia egon, ez
naiz esakuntza ederrak zuhur osatzekotan idazten ari.
Nire arimak idazten ditu tartekorik gabe, besterik ezi-
nean, gau azkengabe honetan.

...Zu egunen batetan ikusiz gero, zoriontsu izango
nintzateke. Sekulan ikusiko ez zaitudala ez nuke nik si-
netsi nahiko.

...Arren: utz itzazu alde batera barbituriko eta pilu-
la horiek. Hauen beharra nabaitzen baldin baduzu, tele-
fona iezadazu, eta izkirimiri irrigarriren bat kondatuko
dizut.

Nire nahikaririk hoberenak zuretzat opa izanez,
adiskide eta zerbitzari duzun honengandik, agur!” (277
eta hur.).

Kolpez kolpe, ordea, Elsak honezkero Peruk liluraren gai-
nean zekiena ikasi du⁴¹: ohartu da apaiza udaleheneko Leturia
dela, eta, oraindik ez duenez Elsa bereganatu, egiazko maitemin-
duen sugarrak bizi duela. Baina eskarmentuak Elsa gizonezkoen
halako aldarrikapenak mesfidati eta ironiaz aditzera darama.
Apaizaren pasiozko gutun hori irakurri izan balu pentsatuko zu-
keen: “Ai, lagun, zelan itzaliko litzaizukeen beroaldi sentimental
hori pare bat txortaldiren ostean!”.

Hormonen materialismo baten bidez ulertu baitu Elsak gizo-
nen maitasuna: sentimendua gorputzaren beharren itzulpen zeru-

41 “Nire lilurak histu egin dira, nire nahikundeak hutsean suntsitu” (72 or.): horrelaxe ikasi
du Elsak. Zehazkiago: “Egiaren argitan, ametsezko irudia desegiten hasi da, elurra eguz-
kitan gesaltzen den bezala; eta honek min izugarria eman dit azkeneko egunetan, egia li-
lurari nagusitzea beti baitzaigu garratz” (107).

tiarra da funtsean, eta gorputzaren beharrak aldatzen direlarik, bihotza ere bestelako bideetatik abiatzen da. Bistan denez, haziz lepo ala haziz husturik desberdinak izaten dira gorputzaren joe-rak: zerri mota batek, adibidez, larrua jo eta litro bat hazi bota ondoren hiru egun pasatzen ditu pitoz goiti etzanda atsedean har-tzen. Gizona ere eskuzabalagoa, babesleagoa, olerkitsuagoa duzu andrearekin txortaldia baino lehen; gero, berriz, gehiago arduratzen da munduaren egoera larriaz edo telebista programazioaz. Horrela, Elsak bere buruari aginduko dio gizonarengan oroz lehen arrari antzematea, eta gizonen hitzetan ez sinestea: “Gizo-nekin gupidarik ez, eta mespretxua gidari” (124).

Inguruko gorilen larderia eramangarriago egiteko asmoz hartuko ditu pilulak Elsak, kolore askotarikoak, gero eta gehiago, gogorragoak, goxoagoak, beharrezkoagoak, harik eta gaindosi batek jota hilko den arte.

Elsa bere sabeleko balizko fruitu bizia itoz hasi zen pilulak hartzen, Elizak bekatutzat joriko jokabidea. Antzutasunak, bestalde, errudun sentiaraziko du Elsa, gure kulturaren Elizak, besteak beste, ama eta emakumea berdindu baititu. Amaieran, berriz, simetria ikusgarritz, Elsak bere burua, bere bizia, pilulak bidez akabatuko du, baina Pierre apaiz errugabea joko du poliziak hiltzailatzat, Elizaren ordezkari bat. Izatezko injustizia, bai noski, Pierek nozitzen duena, baina Txillardegik justizia poetikoa zuzen baliatu du erru ereile nagusia, Eliza, zigortzeko.

Txortakideari gezurra

Elsaren eta Luc-en ezkon bizitzan, bikote gehienetan legez, jukutria eta iruzurra gailen: ez da bakarrik Lucen infidelitasuna (Annie, Marthe, Micheline, Olga, Suzanne...), eta Elsari benetakoa gordetzea edo benetakoa gehiegikeriaz hanpatzea, emaztea mintzearren; Elsak ere, aldarrikatu arren “egia jakitea hobe da beti, nahiz askotan egia garratza izan” (46), sentimendu garrantzitsuak ezkutatuak dizkio Luci, baita gerora Jean Vanden Broec-

ki ere, gezurra esango die Antoine Vanhamme-ri eta Pierre Meunier apaizari, ipuinak asmatuko gurasoak engainatzeko...

Elsak bere edertasuna bera ere gezurtizat joko du, antzua baita.

“Ezin zezakeen egia esan”, dio narratzaileak (40). Luci buruz ari da, baina Elszak ere ari zitekeen. Lucen iritzia: “Emakumeak beti egia izkututzen...” (73). Eta Lucek Elsari diotsolarik “horren guztiaren berri zuri ematea erabakirik neukan... Baina zuk ezer ez jakitea hobe ote zen ez nekien”, narratzaileak ziplo: “Gezur hutsa zen hau” (47). Elsak egia hau bederen garrasika aurpegiratuko dio Luci: “Gezurra! Gezurra zuk diostazun guztia!” (48).

Altxor zoragarria dateke Luc feministendako. Bereiztera doazenean, Elsari esango dio: “Ni gertu nago, halere, itxuraz orain arte bezala jarraitzeko... Aditzen duzu... Zure gurasoek eta lagunek bestela problema handiak ekarriko dizkizute. Emakumeok, bestalde, usuago begiratzen diezue itxurari eta esamesei, egiari baino. Bertuterik gabeko entzute ona nahiago duzue, entzute onik gabeko bertute mardula baino...” (49).

Azkenik, Elsak idatziz onartuko du: “Ohartu gabe, nik Luc tronpatu nahi nuela ikusi nuen; eta berak ni ere bai” (127).

Hain zuzen, gezurra esateko ahalmena ere gizakia eta animalia bereizteko mugarrizat jo izan da. Animalia sen itsua egiatia litzateke erremediorik gabe; giza burmuin indartsuak, aldiz, hitzeko gezurra ez ezik gurarien disimulua ere ahalbidetu-ko luke.

Trikimailua eta gezurra baizik ez dabilen mundu honetan, era berean, anitz etologori nabari zaio bere ikergai kuttunak zein interesgarri diren saltzeko grina, direnak puztuz eta ez direnak asmatuz. Horregatik, engainatzeko ziminoaren gaitasunen berri pasadizoen bitartez emateko orduan, Volker Sommer lako ikerlari bereziki eszeptiko eta arduratsu batengana jotzea komeni da.⁴²

1.— Paul izeneko Hegoafrikako zimino ar gazte batek (papiويا) eme heldu bat bulbo goxo batzuk lurretik ateratzen ikusi zuen. Paulek ingurura begiratu baina ez zuen beste papioirik ikusi, hurbil behar zuten arren. Orduan garrasika hasi zen gogor, papioiak mehatxaturik daudenean egiten duten bezala. Berehala agertu zen Paulen ama, eta beste eme heldua ihes egitera behartu zuen, mehatxatzailea zela sinetsita. Horrek Pauli bulboa lasai jateko aukera eman zion. Primatologoek egiaztatu ahal izan zuten Paul tronpariak txitean-pitean erabiltzen zuela taktika hori lurretik atera ez zitzakeen jakiak lortzeko. Amari mehatxaturik zegoela sinetsarazten zion arren, benetan ez zuen batere beldurrik.⁴³

2.— Txinpantzeek lantzean behin beren ibilaldiak eten egiten dituzte atsedean hartzeko. Taldekideren bat aurrera jarraitzeko altxatzen bada, besteek segitu egiten diote, taldekide garrantzitsua ez izan arren. Gazteak ez dira garrantzitsuak.

Bestalde, Jane Goodall ziminozale ospetsuak bananak oparitzen zizkien txinpantzeei, hauen konfiantza bereganatzearen. Baina, txinpantze talderen bat Goodallen kanpamentuan sartu orduko, ar handi eta indartsuenak jabetzen ziren janari guztiaz.

Egun batean txinpantze talde handi bat ibilaldia eten eta Goodallen kanpamentuan sartu zen atsedean hartzera eta banana bila. Figan gazteak, bederatzi urte, oso banana gutxi lortu zuen. Bat-batean altxatu eta joan egin zen. Besteek jarraitu egin zioten. Hamar minutu barru Figan kanpamentuan zen berriro, eta etologoek banana mordo eder bat eman zioten. Hasieran kasualitateztat hartu zuten, baina Figanek trikimailua errepikatu zuen: Figanek taldekideak alde egitera bultzatzen zituen, minutu batzuen buruan bera bakarrik itzuli ahal izateko.

Lehenbiziko aldian, ordurako bakar-bakarrik, zurituriko banana bat eskuan prest zuela, jateko poza adierazten duen oihua egin zuen; taldekide batzuek entzun, kanpamentura itzuli eta bananak kendu zizkioten. Bada Figanek biharamunean pozari eutsi

43 *Ibidem*, 82-83 orr.

zion, zenbait intziri eskas gorabehera, eta hortaz berak bakarrik banana guztiak jan ahal izan zituen. Orduz geroztik Figanek ez du inoiz egin jateko pozaren deiadarra.⁴⁴

3.— Gatozen orain arren eta emeen jelsia eta amarru komedietara, Elsaren eta Lucen erresumara.

Etiopian, papioi sakratuek haremak osatzen dituzte. Nagusiak jelskor zaintzen ditu emeak. Beste arrekiko edozein harreman eragozten ahalegintzen da. Lortzen ez duenean gogor zigortzen ditu. Behin batean buruzagi jelskorra eme bat zaintzen ari zen. Arroka baten atzean zegoen emea, eta nagusiak burua eta bularra baino ez zizkion ikusten. Ezin ohartu, beraz, emea behean etzanda zeukan beste ar bati zorri kentzen ari zitziola: kontaktu estua, bekatu larria. Azpijokoa. Eme honek ondo kalkulatu zuen nagusi jelskorrak bere zein atal ikus zezakeen eta zein ez. Engainua behar bezala gauzatzeko, engainatuaren begietan jartzeko gaitasuna erakutsi zuen.⁴⁵

4.— Nikkie txinpantze ar nagusiari ez zaio batere gustatu Luit gaztea eme batengana hurbiltzea. Nikkiek harri bat hartu du mehatxuz. Luitek Nikkie hurbiltzen ari zaiela ikusi du, baina nagusiari bizkarra ematen jarraitzen du. Ez du nahi zakila tente duela ikustea, eta zakilaren arrosa biziki nabaritzen da ilaje ilunean. Luitek txandaka begiratzen die bere zakil zutari eta hurbiltzen ari zaion buruzagiari, eta soilik zakila lasaiturikoan abiatu da Nikkierengana, astiro, harria itxurazko harriduraz usaindu eta azkenik nagusia emearekin bakarrik uzteko.⁴⁶ (Orrialde gutxi barru, irakurle, Nikkieren eta Luiten arteko borrokaldi gogorrek ezagutuko dituzu, agintaritzari lotuak.)

44 89 eta 98 orr.; Jane Goodall-ek berak *Mis amigos los chimpancés* liburuan kontatu du, Noguera, Bartzelona, 1973, 91-92 orr. Javier Lana adiskideari esker lortu dut liburu hori.

45 92 or.

46 94 or.

5.— Papioi emeek hanpadura deigarri bat erakusten dute aluan eta uzkian obulazio egunetan. Oro har, alu eta uzki aldeko hanpadura hori goren gradura heltzen denean, sasoirik ugalkorrean, larrua jotzen dute. Estalketan emeek garrasi egiten dute. Ar helduak erne egoten dira garrasi horiek nondik etorriko, lehia-kideen txortaldiak eragozteko. Garrasi gogor samar hori alu-uzkiko kilikadurak sortua da. Eme ugalkorrek kaka egitean ere garrasi bera egiten dute, estalketaren efektu kilikagarri berdina baitu kaka egiteak.

Hala ere, ar gazte batek estaltzen duenean emea, honek ez du ia garrasirik egiten. Ziur aski, alu-uzkia ez diolako behar bezala kilikatzen, ez dakielako ondo txortan, edo zakila ez duelako aski handi. Ar helduek ez dute oso serio hartzen ar gazte batek emea estaltzea, eta toleratu egiten dute.

Egun batean, Shirley Strum etologoak Danielle emea oso “hanpatua” aurkitu zuen, hortaz larrua jotzeko irrikaz. Saiatu arren, ordea, ezin ar helduen arreta bereganatu. Azkenik, hainbat ar gaztek estali zuen. Zuhaixa batzuen atzean ezkutaturik jo zuen gazteekin. Gainerako arrek ezin zuten ikusi. Supituki, egundoko txortaldi garrasiak egin zituen. Shirley Strumek uste du ar helduen “jelosia” pizten ahalegintzen ari zela, hauek jaramon pixka bat egin ziezaioten.⁴⁷

Tronpari azkarrak zimino horiek. Beren gezurrek Leturiarenak oroitarazten dizkigute Mireni, Perurenak maitaleei, Elsarenak eta Lucenak elkarri, Exkixurenak Gurutzeri... Izan ere, iruzurra ez balitz amodioaren gasolina, gizakien artean bezala ziminoenean ere, literaturaren bi heren desagertuko lirateke, eta bizitzaren piperra.

47 99-100 orr.

Max, mon amour

Primate askok baldin badakite ere elkar tronpatzen, Lucek eta Elsak, engainatzeko orduan, ez dute ziminorik erabiliko.

Aitzitik, *Max, mon amour* filmean, Margaretetik zimino batekin ipiniko dizkio adarrak senarrari.

Gizonek ez zuten Elsa betetzen. Katuak ere ez. Ziminoekin ez zen saiatu.

Margaret berriz bai, Max txinpantzearen maitasunak gozoro asebeteko du, King Kongen ezina azkenik ekinez mamituz itxuraz.

Nagisa Oshimaren filmean (1986), Peter, goi mailako diplomatiko ingeles bat, Parisen bizi da, emazte Margaretekin (Charlotte Rampling) eta semearekin.

Azkenaldian ordutegi arraroa darabil Margaretetik. Senarrak gezurretan harrapatu du.

Amoranteen logelan sartu eta txinpantze batekin kausituko du ohean emaztea.

Peterrek Max etxera ekartzea onartuko du, etxabere gisa, zibilizatuaren itxurak eginez. Baina Maxek ezin du bere amodioa gorde. Ezta Margaretetik ere. Bisitak eta gizartea aztoratuko dituzte.

Peterrek, gero eta jelostuago, emaztea galderaz josiko du: “Nola maitemindu zineten?”

“Zooan izan zen, bat-bateko bihotz zaxtada, luzaro gelditu ginen elkarri begira. Janaria eman nion. Oso ederra iruditu zitzaidan. Itzuli nintzen. Ezagutu ninduen eta berriro begiratu. Max taldekideengandik bakartu egin zen, ez zuen nahi nirekin baizik, Max malderra, bankarrot eginiko zirku batek Zooan abandonatua... Merke erosi nuen”.

“Larrua jotzen duzue? Eta?”.

Erantzuteko gogo handirik ez Margaretetik.

Diplomatikoak prostituta bati ordainduko dio txinpantzearekin larrua jo dezan, bere emazteak nola egiten eta zer sentitzen ote duen jakiteko asmoz, baina prostituta ez izaki Maxen estilokoa. Emakume bakarreko txinpantzea duzu Max, leiala eta fidela.

Biziki maite du Margaret.

Pentsa liteke beharbada senar ingelesaren burukontrol fle-matikoa konpentsatzeko aukeratu duela Margaretek txinpantzea. Ordea, Margaretek berak zehaztuko duenez, “Maxek ere ni au-keratu ninduen”.

Halako batean Margaretek ama zaintzera joan beharko du eta Max hunkigarriki goibel geldituko da maitea gabe: ez jan, apenas mugitu, harik eta Margaretek telefonoz beren abesti ku-ttuna kantatuko dion arte, txinpantzea osatuz.

Ezin bereizirik bizi. Senarrak Margareti Maxek etxetik derri-gorrez alde egin beharko duela agintzen diolarik, emazteak “or-duan ni ere joan egingo naiz” ihardetsiko dio.

Zenbait egunez Peter urduri lehiatuko da Maxen aurka, Margaret bereganatzekotan amodioa inoiz baino ederkiago egi-ten ahaleginduz eta abar.

Baina gero, emaztea eta maitalea azkenik txortan ikusi on-doren (Margareten baimenaz, belauniko, ateko sarrailatik begi-ra), Peter desorekatu eta zimino bilakatze biolento batek harra-patuko du, ingelesaren patxada topikoa zeharo gainezkatuko duena.

Edonola ere, pasadizo xelebre batzuen ostean badirudienean azkenik Margaretek Max bere sendian, senarra barne, ongi inte-gratu duela, filma Margareten imajinazio batez amaituko da: Max hil egingo du.

Txinpantzearenganako Margareten mugimendua honelakoa da: lehenbizi hurbilketa liluratua, giza arazoentzako zimino kon-ponbidearen ametsa. Baina azkenik bereiztea, ukoa, sentimen-duen hilketa.

HAIZEAZ BESTALDETIK

Tximuaire-gizaireak ekaizpean dantzan

Peru Leartzako-rekin batera, *Haizeaz bestaldetik* da Txillardegiren eleberrien artean ziminoa gehien nabarmendu duena. Lehenbiziko atalean *Haizeaz bestaldetik* sinboloz onduriko autobiografia barnekoi gisa irakurri eta bertako hainbat animaliaz jardun dugu.

Baina *Haizeaz bestaldetik*-ek ziminoei loturiko galdera eta iruzkin orokor eta filosofikoak ere eskaintzen dizkigu; baita narrazio sinboliko deigarri bat ere. Honatx azken hau:

“...Eta oihan betean esnatu nintzen, zuhazti trinko itzaltsuan; Itsasotik urrun, nik uste, hezetasun epel hark ez baitzuen kresal usainik.

Sapa zegoen Ekainaren erditsuko egun beroegi hartan.

Ene aurrean, ehun bat metrotara, muno harritsu bat ikusi nuen: harri-mokor pilo zahar zaharra itxuraz. Muno soil soil; arrailduretan itsatsirik ikus zitezkeen zuhamuska edo laharraren batzu kontutan ez hartzekotan bederen.

Zeru lanotuan ageri den ostartea, edo elurrezko es-talki orbangabea ilunegi nabarmendu ohi den lurmena bezala, talaitxo bitxi hark ere, berebat, ez zuen berezko ematen, ez bide zen bere buruz edo naturbidez metaturik. Soilgune harrigarria zen oihan zabal trinkoan, eta landarezko itsaso hartan giza-ostarte gisa agertzen.

Eguerdi iria zen; eta, Mendebal aldetik, goibelago eta ilunago ematen zidan zeru lanotuak. Tarteka, berriz, turmoien orroa entzuten nuen.

Eta euria hasi zen, apurka; tanto lodi-lodiak, ongi tartekaturik, eta garbiki banandurik hastapenean; urru-

nago ostotsak ere tarteka eta banan-banan entzun zitezkeelarik...

Eta, horrelakorik inolaz ere espero ez nuelarik, halako sasi-gizakume (edo halako tximuaire) mordo bat agertu zen, jauzkari, ene aurrera oihanaren aldetik.

Kondatu egin nituen delako basa-gizaire haiek; eta talde bitxi hura berrogei-ta-bederatzi tximutzarrek osatzen zuten.

Denak sendo —zaharrak batez ere—, denak iletsu, denek besoak luzeegi, belaunetaraino zintzilik; eta denek ere hankak motzegi. Zuhaitz adarretan gaindi, zalu eta ezinago bizkor baziruditen ere, lurrean barrena, mantso, eta motel, eta kankailu ematen zuten.

Eta, presarik gabe antza, talaiaren aldeko soilgune harritsuaren ertzero bilduz joan ziren; eta arrak hara bildu bezain laister, ilara luzean abiatu ziren gainerakoak ere, maldan gora joaki, eta talaiaren tontorreraino. Eta, hara eta berehalaxe, zoru harritsuaren eseri ziren.

Zazpi ar handi kondatu nituen, eta hamalau eme, eta hogeita-zortzi ume: gaxteak oso hauetako batzu, amaren bizkarrari tinko helduak. Beste batzu, berriz, koxkortzen hasiak.

Eta Mendebal aldera begira jarri ziren berrogei-ta-bederatzi basa-gizaireok; une hartan, tximu-arterko ohituraren kontra, elkarrekiko zorri bilaketan ari ez zirelarik. Harrigarria! Urruti finkatuta bide zuten bere begirada; eta, hurbiltzen ari zitzaien euriaren bortitzaz eta turmoien bel-durgarriaz, zirkinik ere egiten ez zutela; eta bertan geldi geldirik.

Eta tartetako tanto lodi bakanak, findu eta ugaltu egin ziren geroago, eta elkarri lotu, eta euria trinkotu; eta ondoriozko erauntsi etengabea, eurite guztian barrena bezalaxe, egun hartan nagusitu zen eskualdeaz. Eta, konturatu orduko, tropikoetan gertatu ohi den bezala, sekulako uholdea mamitu zen ene begien aurrean.

Eta lehengo turmoi-hots urrunei, ihortzirien ilara hurbila eta itsugarria jarraiki zitzaien. Ene buruaren gainean bertan lehertzen bide zen zerua.

Baina tximuaire mordo hura —edo gizaire agian ez baitakit orain ere hau ala hura ote zen— busti-behar hartan gertatuagatik ere, ez zen zipitzik ere asaldatu, eta mogitu. Adar hostotsu bana hartu zuten; eta, aterki gisa, bizkarraren gainean jarri zuten. Eta harri-pilo soilean geratu ziren berrogei-ta-bederatziak: tinko, izukaitz, ia lau ordu luzez; eta erauntsi beldurgarriek iraun zuten denbora guztian.

Eta arratsaldea dexente abiatua zenean, eta arrastirria heldu, atertzen hasi zen, eta Mendebaldetik halako argitasun horiska somagarri egiten. Bukatua zen eurite luzea!

Eta oreinek eta lehoiek eta sugetzarrek... eta tximuaireek bazekiten. Nik ez banekien ere. Eta zuhaitzeta erretiratu ziren.

Hots, une hartantxe, ibilkera nasaian, okots urdina zuen gizaire arrik zaharrena, bakar-bakarrik kideengatik hastandu, eta blai eginda zegoen harri piloan eseri.

Eta beti ere Mendebal aldera begiratu, zutitu egin zen; eta atzeko bi hanken gainean, eskuin-ezker, eskuin-ezker, txandaka jauzika bietan, eta tolarako mahatsa zapaltzen ari balitz bezala, astunkiro dantzatzen hasi zen; beti ere zutik, eta gorputz osoa balantzaka alde batera eta bestera zerabilela.

Eta, bizkarreko ilea zeharo lasturik, garrasi zorrotz bat bota zuen bapatean: luzea, oso luzea, belarrien mingarria, ezin esan ahalakoa; gero eta zorrotzago, gero eta zaratatsuago, gero eta alimaleago, gero eta amaigabeago. Eta bere bular harrotuan bere bi ukabilez txandaka gero eta basakiago jotzen zuela, izugarrizko burrundara sortzen zuen ekaitzaren ondoko barealdian; han nunbait danborrak-edo jotzen ari bailiran.

Bitarte hartan, talaian zeuden, begira, gainerako sei harrak, hezurretaraino bustita, beren adar hostotsua alferrik bizkarraren gainean atxikita. Eta emeak eta umeak, beren aldetik, soilgunearen ertzeko zazpi pikondotara igoak ziren; dena goi hartatik hobeki ikustekotan, doaika.

Eta okots urdineko gizaireak, beldurgarrizko orroa bota zuen memento hartan; eta Mendebaldeko mazelan behera, bere indar guztiez eta habaila ikaragarrian, harrizko talaitik jaitsi zen.

Eta harri-munoaren beheko zuhaitzera iristean, jauzi egin zuen brauki, zuhaitz-adar lodi eta sendo bat eskuaz heldu; eta, harrigarrizko indarraldian, basaki, ezin azkarkiago, puskatu egin zuen bertan, bere korrikaldia horrela tenk bukatuz. Eta lurrean exeri zen, basa busti hartan lasaiturik antza, eta muno soilaren aldera begira paratuz.

Tontorrean, berriz, jaitsaldi hura amaitu eta berehala, bigarren artzar bat jaiki zen, eta beste bostengandik hastandu. Eta, bide berberetik, garrasi eginez, bularrean ukabilkada sarta andana kivilgarrian, eta bi hantetan txandaka ezker eta eskuin lipar batez balantzatu ondoren, erotu egin balitz bezala, aldapan behera abiatu zen bera ere, munstro ikaragarri, bere indar guztiez, eta, zuhaitzetarakoan, behingoaz gelditu erazi zuen bere gorputz astuna; horretarako, lehenengoak bezalaxe, beso luzeegia jaso, adar lodi-lodi bati heldu, eta abiadura izugarri hartan puskatu ondoren, gelditu egin zen, baita bertan lasaiturik exeri ere.

Eta, errondan horrela, eta elkarren ondotik zazpiok, berdin egin zuten hirugarren arrak, eta laugarren arrak, eta gainerakoek. Eta berdin ere, beraz, zazpigarrenak, arrik gazteenak; honek ere bere abiadura eragabean beheruntz abiatuz, eta adar sendo baten puskaeran erreستا lortuz.

Eta zazpi gizaire arrak muno behereko zuhaztiaren hegira horrela bildu zireneko, goruntz abiatu ziren, harri-munoaren tontorraren aldera. Zazpiok elkarrekin gorakoan; eta okots urdina zuen zahar hura gidari zera-matelarik.

Eta, berriro zazpiek, elkarren segidan, eta oihu eta burrundara berberean jaitsiz, lehenagoko zerimonia zazpikoitz bitxi huraxe eskaini zuten.

Amek eta umeek, bizkitartean, isilik, adarretan exerita, taldeko ar sendoei beti so. Eta zazpi aldiz betetsi nuen dantza bera.

Eta orduan, muno-behere nahasi hartan, berrogei-ta-bederatzi adar lodi zeudela erreparatu nuen.

Eta zazpigarren txanda amaitu zenean, jaitsi egin ziren harri-pilotik lokatza bustira ikusle gisa, otoizka agian, zazpi pikondo adarretan egonak ziren hamalau emazteak eta hogeita-zortzi seme-alabak.

Eta denok oihuka eta jauzika dantza antzeko zer-baitetan ari izan ondoren, 49 adar puskatuak bildu; eta bere ondotik arrastaka garraiatuz, oihanaren barru aldera abiatu ziren...

Mendebal aldetik, artean, urrunduak ziren, eta piskanaka mututuak, ostots oihartzunak.

Heldua zen lehortea, eta zerua gero eta argitsuago agertzen zen. Gero eta horiago ere bai; eta gero, are gorritzatuz ere joan zen. Biharamun eguzkitsu eta aratza etortzeko seinale segurua. Baita ondoko asteetan barrena, nagusikizun zetorren lehortearena.

Lurrun gozo epela zerion lurrari; eta hamaika landareren urrina hedatzen zen arratseko eguratsean. Urtea bukatzean, Urt-ats!

Eta oso urrutitik, eta ilunabar gorria more bilakatzzen zen unean, kanpai-hotsak entzun nituen... luzaz tar-tekatu-rik eta bereizirik... Han nunbait, urruti hartako Itsas ertzean menturaz, dei etsian ari..." (107-111).

Yeroen, txinpantze makiavelikoa

Haizeaz bestaldetik-eko kontakizun sinbolikoan ar nagusiaren larderia nabari da, bere deiadar eta dantza menperatzaileak. Ikaragarria da txinpantze arra zer egitera eta desegitera irits daitezkeen boterea erdiestearren, zein sotilak izan daitezkeen buruzagitzari eusteko bere trikimailuak, zein asmotsuak buruzagia zokoratzeko konfabulazioak eta latzak erasoak.

Esaterako, Frans de Waalek kontatu duenez, Yeroen txinpantze ar helduak urteak eman ditzake indartsu datorren gazte bat Yeroeni komeni ez zaion buruzagiaren aurka berotzen, aginte borrokan zuzenean busti gabe.⁴⁸

De Waalen txinpantze gogokoena, Luit, taldeburu zelarik, goiz batez larriki zauriturik aurkitu zuten. Luitek gorputz osoa zulatua zuen, ebakirik hatzak eta behatzak, barrabilak errotik erauziak (kaiolako lastoan aurkitu zituzten zaindariak). Segituan hil zen. Yeroen zaharrak eta Nikkie indartsuak, aurretik Luitek buruzagitzatik egotzia zuena, akabatu zuten. Orduz geroztik, Nikkie jabetu zen aginteaz eta Yeroen izan du aholkulari eta sustatzaile. Horrek noski biziki aberastu du bion sexu bizitza. Clintonen eta Lewinskyren artekoak sustrai sakonak ditu.

Yeroenek eraman zuenez Nikkie agintera, hau buruzagitzaz jabetu ostean, ordainez, eragin handia lortu zuen. Baina Luit hiltzean Nikkiek jadanik ez zuen ar zaharraren beharrik, ez baitzuen lehiakiderik, eta Yeroenen ahala desagertu egin zen. Nikkiek pentsatu nahi izan zuen, azkenik, bere merituz hutsei esker izan zitekeela buruzagi. Hori uste bide zuen.

Aginteaz jabetzeak sexu eta bizi aukerak biderkatzen dituen ber, agintea galtzeak aukera horiek eskatea dakar. Boteretik baztertuta, Yeroen izugarri argaldu zen eta ahuldu. Arrastaka zebilen, galdua behakoa, antsika. Halaber Nixon, Watergate kasua zela-eta bere burua agintea uztera behartuta ikusi zuelarik, Etxe

48 Frans de Waal, *Our inner ape*, Granta Books, London, 2005, 41-45 orr.

Zuriko gela ospetsu batean negarrez belaunikatu eta tapizari eskuaz kolpetxoak jotzen hasi zitzaion, harik eta Kissingerrek besoetan hartu eta haurra balitz bezala, hitz ederrez, bere agintaldian mamituriko zoragarriak oroituz, kontsolatu, lasaitu eta isilarazi zuen arte.⁴⁹

Dena den, Yeroen, agintea galtzeagatiko depresioa gainditu ostean, Dandy ar gaztearekin adiskidetzeari ekin zion. Zenbait urtez luzatu zen egoera hori, Dandyk Nikkieri erronka jo zion arte. Ondoko liskarrek Nikkie bultzatu zuten bizi ziren uharteko ur-hesia desesperatuki zeharkatzen ahalegintzera. Baina txinpan-tzeek ez dakite igeri, eta Nikkie ito egin zen. Egunkariak suizidiotzat jo zuten, baina Frans de Waalek uste du arerioek eraginiko paniko atake batek bultzatu zuela Nikkie uretara eta itotzera.

De Waalek zimino hiltzailatzat jotzen du orain Yeroen, hilketa biren erruduntzat.

Nikkie ito eta urte baten buruan, bere taldekideei dokumental bat erakutsi zieten, Nikkie bizirik zela grabatua. Horma zuri batean proiektatu zuten. Ezagutuko ote zuten hiliko buruzagia?

Nikkie agertu bezain laster, Dandy deiadarka joan zen Yeroenen altzoan babestera. Ar zahar nahastariak irribarre urduri bat erakutsi zuen. Nikkieren mirarizko berpizteak ordurako ahaztua zen Dandyren eta Yeroenen arteko ituna ziplo berritu zuen.⁵⁰

Sugar Ray eta Dum Dum

Txillardegiren eta Bernardo Atxagaren arteko eztabaida ospetsuak⁵¹ eztabaidek zer gutxi balio duten erakusten du.

Atxaga, bere egiazko lanean, bakardadean eginikoan, bat dator Txillardegiren proposamenekin: Atxaga ez da batere apoliti-

49 *Ibidem.*, 51 or.

50 *Ibidem.*, 81-82 orr.

51 <http://www.armiarma.com/andima/pami/pami0917.htm>

koa, bere erantzukizun publikoari ganoraz aurre egin dio eta bere liburuak goitik behera murgilarazi ditu bere herriaren zaurietan, haren jarrera ez da batere señoitoa eta bai aitzitik arras kritikoa.

Era berean, Atxagak euskal idazlearen eginbehartzat duena, hots, tribuko hizkuntza alienatua garbitzea... horixe izan da, hain zuzen, Txillardegiren lorpenetako bat, nola saiakeretan hala eleberrietan.

Bestalde, Atxagaren berba hauek hitzez hitz jaso zituzten: “Errealitate gutxi izanez, efektismoa bilatzea, iragan ederra uste dena etorkizunera klixer moduan proiektatzea. Efektismoaren bidez hitz egin, aurrean dagoen errealitatea interpretatu eta eman ordez”. Preseski, horren aurka jotzea izan da Txillardegi idazlearen bultzatzaile nagusietako bat ez ezik, Txillardegi ekintzaile politikoarena berebat, eta jeltzaleen aurkako antiguatarraren kritikena.

Labur: nortasun handiko idazle bion arteko eztabaidak ez zuen balio izan euskal voyeurismoa apur bat entretenitzeko baino.

Benetako tentsioak beste nonbaitetik zetozen: euskararen eta erdaren arteko harremani lotuak zeuden apika, baita borroka armatuari ere. Lidergo pertsonalari halaber, ezagutzari: ukabilkada norberaren bularrean eta oihua, buruzagitza lortzeko arren arteko sestra zimino taldean, agintea atxiki nahi duen helduaren eta makila eskuratzekotan dabilen gaztearen artekoa zehazki. Txomin Barulloko antzerki hura sakoneko liskar horien sintometako bat izan zen ziur aski.

Irakurle xeheok ez diegu jaramonik egin behar gure oilarren jendaurreko erakustaldiei, hobe dugu zuzenean beren liburuak irakurtzea.

Giza txinpantzea eta hierarkia

Orangutanen ugartea-koen oinordeko zuzenak ditugu *Haizeaz bestaldetik*-eko gizaire-tximuaireak. Beren euripeko dantzaldiaren ipuina estrategikoki txertatu du Txillardegik batetik zenobioan eta bestetik gizarte “iraurtzailean” kokaturiko orrialdeen artean.

Hobbeseekin batera, gaur egungo pentsalari politiko askok dio, gizadiaren egoera naturala berdinkeria kaotiko gatazkatsua izan zela, oihaneko legeak gobernatua, eta parekidetasun mingarri horri ihes egin geniola jokabide arauak adostuz eta hauen be-tearaztea buruzagien esku utzirik. Hauxe duzu gobernamendu bertikalaren ohiko zuritzea. Aldiz, Txillardegik aditzera ematen du hasieran, tximuaire/gizaireen artean, agintaritzea hierarkiko baten menpeko gizarte matematikoki egituratua izan genuela. Hori genuke primitiboena. Hierarkia zorrotza eta garen eta dugun guztia taldeari derrigorrez eman beharra erregresio litzaiz-kiguke. Hasieran ez zen anabasa horizontalik, baizik organigrama trinkoa; belarra barik, zuhaitza. Giza espeziearen zain suber-tisboa oroz lehen zurrunkeria horren aurka altxatu izan da. Ho-rixe iradokitzen digu *Haizeaz bestaldetik*-eko zimino narrazioak.

Bertan, narratzaileak, giza eiteko ziminotzar horiek aurkitu aurretik, probokatzaille galdetu dio fraide-talde zorrozki egitura-tuari, Jainkoaren peko zenobioan “meloepa aspergarrian kantari” (77) ibiltzen denari: “Inoiz ikusi al duzue txinpantzerik ba-kardadean hiltzen?” (97).

Era berean, tximuaire/gizaireen dantza bukatu ondoren, nar-ratzailea era aritmetiko itogarrian antolaturiko gizarte batean aurkituko da, Txinko buruzagiaren menpean zeharo. Bertako ki-deak aska daitezen helburu, hauxe leporaturik zirikatuko ditu: “Txinpantze-multzoetan ere indar soilaren araberrako hierarkia hertsia eta zampaketa zehatza baitago!” (131).

Halatan, agintari karismatikoren baten peko zeinahi gizarte-or-dena taldekoik ziminoarekin berdinduko gintuzke, eta berdintze hori txar litzaiguke. Monasterioa eta komunismoa ez zaizkigu komeni, zi-minotzen baikaituzte. Jendarte tinkoki antolatua ez da giza aurrera-penaren ondorio, baizik ziminoaren talde egituraren errepikapen.

Ordea, ez al zen bada Txillardegirentzat gizakia funtsean zi-mino huts? Bai, eta horrexegatik dateke hain sakona gure idaz-learen ezkortasuna. Dena den, adierazgarria da bai lekaideak eta bai kolektibizatuak zirikatzeke txinpantzea aipatzea, ez edozein zimino. Txinpantzearen talde egitura eta bizimodua baita bortxaz

ezarririko hierarkiaren arabera eta zurruna, erasokorra eta hiltzailea, aginte borrokek odoldua.

Bonoboarena ez bezala. Hau malgua baita hierarkiari dagokionez. “Zimino huts” izateak uste baino ertz konplikatukoak ditu.

Psikologoek hierarkia areagotzeko eta hierarkia leuntzeko joera duten nortasunak bereizten dituzte. Lehenbizikoek ordenamendua, legea eta zigorra aldeztu dute. Talde barruan, nork bere maila eta zeregina, mugitu barik gero. Bigarrenek, aldiz, jokalekua berdindu nahi izaten dute, hierarkia malgutu.

Frans de Waalen iritziz, kontua ez da zein jite ote den hobe erabakitzea, biek batera sortzen baitute gizartea. Gure gizarteek bi nortasunak orekatzen dituzte: erakunde batzuek, esaterako zuzenbideari loturikoek, hierarkia sendotzeko grina izaten dute. Beste batzuek berriz biguntzekoa, hala nola eskubide zibilen eta txiroen aldeko mugimenduek.

Gizaki bakoitzak batera zein bestera du joera eta Frans de Waalek espezie osoak sailkatzen ditu irizpide horren arabera: txinpantzea, hierarkia gogortzearen aldeko; bonoboa, oster, leuntzekoaren aldeko. Baliteke gizakiok bi antrope horien ezaugarriak barnebiltzea. Hibridoak garateke. Ez bide gara soilik geurekoi eta zitalak, biologoek azken hamarkadetan sinetsarazi nahi izan diguten bezala, txinpantzea baino besterik kontuan hartzeke. Txinpantzea bezainbeste baitugu bonoboa arbaso.⁵²

Marabunta zein batasun ordenatua: kontuz

Peru Leartzako-n Txillardegik ugarikeriaren arriskuak erakutsi zizkigun. Osagaien lekutze zoroa ez da hala ere Txillardegik aniztasunaz denaz bezainbatean salatu duen arrisku bakarra. Beste muturrean, Batasun Bakarra ezartzeak bizia itotzen duela usu az-

52 Frans de Waal, *Our inner ape*, 236-237 orr.

pimarratu du. *Haizeaz bestaldetik*-en, berdin jokatzen dute funtsean fraideek, giza eiteko ziminotzarrek eta utopistek, erlijioari, gizarte antolakuntzari eta desberdina uniformizatzeari dagokionez. Bertan, Txillardegik segidan erakusten dizkigu, funtsezko jarrerera baten aldaki gisa, zenobioa, tximuaire/gizairen errituak eta gizarte zorrozki egituratu eta batua, Jainkoaren, ar zaharraren eta buruzagi karismatikoaren pean hurrenez hurren, eta denak zazpi zenbaki apokaliptikoaren arabera taxutuak. Txillardegiren kritikaren itua fraideen otoitz honetan nabari da:

“Itsasoaren antzera, bakarra, eta iraunkorra, Egia. Errakuntzen multzo kondagaitzari, berriz, laster dario anizkerien kiratsa...

Mila zingira eta putzutako ur geldiarri bezala, laster baitarraikie lakuei, beren azken zolan, lokatza beltza, eta har xurixka ugariak, eta txitxare larrosa lodiak...” (104).

Batasun ordenatua gurtzen duten ikuspuntuei, gero jendarten batean gauzatu, beti ugazaba baten argazki etengabe biderkatuaren pean egin behar izaten dutenei, Txillardegik aniztasunari eta etengabeko aldaketari ezin aurre egitea leporatzen die, bestelakoa zapalduz giza sormena ahultzea.

Batasunaren eta aniztasunaren arteko harremanari dagokionez, horrenbestez, Txillardegik jarrera zuhur bat asmatu du. Askotasuna ezin ederrago zaio, eta, hain zuzen, hainbat pentsaera erlijioso eta politiko gaitzetsi izan du askotarikoa, alegia, bizia bera, txirotzea dakartelako. Dena den, Txillardegik badaki aniztasun absolutuak ere eromena eta heriotza dakarrela: Peruren patua. Irauteak eskatzen baitu bizi zaituzten alde eta jario askotarikoek berez eragiten dituzten behin-behineko biltze prozesuei eragozpenik ez jartzea. Era berean, zuhurtziak euskara batua eskatu zuen, gureak egingo zukeen osterantzean. Eta, oraindik ere, hil edo bizi-ko geure ataka honetan, aniztasun eragingarri baten alde ez du txokokeriaren zentrifugismo disolbatzaileak egiten, baizik euskara biltzaile batek; ezta probintziakeriak ere, Udalbiltzak baino.

Bonoboak, elkarrekin gustura

Haizeaz bestaldetik-eko hiru gizarte zorrozki egituratu horiek harreman zurrinak eta fosilduak erakusten dizkigute. Gizakiok ez dugu asmatu elkarrekin gustura bizitzen. Zimino mota batek sozietatean elkartzeko modu atseginagoak sortu ditu.⁵³

Bonoboak bereziki argiak omen dira. Horixe adierazten ei du beren behako zuzen, zabal eta zirrargarriak. Bizitza sozial harmoniatu eta barea dute, gatazkarik ez. Txinpantzeek edo gizakiek ez bezala, bonobo batek egundo ez du beste bat hil, behatzaileek bederen inoiz ez dute halakorik ikusi. Promiskuitatez nahasten dira, maitasun librez eta etengabeko sexu harremanez, ugaltzeko xederik gabe ia beti. Bonoboak beti ari dira sexuarekin jostari eta beste bonoboen sexuekin igurzten, harreman aukera guztietan: ar-eme, ar-ar, eme-eme, heldu-gazte, ahoan musu, larru jotze, zurrupatze, edozelako kontaktu.

Horrela, eme bi urdurituz gero, elkar besarkatu eta, elkarri tinki so, kanpoko sexu organoak igurzten dituzte lasaitu arte. Sexualitatea baita bonoboen sozietatea mugitzen duen gasolina, eta tentsioa baretzeko balio du, adiskidetasuna pizteko, alianzarak ezartzeko, bakea egiteko edo beste barik denbora pasatzeko. Emeak ia beti daude harkor eta irekirik, arrekin larrua jartzeko gertu (“como las humanas” dio harrigarriro Jesús Mosterín⁵⁴).

Emeak beti prest daudenez, arrek ez dute emeengatik borroka egin beharrik. Gainera emeek, beren artean aliantza sendoak eratuz, eragozteko lortzen dute arren erasokortasuna eta kumeak hiltzeko joera, gure eta beste primate batzuen artean ohikoa.

53 Frans de Waal, *Bonobo: The Forgotten Ape*, Berkeley, University of California Press, 1997; lan hori gero Jesús Mosterín-ek laburtu du: *¡Vivan los animales!*, Random House Mondadori, Bartzelona, 1998, 162-164 orr. Ikus orobat Frans de Waal beraren *Chimpanzee Politics: Power and Sex Among Apes*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1982, non xehe-ro-xehero erakusten baita Makiaveloren gogoeta agintez eta politikaz bat datorrela txinpantzeen betiko jokabidearekin.

54 Jesús Mosterín, *¡Vivan los animales!*, 163 or.

Izan ere, emea duzu sexu nagusia, arra bezain nagusi behintzat bai. Oro har, bonoboek osatzen dute ezagutzen dugun primate sozietaterik kohesionatuena eta baketsuena, eta ez dago bertan inongo oldarkortasunik, ezta obsesiorik ere hierarkia dela eta, edo nagusitasuna. Aitzitik, gozamina eta laguntasuna zaintzen dituzte, modurik hedonistenean, zentzuzkoenean. Horixe da bederen egoera naturalean aztertu dituzten zientifikoek inpresioa.

Bake ederra Leturiak, Peruk, Elsak, Exkixuk, Putzuk eta Antton Ihartzegaraik, bonobo artean bonobo izanik bizi izan balira. Bake saildua halaber Txillardegik. Nobelarik ez ordea.

EXKIXU

Tribuaren aldeko gorrotoa

Exkixu-n eta *Putzu*-n protagonistek lehenbiziko pertsonan kontatuko dizkigute beren gorabeherak, baina hil eta gero; denboratik at, mundualditik berex, gogoratuko dizkigute mundualdi denborazkoari dagozkienak. Aurreko eleberrikoena ez bezalako mundu batera garamatzate, gatazka historiko-militarretan kokatuko gaituzte tanpez. Exkixu eta Putzu pertsonaien senide eta nortasun egiturak ere antzekoak dira: anaia gazteagoarekin lo egiten dute gela berean, arreba bat ere badute, Izeba Emili eta osaba Felipe bat datoz, militar arrotzek ezarririkoa zulatzen aha-legenduko dira...

Bestalde, ziminoa desagertu egin da.

Badira oihartzun ahulak: Exkixu, kasurako, Hendaiako Txita tabernara joaten da, musulariak euskara pixka bat erabiltzen dutelako, eta bertan izango du eztabaida garrantzitsu bat Monique ETako lagunarekin, beste etakide batzuen abertzaletasunaz zehazki.

Exkixu-n euskaldun mota bi ageri da gaztelera besterik gabe erabiltzen, egitez espainolaren aldeko: batetik, jeltzalea: gazteek dena nahi duzue berehala lortu, “es que queréis que el niño nazca con barba, pues no, despacito y con buena letra” (41); eta bestetik polimilia: “déjate de ese idioma con tufillo a ikuilu” (17, 32); edota “qué hay gudari, ya hemos cenado con los aiatxus?” (124).

Sutan jartzen dute Exkixu. Eta, Moniquek halakoak erakundetik bota egin behar direla diotsolarik, “bota” eleaz pentsatzen du Exkixuk: “kanporatu”, “egotzi”, erran nahi du; baina baita “garbitu” ere, “akabatu”. Eta bera bigarren aukeraren alde dago, hots, euskara aintzat hartzen ez duten ETako burkideak hiltzearen alde (129-130). Txillardegiren pertsonaien ukoaren ohiko kutsu satanikoak Exkixurekin joko du gailurra eta amildegia.

Zer da haatik gorroto txundigarri hori?

Exkixuren familia Altzako betiko baserria uztera behartu zuten eta Antxon bizi dira orain, Pasaian. Exkixuk erbestean sentitzen du bere burua, erdararen nagusikeriak itorik.

Igande goizetan bizikleta hartu eta Lezoko Santo Kristora joaten da, federik ez izan arren, baserritarrei euskaraz hizketan entzutera, haurtzaroa berpiztera, gureak oraindik ez duela zeharo egin egiaztatza.

Eleberriaren lehenbiziko atalean, Exkixuk mezaren ondoren San Juanera hartu eta itsasoaren aurrean zin ikaragarri bat egingo du: “Guretzat dena galdua badago ere, alu nazkagarri horiek ere baten bat galduko ditek, eta Exkixuz amorrazio ezinduan gogoratuko! Gorroto eta herra honi eutsiko zieat eta pairaturiko mina ordainaraziko” (21).

Txillardegik antropologo batena dakar ez dakit non: euskaldunak oso irribarretsu dira, desagertzera doazen herri guztietako kideak bezala.

Ordea, Exkixuk ez du Euskal Herria “en alegre biribilketa” desager dadin nahi, mendeku gosea aserik baino.

Bada lagun mota bat, herra eta gorrotoa bizigarri duena: Schopenhauer, Oteiza, Exkixu.

Bestalde, kanpokoren baten aurkako gorrotoa azken aukera izaten da, nork bere burua gorrotatzen hasi baino lehen. Buru-suntitzea saihesteko zoritxarreko baliabidea ematen du, aski hauskorrera.

Ezaguna da euskaldun askok beren euskaltasuna gorrota dezaten erdietsi dutela etsaiek, euskaltasuna ongi bizitzeko (are soilik eroso) eragozpen izan dadin lortuz. Lasai xamar bizi ahal izateko, ondorioz, makina batek bere euskaltasuna hil egin behar izan du. Halatan, baliteke herrari eutsi-nahi exkixutar hori, mendeku gosea zaindu behar harrigarri hori, hain deserosoa, suizidioa geroratzeko trikimailu bat ere izatea.

Bere baitan erruki izpi bat haziz doala sumatzen duelarik, Bilboko dendari heldua belauniko berari begietara ikaraz so oroitzen duenean esaterako, “ez zegok beste biderik, ez ditek egurra

baizik ulertzen” errepikatzen dio bere buruari. Eta, “azken batean, Espainia inperialak zapaldiriko herri batenganako errukiak jarri naik ni abian” (173).

Honek ere harritzen gaitu: herriarenganako jorana sexu irrikari gailentzeak. Gurutzek gogor erakarriko du Exkixu artean birxina, bero-bero jarriko du. Gehienek, gose mota hori aseko luke, eta gero gerokoak. Are gehiago, gertu geundeke gure joera politikoak bikotekidearenetara moldatzeko, pixka bat behintzat. Alegia, espeziearen iraun nahia, gizabanakoaren grina erabiltzen baitu bitartekari eta mozorro gisa, taldearenari nagusitzen ohi zaio.

Esate baterako, behin batean, Ondarroako traineruan zebilen arraunlari batek, arras erradikala, Bartzelonako diskoteka batean ligatu egin zuen. Berehala sumatu zion neskari polizia usaina, baina desioa duintasunari gailendu eta poliziaren autoan larritan egin zuten. Neskak eskularruen kutxan edo guanteran zerraman pistola, eta txorta-ostean arraunlariari erakutsi egin zion.

Iraunkorragoa eta ospetsuagoa izan zen Lekunberriko emakume karismatiko baten (bertako ezker abertzalearen gidari naturala), eta autobiaren obra zaintzera etorririko gizonezko polizia baten artekoa. Harrigarri gertatu zen buruzagi abertzalea koartelillora ezkontzea.

Hirugarren kasua: gure ikasleek beren burua abertzaletzat dute, hala diote, nahiz egunerokoan Torrente baino espainologoak izan. Galdetu nien galdetu ea maitasunagatik noraino iritsiko ote ziren politikan amore ematera, eta neska zentzudun batek erantzun zuen berak gehienez ere PSEkoren bat onartuko lukeela, baina Odon Elorza eta Denis Itxasoren ildokoa.

Alderantziz gertatzen da ordea Exkixurenean: politikan bat etortzea ezinbesteko baldintza da maitasuna behar bezala egiteko. Gurutzeren epeltasunak eta beldurrak Exkixuren zakila zimurtuko dute.

Alabaina, Gurutzek zinez maite zuen Exkixu. Eta Gurutzeren hitzak Artze, Laboa eta Leteren kontzertuan entzuleak berotzen zirenean —“horrelaxe etortzen dira gero istiluak” (90)—, Exkixu

bere ondoan atxikitzeko estrategiaren baitan daude, betebeharr biologikoak txukun bete ditzan. Gurutzek igarri baitu, maiteminduaren zolitasunaz, Exkixu, darabiltzan ideiek eta sentimenduek ganorazko ugalketarako alferrik galdu duten arra dela.

Euskara sexuaren gainetik jarriko du Exkixuk. Bakarrik erakundeko militante batekin, Amaia burkidearekin, egin ahalko du amodioa ederki.

Edozein gisaz, lehen begiratuan zaila dirudien arren, Exkixurenak baino are jarrera muturrekoagoak irudika litezke. Altzako etakideari lepora lekiok euskararen aldeko bere engaiamendua aski sakona ez izatea. Izan ere, behin euskararen alde dena ematen hastekotan, euskara pasio fisikoaren gainetik jartzekotan, eragingarriagoa baita bikotekide erdaldun bat hartu eta euskalduntzea, ezen ez errazkerian jausi eta euskaldun batekin elkartzea, euskaldunen kopurua lehen bezalaxe utziz.

Lurraldearen defentsa

Dena dela, etologiaren ekarria ere erabil liteke Exkixuren, Gurutzeren eta Euskal Herriaren arteko gorabeherak azaltzen ahalegintzeko.

Zakila nabarmen erakutsi, ziminoak helburu bi lortzeko egingen du: emea epatatu eta erakartzeko⁵⁵, eta lurraldea etsai sarkinarenagandik babesteko.⁵⁶ Pistola zakilaren ordezeko eta luzapena ote den auskalo, kontua da Exkixuk bere ingurua zaintzeko erabiliko duela iskilua, bere lurraldea defendatzeko. Joxe Azurmendik, *Gizaberearen bakeak eta gerrak* liburuko “Abereen agresibi-

55 Volker Sommer, *Elogio de la mentira*, Galaxia Gutenberg,artzelona, 1995, 186 or.

56 “Papio edo zakur-tximu taldeetan, amenazoa sumaturik, arrak elkarganatzan dira, borrokarako prestatzen dira korroan, eta adi-adi eta zakila atera eta jasorik itxaroten diote etsaiaren erasoari”. Joxe Azurmendi, *Gizaberearen bakeak eta gerrak*, Elkar, Donostia, 1991, 192 or.; edota “beaucoup de singes, en sentinelles, exposent leurs organes sexuels aux couleurs vives: le pénis devient un porte-couleurs expressif et rythmé qui marque les limites du territoire”. Deleuze eta Guattari, *Mille plateaux*, 387 or.

tate naturalaz” atalean, eremu edo jabego borroken berri eman digu.⁵⁷

Rousseauk uste ez bezala, eremu bat nork beretzat hartzeko eta zaintzeko irrika ez zuen gizakiak abiatu. Baditu ehunka milioi urte. Hezurdun guztietan ageri da: arrain, hegazti, narrasti zein ugaztun.

Zertan datza zehazki? Azurmendiren hitzetan, “aberea eremu baten, ‘aberriaren’ jabe altxatzen da, eta bere kemen guztiekin ahaleginduko da eremua zaintzen. Eremu propio gabeko abereak ez du etorkizunik: ez janleku segururik, ez pausalekurik, ez haurgintzarako posibilitaterik”.⁵⁸

Arrainak bere ur eremua zelan babesten duen aztertuta, zakur eta katuek lurra eta txoriek zerua, bistan da soilik eremu ziur batean ahalbidetu litekeela lasai elikatzea eta umegintza.

Baina zer harreman mota ote du eremuaz jabetzeko senak jatekoarekin? Eta sexuarekin? Nahasten ote dira? Hierarkizaturik ote daude? Eta hala balitz, zein litzateke garrantzitsuena?

Hona Azurmendiren erantzuna: “Sen honek [lurraldearenak] eta borrokok puntu askotan sexuaren senarekin bat egiten dute. Kumeak babesteko eta zaintzeko senarekin ere bai. Eta baita jateko senarekin ere. Baina ‘eremu baten jabe izateko senari’ aparteko sen independente bezala begiratu behar zaiola, dirudi. Ez beste haien funtzio soil bezala. Kainabera edo ihi-txoriek (akrokefaloek) nahi adina janari dute, baina eremu-borrokari latzak dira, janari urriko edozein abere bezalaxe. Kukuak ez dauka bere kumeez arduratzeko zergatik leku aproposik bilatu: habi arrotzean jartzen du bere arrautza. Ezta eme panpoxa bat irabazteko ere, ez du kukuak eremu baten jabe izan beharrik: kukuemeak, ezagunki, poliandria guztiz liberala praktikatzen baitu (‘amodio librea’), inguruetakoko edozein arri, gainera igotzen gus-tura uzten diolarik. Beraz, ez sexuaren senak eta ez haurrak zaintzeko senak eragiten dio kukuari eremu batez jabetzera. Baina

57 180-186 orr.

58 181 or.

kukuen eremu-borrokak partikulazki gogorak izaten dira. Ho-
wardek dioskunez, heltzaur-txolarreak, mehatxuaren aurrean,
emea eta kumeak arriskuan abandonatzeraino defendatzen du,
guztiaren gaintik, bere lur jabegoa: lehenengo norbere eremua,
gero gerokoak”.⁵⁹

Hagitz naturala dugu, horrenbestez, Exkixuren jokabidea
Euskal Herriaren defentsa Gurutzeren gaintik paratzen duela-
rik. Izan ere, “senik oinarrizkoena ‘aberriarena’ edo lur jabegoa-
rena litzateke. Abereek beren ahal eta ezin guztiakin babesten
dutena [...] Bere ‘aberriarengatik’ abereok beste dena ahazten
dute: emea eta kumeak berak. Areago, beste sen denen joko or-
denatua nolarebait ‘lur’ honetan fundatzen eta finkatzen dela,
esan liteke”.⁶⁰

Hala ere, Azurmendik ñabardura garrantzitsu hau erantsiko
du: “Sen guztiak elkarrekin josita daude, eta elkarren artean ara-
berakatuta. Koordinatuta. Zorakeria dirudi, ordea, historiaren
zenbait filosofiari jarraiki, eta ia beti haiexek egiaztatu nahirik
bakarrik, sen guztiak oinarrizko sen bakarren baten adaxka mo-
duan bururatzeak. Oinarrizko sustraia bizitza da. Senok bizitza-
ren agerpenak, tresnak eta euskarriak dira denak. Baina batasun
hori egon arren, isuri edo sen diferenteok benetan diferentetzat
eta autonomotzat har genitzake”.⁶¹

Azkenik, Exkixuren hats beherapena eta amorrua baserritik
eta inguru euskaldunetik egozten dutelarik, bere lurraldea inbadi-
tua eta zafratua kausitzen duelarik, eta ondoriozko oldarra, ohi-
koa duzu eta arrunta animalien erresuma zabalean: “Bizimolde
sozial guztiz ordenatua zeramaten abereak, lurraldez aldatuz (‘er-
besteratuz’) gero, anarkia izugarrian endreda-nahasten dira (dese-
rrotuak ohi deritzegun *lumpen* gizataldeetan bezala), lur-jabego-
en banakuntza berria atondu arte. Ama, kumeak elikatzeaz ahaz-
ten da; arrak sexuaren sena galtzen-edo du, inpotente. Eta janari

59 183 or.

60 184 or.

61 186 or.

faltarik denentzat egon ezta ere, ar eta eme, handi eta txiki, eze-
ren begirunerik gabeko elkar borroka absurduan korapilatzen
dira. Puskatu egin zaie beren nongotasuna eta birregin egin behar
dute borrokan. Gaurko primateek, abere sozialak eta barazki ja-
leak izaki, lurraldearen ‘usadio komunista’ izaten dute (alabaina,
gizona, dudarik gabe, primate ehiztarien motatik sortu da, mota
horretako biziraun duen bakarra orain bera dugularik). Ez zaie,
beraz, lurra, propietate ekonomiko bezala interesatzen. Halere,
primateei beren eremua kentzea, sozietatea hondatzea adina da.
Desordena izugarrian katramilatzen dira, bat-batean denak neu-
rastereniko baleude bezala.

“Eremu jabegoaren sena konflikto artean endredatuta dabi-
len artean, ez da egoten atarramenturik. Ez dago beste senen fun-
tzionamendu zuzenik. Hitz batean: giro asozial bat sortzen da, eta
‘kriminalitatea’ ugaltzen da, jokaera anomaloak eta ‘gaiztoak’,
destruktiboak”.⁶²

Guztiarekin ere, Azurmendik ohartarazten duenez, jakinga-
rria izan dakiguke arrainaren, katuaren eta ziminoaren jokabi-
dea, baina gizakiok ez gara ez arrain ez katu. Eszeptikoa da zen-
bait etologoren temaren aurrean, giza natura abereen analogian
eta homologian oinarrituta definitzeko eta ondorio etikoak ater-
ratzeko. Zehazki, Azurmendiren iritziz, etologiak ez du froga
erabakigarriarik aurkitu ezta gizakiak oldarkortasuna naturala
duela finkatzeko ere. Horrenbestez, etologiak ezin duenez giza-
kia behar bezala definitu, ezingo dugu naturan oinarrituta Exki-
xuren erantzun biolentoa bidegabea edo morala ote den erabaki.
Hots, ezin da aldarrikatu ziminoak, inbaditzen dutenean, lurral-
dea babesteko bortxaz ihardukitzen duenez, bidezkoa dela Exki-
xuren zizpoletaren desarratzea, “natura kontzeptu anbibalentea
baita”.⁶³

62 184-85 orr.

63 228 or.

Zuhaitza eta denda

Elias Canettiren ustez, gizakia oldarrean eta borrokan ez dabil ziminoarengandik gertuen. Ezta jatean ere, edo amodioan, edota lotan.

Gizakiok salerosketan omen gabiltza inoiz baino ziminoago.⁶⁴

Zuhaitzaren adarretatik goiti doala, ziminoaren esku biek ez dute zeregin berdina: lehenbizikoak adar berri bati heltzen dion bitartean, bigarrenak aurreko adarrari oratu behar dio. Abiada arriskutsuz doalarik gora, sarritan oratze horrek salbatuko du erortzetik, bigarren esku horrek bakarrik eusten baitio gorputzaren pisu guztiari.

Lehenbiziko eskuak adar berria hartu orduko, hori bai, ziztuan askatu beharko du bigarrenak adar euslea. Lasterrago, bizkorragoa igoera.

Esku bakoitzak, hortaz, oratu eta askatu beharko du, arin-arin. Noski, ezkerak eskuinekoaren aurkakoa egin beharko du, txandakak.

Zuhaitzetik lurrera jaitsi ondoren ere ziminoak eskuen arteko txandakatze azkarrarekin jarraitu zuen.

Eta Canettik jatorri horixe bera ikusi dio komertzioari.

Izan ere, salerosketan, jasoriko zerbaiten ordainez beste zerbait ematen duzu. Lehenbiziko eskua nahi duzun salgaira abiatzen den bitartean, bigarrenak oraindik zurea duzun trukegaiari oratzen dio. Behin lehenbizikoak gutizia harturikoan, bigarrenak ordaindu egingo du. Ez lehenago. Estu zaindu beharra dago saleroskidea.

Arbolatik erortzea duzu iruzurra: lehenbiziko eskua hutsik baina bigarrena jadanik sosa emana.

Edonola ere, gizakiok salerostean sentitzen dugun poz fisikoak adieraziko luke arrakastaz errepikatu dugula antzinako igoera adarrez adar.

Saltzaile zein erosle gisa gabiltza beraz gizakiok ziminoengandik hurbilen; aldiz, Exkixu aski urruti, Putzu Txillardegiren pertsonaia karlista bezalaxe, Canettiren irizpidearen arabera bederen.

PUTZU

Karlismo abertzale bat

Zenbait filosofo klasikoren antzekoa da Txillardegi, Platonen ezpalekoa, zentzu bitan bederen: egiaren bilatzea du joran nagusi (“egiak izan behar du hautuan gidaria”, dio⁶⁵); eta aurkituriko egia zabaltzekotan politika darabil, baina baita alegia ere. Jadanik “Oraindik ere Karlismoa nagusi Euskal-Herrian” *Huntaz eta hartaz*-eko artikuluan adierazi egiak *Putzu*-ren bitartez herrian hezurramitu daitezten ahalegindu da.

Historia ofizialak ezkutatu egin digu *Putzu*-k nabaritu duen egia: karlismoa ez zuten Jainkoa eta Erregea lehenesten zituztenek bakarrik osatu; karlismoan baziren XX. mendeko abertzaletasunaren aitzindariak, burujabetasunaz gainerakoa deus gutxi axola zitzaientzen. Txillardegiren hitzetan: “Euskal Herria, ia osorik eta behingoan, Don Karlosen alde altxatu zenean, Euskal Herriaren alde altxatu uste zuen herriak. Sorterria iratzartu eta salbatu nahi zuen”.⁶⁶

Jakina, pedagogiaren arabera aritu behar izan du Txillardegik, kontakizuna ahalik eta argien taxutuz, egia egokiro hedatzeko asmoz. *Hamaika pauso* amaitzen den lekuan hasten da *Putzu*-n zalaparta, Endarlatsan: biak dira eleberri sendoak, biak ederrak; baita oso desberdinak ere, noski. Zenbait goi-argik *Putzu*-ren soiltasun formala mespretxuzko imintzio aristokratiko batez arbuia du, ez baitu ez-dakit-zer xilipurdi *nouveau* baliatu: idorreriak jotako gizajoa duzu hori, irakurle estua. *Putzu*-k badu giharra, maitasuna, herrimina, heriotza, bizi-bizia da, makina bat pasarte zirrargarrik hornitzen du. Azken orduko egitura-bitxikeria goitik behera betetzen duen hainbat eleberri post-

65 *Gertakarien lekuko*, Haranburu, Donostia, 1985, 18 or.

66 *Huntaz eta hartaz*, Elkar, Donostia, 1983, 17 or.

modernok, berriz, iazko haizeak bezainbesteko zirrara eragiten du. Irakurle osasuntsuak ez dio zertan muzin egin ez *Hamaika pauso*-ri ez *Putzu*-ri.

Lan itzela egin du Txillardegik historia eta geografia xehetasunak ikertzen, XIX. mende amaierako Euskal Herrian barrena bidaiatzeko aukera paregabea eskaini digu; baina hori ez da eleberriaren azala baizik. Hauxe duzu *Putzu* abian jartzen duen kezka: zerk behartzen du berez baketsua den lagun bat “aski da!” aldarri egin eta fusila hartzera? Zergatik saiatzen da etnia bat aginte arrotzak ezarririkoa zulatzen?

Erantzuna ez da sozio-politika tratatu zentzudun bat, baizik bizitza baten kontaera; ez kontzeptu andana, sentimendua baino; ez teoria, garrasia. Indarkeriaz ezarririko estatu zentralista batuari, desberdinaren, ihesaren, askatasunaren aldarrikapenak dio ihardukiko. Halaxe mahaigaineratzen du Txillardegik auzia: guduaren aurrez aurre ez daude, *oroz lehen*, gobernu eta herria, edo ekoizteko tresnen jabeak eta langileak; funtsezko gatazka etnia bakar baten zerbitzura dagoen aginte uniformizatzailearen eta mendean harturiko etnia hilduratuaren artekoa da.

Izan ere, Txillardegi ez da inoiz isil-gordeka ibili ideologia kontuekin, eleberrietan ere ez. *Exkixu*-ren eta *Putzu*-ren arteko bilakera ideologikoa bat dator ETArekin (*Labartzari agur*-n nahasia goa da auzia, aztertuko dugu): *Exkixu*-k egundoko gogoa sortzen zizun dozena bat txakur garbitzeko; Lizarra-Garaziko su-etenaren garaiko *Putzu*-n ostera erabakigarriak dituzu Lizarra eta Garazi. Bi-biotan ageri da, hori bai, guduari artez ekitekotan maitearen epeletik aldendu behar mingarria.

Zaldia

Putzuri pairagaitza zaio denboraren joanak birrinduriko herria galdu izana. Oinaze horixe nozitu dute Elsa Scheelenek, *Haizeaz bestaldetik*-eko protagonistak, Exkixuk eta baita, ikusiko dugunez, *Labartzari agur*-eko Anttonek ere.

Txillardegiren zazpi eleberriak aztertu eta zazpiak bat eginik, bistan da haren pasio eta zauririk eragingarri eta oparoena, literaturaz denaz bezainbatean bederen, denboraren joana ezin onartzea dela. Leartzako Peru: “Aurrera zihoan denbora, eta nire pozak atzera”⁶⁷; putzu beltzean datzan Elsa: “Joandako guztia bilakatzen zen amets zoragarri”.⁶⁸ Baina ez dirudi Txillardegiren eleberrietako gai soil, Jose Luis Alvarez Enparantza bera ere iltze berak urratu du, hainbat testu autobiografikok erakusten dutenez, nerabezaroko oporretako Igantzira berrogei urteren buruan itzulita sentiturikoa kontatzen digunak kasu: Igantzi hura bezala “ni neu ere banoa. Banekien. Badakit. Gaurtxe ikasi dut sekula baino garbikiago”.⁶⁹

Putzuk eromen leun baten hasiera sumatu du bere baitan, ezin baititu bereizi ametsetako Donostia, betirako iragana, eta oraingoa, zuzenean hauteman dezakeen bakarra.

Eta zer da funtsean galduriko Donostia hori Putzurentzat? Animaliak, animalien eragina Putzuren zentzumenetan zehazki: koloreak, usainak, zaratak. Protagonistari ezizena ematen dion Putzu karrika astoz mukuru esaterako, edo arrain-ustel kiratsa, edota zezenen etorrera, eta zezenek jasan beharko duten sufrikarioagatiko Putzuren pena sakona, adiskideengandik bereiziko duena, Txillardegi haurra jendartetik bereiziko zuen bezalaxe Igeldoko hartzaren, ziminoen eta astoaren oinazeak (*Haizeaz bestaldetik*-en kontatua, lehenbiziko atalean ikusi dugu).

Badira hegaztiak *Putzu*-n: karioek eta antxetek arriskua eta heriotza igartzen dituzte, *Labartzari agur*-en legetxe: “Inguru hartantsu ari baitziren jiraka Donostiatik aldeindako antxetak eta karioak, goiztiriarekin erotu bailiran. Eta halako patu-seinale kutsua hartzen nion ikuskariari. Eta lastu ere egin nintzen lipar batez, harrigarriro...” (52).

67 *Peru Leartzako*, 31 or.

68 *Elsa Scheelen*, 57 or.

69 “Hita ostatura bisita”, *Plazara* aldizkaria, 5. alea, 1986. Sarean “Literatur Aldizkariaren Gordailua”n dago, hementxe: <http://andima.armiarma.com/plaz/plaz0530.htm>

Enarak berriz bozkarioaren zantzu dira.

Iparraldean antzarak haziko dituzte foie gras egiteko eta edredoiak prestatzeko lumak erdiesteko.

Eta Alfonso XII.a eta beste buruzagi karlistak Donostiako kaleetatik Santa Maria elizara doazela “loreak jaurti eta usoak ja-regin egin dituzte puntuzkoen andereek” (283).

Azkenik, beleen eta putreen bazka geldituko dira gerra karlistaren gorpuak Jurramendiko mazeletan nahiz Abartzuza inguruetan.

Dena den, animaliei gagozkiela, zaldiaren liburua duzu *Putzu*.

Txillardegik ederki nabaritu du XIX. mendetik XX.era gertatu den aldaketarik ikusgarriena animaliei dagokienez: zaldiaren desagertzea gerratik zein eguneroko bizimodutik. Putzuren garaian zaldia nonahi zebilen,⁷⁰ ezusteko irrintziak edonoiz (behorrarena eta zaldiarena, kasurako, Lizarrako isiltasuna hautsiz...), soroan uztarripean, bidaian, dilijentzian (denborak eramano Donostiaz Putzuk maitasun bereziz oroitzen ditu dilijentziak).

Dena den, bizimodu zibilean ia beti jauntxoena zenuen zaldia; herri xeheak astoa zerabilen, edota oinak.

Eta guduan berdin, zaldia bereizten zuen goikoa eta behekoa.

Eguneroko zibilean baino are erabakigarriagoa baitzenuen zaldia guduan, Karlos Setimo eta beste buruzagi karlistak gainean zeramatzana, edota Margarita erregina, txapel zuriz eta amazona beltzez jantzia. Eta, Putzuk zaldia eta zaldieri-errejimentuak kanoiekin, batailoiekin eta bolondresekin batera zerrendatzen dituen arren (“16.000 infante, 1.000tik gora zaldi, eta 24 kanoi astun”, ohiko kopuru bat), karlistadetan malda nekagarri eta erpinak gerrako jauntxoek igoko dituzte zaldiz; gainerakoek, Putzu barne, oinez.

70 Dostoievskik, Nietzschek eta Nijinskik negar egin zuten zaldia karrikan hiltzen ikusirik, zama ezin garraiatzeagatiko zaharo zigorrada gogorregien ondorioz (Deleuze eta Guattari, *Mille Plateaux*, Minuit, Paris, 1980, 315 or.).

Hala ere denboragarrean, armadan goiti eginik, Putzuk zaldiz ikasi beharko du: “Nik, kaletar honek, zaldiei buruz ez bainekien deusik, berentzako pentsu saltzen besterik... Eta gainean jarri eta itzegoten, are gutxiago. Beldur galantak pasa nituen Zugarramurdira begira! Baina zaldia oso otzanak dira” (149), eta azkenik txukun ibiliko da.

Soldadu arrunta soilik zaurituz gero eramango dute zalgurdi dotoreren batean sendatzera. Baina hori gerra betean. Behin gerra galduta, ostera, erien garraioa zaldiz barik mandoz egin beharko dute karlistek.

Bestalde, Garazi maitearen bidez nabarituko du Putzuk klase arteko borroka Euskal Herrian XIX. mendean zaldiari eta astoari eta oinei loturik gertatu zela besteak beste.

Putzuk Garazi ezagutu zuen Milafrangako bere baserritik Baionako azokara astoz zetorrela.

Eta Putzuk Miarritze ezagutzera gonbidatzen duelarik, Garazik arrapostu: “Dena errege, erregina, printzes, jauregi... zertara joanen hara baserritar xume hau?” (310). Izan ere, Miarritzen zalgurdi hanpuru setan joaten dira ostatu dotoreenetara handikiak, “zaldietako txilin-koilareek airea kariloi-hotsez betetzen zutelarik” (313). Eta Garazi lako Milafranga eta Gotaineko baserritar xumeei astoa dagokie. Edota zangoa.

Tren geltokitik Miarritze erdira joateko, Putzuk Garaziri kasketan joatea eskainiko dio, handikiak karrozan bezala. Garaziren erantzuna:

“Tira, tira! Pentsatu ere ez!

Begirada tristeko zaldi argalaren gainean, orekan emana, bi kartolak osatzen zuten kakoleta, erosoki bikote bat esertzeko atonduak.

— Asto gainean gaur ere? Bo, bo...

— Ez duzu astoa, Garazi. Zaldia dela.

— Badakit, bai. Baina... tira, tira! Zamariak hurbil ez dituzten jauntxoek zozokeriak dira hauek. Ezetz! Ez naizela kakoletan joanen!

— Bego, beraz. Baina Miarritze urrunsko dago —errepikatu nion—. Ordu erdi bat bai, oinez.

— Eta zergatik ez oinez joanen? Ibiltzeko bikain dago. Abia gaitezen!” (314).

Bestalde, Bretxatik Ondarretara XIX. mende bukaeran zaldi-tranbiaz joan zitezkeen kristauak; jenero hutsa eramateko, berriz, mando-tranbia erabiltzen zen. Baina aurki jarriko zuten tranbia elektrikoa, erreginak Miramar bere jauregi berrira azien-daren zikinkeriarik sumatu ere gabe heldu nahi baitzuen.

Dena den, *Putzu*-ren amaierak ederki iradokitzen du karlismoa zaldiz bezala nazionalismoa beribilez ibiliko dela.

Zaldia desagertu ondoren, astoak iraungo du eguneroko bizitzan hogeigarren mendean.

Orain ordea, mende berri honetan, astoa gero eta gutxiago ikusten da karrikan, baserrian gorde zaigu.

Edonola ere, goikoek zaldia erabiltzen zuten; behekoek berriz astoa, mandoa edota zangoa. Txillardegirenean, unglatu perisodaktilo desberdinek botere maila (ekonomikoa, politikoa zein militarra) edota boteregabezia adierazten dute. Aldiz, zimino mota desberdinak ez dira agintaritzaz edo menpekotasun ikur, biazik, mota guztiak aldi berean, berez zimino huts den gizakia oraindik gehiago nahasteko ezten.

LABARTZARI AGUR

Izanaren gaiztoari agur?

Txillardegi, borroka armatuaren alde. Ondorio hori atera du Peio Ruiz nire ikasle eta beraz etsaiak *Labartzari agur* Txillardegiren azken eleberria irakurrita.

Antton Ihartzegarai protagonistak bai, espetxetik irten ondoren Labartza sorterrria berriz ezaguturik borroka armatua aldeztuko du, lan politikoa alferrikakotzat joz, zizpoleta askabide bakartzat.

Alabaina, Txillardegi ez baita Antton Ihartzegarai.

Borroka armatuaren gaineko Txillardegiren iritziak ezagutzeko, Txillardegik berak bere izenean idatzirikoa aztertzeak artezagoa dirudi, lehen begiratuan bederen. Hainbat urte eman ditu Aralar alderdian. Eta borroka armatua desegokia iruditzen zaio, ez arrazoi etikoengatik, baizik arerioari egiten diolako mesede.

Hala ere, bereizi beharra dago batetik jendaurrean esanikoa eta bestetik barne-muinetan joan eta etorri, goiti eta beheiti dabilzan sentimendu uherrak, nork bere buruari aitortzeko ere gaitzak. Literatura azken hauen adierazpide izaten da. Halatan, Txillardegi bi genituzke gutxienez: bata *Berria*-n eta *Gara*-n izkribu koherenteetan borroka armatuaren aurkako argudioak garatzen dizkiguna eta bestea, sakonagoa, Antton Ihartzegarairen aldarreetekin bat egiten duena.

Baina hori ez da aski, korapilo gehiago dago oraindik: idazlearen eta bere pertsonaien arteko harremana nahasia duzu, osotoro zehazten ezinezkoa, zaila da idazlea eta protagonista zeharo bat etor daitezen: idazleak berari falta zaiona erants diezaioke pertsonaiari, edo sobera, edo ez bata ez bestea; eredu gisa aurkez dezake, kontraeredu gisa, ez bata ez bestea; bere pertsonaiaren bidez nortasun zein politika jakin bat kritikatu nahi dezake, edo barregarri utzi, edo goraipatu. Ia edozein aukera mamitu du lite-

raturaren historiak. Idazleak, gainera, beste edonork bezalaxe, sarritan ez du benetan zer nahi duen jakiten.

Edozein gizaz, ez da ezinezkoa Txillardegiren sakonuneren batek bere irakurleok erotu eta hil nahi izatea, Leturia, Peru, Elsa, Exkixu, Putzu eta hein batean Ihartzegarairen galbidetik. Munstro hiltzaile bat ezkutatzen du beharbada Txillardegik, irakurlea herio hurbil izaten duten jarretara bultzatzen duena.

Baina hori ez da Txillardegiren berezitasuna, baizik idazle eta gizaki guztion ezaugarria. Denok dugu alde sunsitzaille gogor bat atezuan, irteteko aukera egokiaren zain.

Baliteke ordea irrika hiltzaile unibertsal hori Txillardegik bere literaturan gauzatu izana. Irratian gogoratu du frantses batek behiala “hila duzu maite” esan ziola, “tu aimes le mort”. Zer pentsatua eman baitzion antiguatarrari.

Baliteke, bai, bazitekeen, baina ez da izan. Txillardegik, nire uste apalean, ez Peru Leartzako, ezta Antton Ihartzegarai ere, ez dizkigu eredu gisa aurkeztu, Koldo Mitxelenak uste zuenaren despit. Aitzitik, *Labartzari agur* aurreiritzirik gabe irakurrita, orain eta hemen borroka armatua aldezte egin dela patologia legez baino ulertu nabari da bertan, gizartefobia, eldarnioa, lokamutsa, iraganzalekeria, buruerrukia eta pitzadura orokorra nagusi di-tuen koadro kliniko batean.

Damua eta katua

Zehaztu beharra dago “pitzadura orokorra” eta “iraganzalekeria” bezalakoak ez direla balorazioak, ezta interpretazioak ere, baizik Ihartzegarairen kideen eta gehien maite dutenen ikuspuntua: Anderrek: “Hi ez hago ondo” (186); eta arreba Ixaskunek: “Yota hago nerbixoetatik, Antton. Medikutara yoan bihaz ahalik eta azkarrenik” (173).

Eta horrelaxe ikusten du Anttonek berak bere burua: “Ez nabil ni ondo, eta ez gutxiagorik ere. Edozerk hausten nau, edozerk etsipenera eramaten. Ez naiz lehengoa” (170); edota

“neure honetan, Iparra galduko dut. Eta burua eta zentzume-na ere bai” (174).

Ihartzegarairen baitako borroka, eritasuna dakarkiona, atso-titz bion artekoa da: “joanak joan” eta “izana izen gaiztoa”. Leartzako Peruk bezala, Anttonek ezin du lortu denbora ezinbestean badoala onartzea, beti ari dela guztia aldatzen: “Joanak joan’ errepikatzen nion neure buruari. Baina faltsuki mintzo nintzaion” (166).

Bigarrena gailenduko zaio: “Behin eta berriz ‘Izana izen gaiztoa’ esaera pozoitsu hura nagusitzen baitzen nitaz, benetan tema astun eta eritasun iraunkor bihurtu arte” (166).

Iragan galduaren min naturalaz bestelakoa da labartzarraren seta. Etengabe zigortzen du bere burua aspaldiko zaurietan ozpina botaz. Ziminoak ez, katuak lagunduko digu oraingoan Ihartzegarairen ezaugarri nagusian —Txillardegiren obra osoko giltzetako bat ere badena— barneratzen: hamabi bat urte zituela (orain berrogeita hamar ditu) sarritan joaten zen arreba Ixaskunekin Goia baserrira, bertako neska-mutilekin olgetan. Behin batean, katu beltz gaxte bat leiho baten bestaldean egotera derrihortu zuten. Kristalak gelara sartzea eragozten zion. Zirika aritu zitzaizkion, jausi zen arte. Gorpu anartean beroa berpizten saiatu arren, hilik zen sekula betikoz. Gaztetxoen aieneak eta negar zotinak! Katua lurperatu eta gurutze bat jarri zioten. Anttonek orduan gizakien hilezkortasuna sinesten zuen hor nonbait; katuena ez ordea, kontsolamendu eskasa beraz alde horretatik. Amona bien heriotzek ere ez zuten horrenbeste oinazetu. Erantzukiak eta demandak egingo dizkio atsedetik gabe bere buruari.

Ixaskun zuhurra ahaleginduko da neba kontsolatzen: intenzio txarrik ez dutela izan, ahaztuko zaiola apurka-apurka. Eta Anttonek ziplo: “Etxonat ahaiztu gura, hain zuzen be! Katutxo gizajoa! Eta negarrari eman diot luzaz, oso luzaz. Afaldu ere ez dut egin” (143).

Hogeita hemezortzi urte igaro dira. Azkeneko hamazazpiak Espainiako espetxeetan eman ditu Antton Ihartzegaraik. Bertan zela hil zaizkio aita-amak. Ama gainera Anttonek legearen arabe-

ra espetxetik kanpo behar zuelarik. Hiletara ere ez zioten utzi. Horrek guztiak ez dio noski orekari eusten lagunduko.

Kontua da presondegietan irten osterako bidaia kontrakronologiko bat prestatu duela, iraganeko leku erabakigarriei bisi-tak, atzekoz aurrera denboran, nahiz gero eguneroko gorabehe-rek egitasmoak nahasiko dizkioten.

Leku sakratuetako bat katutxoa lurperatu zutenekoa izango da. Gurutzea jarri zuten tokian belaunikatu eta otoitzik egin gabe isilik egongo da luzaroan, belaun koskorrak oinazetuz.

Anttonek berariaz larrituko ditu errua, damua eta iraganare-kiko edozein uztarri.

Bizirik

Gero eta okerrago dabil Ihartzegarai Labartzan eta erabaki au-sarta hartuko du: mendian bakartzea, Zingiregin, Baltza bere txa-kurkume berriarekin. Erabaki zuzen eta ederra barren. Marko Aurelioren *Pentsamenduak* ere eramango du: “Aitor bat egingo dut: Marko Aurelio enperadore filosofoa bihurtu dela nire kon-seilari ezkutua” (221).

Zaratustrarena zirudien erabakiak, baina estoikoekin doa. Mendiko bakardadera ez ditu igoko, Zaratustrak bezala, eguzki-peko animaliarik harroena —arranoa— eta eguzkipeko animalia-rik zuhurrena —sugea—, baizik Baltza txakurtxoa, eguzkipeko animaliarik leialena.

Bestalde, Marko Aurelio ez du hautatu gogaide duelako, al-derantziz baizik: izan ere, Antton Ihartzegaraik Marko Aureliok aldarrikatutakoaren justu kontrakoa egin baitu zehatz-mehatz es-petxetik atera zutenez geroztik.

Batetik, estoikoak iraganagatik eta etorkizunagatik kezka-tzeari utzi eta oraina ahal bezain gozoro bizitzea aholkatu zuen.

Bestetik, Marko Aureliok jendarteari dagozkionetan esku hartzeko aholkatzen digu, Ihartzegaraik politikari dion mespre-txutik bestaldera.

Azkenik, egia da, Xabier Mendiguren Elizegik dioen legez, *Labartzari agur* Txillardegiren aurreko sei eleberrien *summa* gisako bat dela: Leturiaren urmaela eta maitemintzea dugu bertan; orobat ezinezkoa erdiesteko Peruren seta: iragan nahitaez galdua berpiztu eta denbora geldiaraztekoa, baita Peruren eldarnioak ere eta mozkorraldiak; eta Elsaren erru sentimendua, eta harreman gazi-gozoak Mimu katuarekin; eta *Haizeaz bestaldetik*-eko labarrek, itsasoa, Soustons, animalianganako gupida sakona; Exkixuren eta Putzuren amorrua eta borroka... Bai, lehenagokoa barnebiltzen du *Labartzari agur* honek.

Baina aldi berean Txillardegiren libururik gazteena bilakatzten du bere amaiera irekiak. Ihartzegarai duzu antiguatarrak bere protagonista guztien artean bizia barkatu dion bakarra.

Eta bukaeran Baltza txakurtxoari eginiko igarpen eta zin bel-durgarri batzuk ahaztu (“gure herrixa politikari xaxi-jakintsuez etsirik altxako dok halango batez. Etxuagu hori ikusiko ez hik eta ez nik. Zoritxarrez! Eta ikusteko aukera badogu, gudura yoango gaittuk” (225)) eta bizimodu zoriontsu bati ekiteko sustrai laukoitza du Ihartzegaraik Zingiregin: arreba Ixaskunen maitasuna, txakurkumearen konpainia (ohore Baltzari, bizipoza benetan bizkortuko duen aurreneko ugaztuna Txillardegirenean!), Marko Aurelioren *Pentsamenduak* eta bederatzi milimetroko parabellum bat, eguzkipeko animaliarik humanoena, eraso posibletarik ba-bestearren, batek daki.

ZIMINOA BERA MINTZO

Ziminoaren hizkuntza

Kontakizuna aurrera eramateko orduan, ziminoaren berbetaren enigma onuragarri izan zaio zenbait artistari, poxelu beste zenbaiti.

1.— Edgar Allan Poek etekin ederra atera zion ziminoaren mintzo gizakiontzat nahasgarriari. *Morgue karrikako hilketak* ipuinean, Madame L'Españaye eta bere alaba basatiki hilik agertu dira. Amaren lepoa hain gogor izan da ebakia dilin-dalan gelditu baitzaio burua. Alaba berriz bortizki bultzatu dute tximinian gora. Hilketaren lekukoek hiltzailea hizketan entzun omen zuten. Ahots karrankaria zuen. Lekuko batek dioenez, “karrankaria baino gehiago latza, gordina”.⁷¹

Dena den, hiltzailearen hizkuntza zehazteko orduan, hotsen lekukoen bertsiak ez datoz bat. Frantsesen ustez, hegoaldekoa zen: jendarmearentzat gaztelera, eta zilargilearentzat berriz italierra. Lekuko holandar batek dioenez, frantsesez mintzo zen. Jostun ingelesaren iritziz, alemanez. Alfonzo Garcio espainolak ingelera zela ziurtatuko du. Alberto Montani gozogile italiarrak aldiz errusiera zela. Alegia, lekuko guztiei irudituko zaie ezezaguna zaien hizkuntza batean mintzo zela hiltzailea, modu karrankari, latz eta gordinean.

Auguste Dupin detektibe argiak ondorioztatuko du ez zutela inongo giza hotsik entzun. Orangutan bat izan baitzen hiltzailea.

2.— *Max, mon amour* filmean, Margaret protagonistaren familia hizkuntza ingelesa da, frantsesez ere badakiten arren. Bere amorante Max txinpantzea ere elebiduna da (soilik pasiboa). Hala ere, Margaretetik eta bere sendiak frantsesez egingo diote txinpantzeari, semeari ez bezala baina Victoria Abril neskameari bezala.

71 “Harsh rather than shrill”, “The Murders in the Rue Morgue”, *The Portable Poe*, New York, Penguin, 1983, 357 or.

Hegoaldekoari hegoalderaz behar baitzaio mintzatu. Eta anitz in-gelesentzat da txinpantzea neskame espainola bezain hegoaldeko.

3.— Filmak baino krudelagoa izaten da errealitatea, eta Espainiak ere baditu bere morroiak, baditu bere txinpantzeak, badu bere hegoaldea, mapetan behealdean ageri ez bada ere beti. Valentziar Herrialdeko Agullent herrian, Rafael Espí eta Josepa Ibáñez senar-emazteek ume txinatar bat alabatzat hartu nahi izan dute. Debekatu egin diete.

Bikotearen hizkuntza katalana da. Ordea, txosten ofizialak hitzez hitz dioenez, “no saben hablar”. Zergatik? Katalanez primeran mintzatu arren, espainolez ez baitira hain ondo moldatzen: “dificultades en la comprensión verbal, ya que normalmente se expresan en catalán”; ondorioz, “cuentan con pocos recursos personales para asimilar contenidos”. Víctor Aleixandrek jakinarazi digunez, “iritzi horiek nahikoa izan ziren, senar-emazte haiei adopzio-izapide orotan ezinbestekoa den egokitasun-ziurtagiria ukatzeko”.⁷²

4.— Gisakoetan, kultura indartsura lerratzeak dirudi eroso-ena. Baina asimilazioak ere baditu bere arazoak. Franz Kafkak, *Akademia batentzako txostena* ipuinean, zimino bat erakusten digu, Kepa Gorria, gizakiek bezala jokatzen ikasi duena. Akademia baten aurrean, zimino izatetik gizaki izatera nola igaro zen kontatzera doa. Berak dioenez, dena den, aldaketa hain izan da sakona, ezingo baititu modu egokian deskribatu zimino zenean zeuzkan emozioak eta esperientziak.

Urre Kostako oihan batean bizi zela, ehiztari batzuek tiro egin eta harrapatu zuten. Itsasontziz eramango dute Europara, kaiolaturik. Jaio zenez geroztik lehenbizikoz aurkitzen du bere burua nahi bezala mugitzeko aski tokirik gabe. Ihesbideren baten bila, marinelen ohiturak aztertu eta imitatuko ditu, aise. Alkoho-

⁷² *Hitza hormaren kontra*, Pamiela eta Nabarralde, Iruñea, 2007, 125 or. Jon Oyanguren, Joseba Ossa eta Maitane Ugarte itzultzaile.

la edateko beharko du ikasbiderik gogor eta luzeena. Kontakizunean zehar zimino ohiak behin eta berriro azpimarratuko du, giza jokabidea ikasi zuela ez gizaki izan nahi zuelako, baizik kaiolatik ihes egiteko aukeraren baten bila.

Behin Hamburgen, ohartu da aukera bi baino ez duela: Zoorra edo bestela Variete-etara, Music Hallera. Azken hau hobetsiko du, ez baitu berriro kaiolan nahi. Goitik behera emango zaio gizatiar bilakatzeko ahaleginari, antzeztearen bidez “ihesbidea” aurkitzeko lain bai behintzat. Hainbat irakasleren laguntzaz lortu egingo du. Orain giza europarraren batez besteko heziketa maila du. Eta sekulako arrakasta bere ikuskizunak.

Ipuina aldi berean da groteskoa eta jaso, kontraste bizia egiten dute idazkera zientifikoak eta eduki irriarriak. Kafkaren adiskide Max Brodek idatzi zuen, eta Kafkak ez zuen egundo ukatu, *Akademia batentzako txostena* “asimilazioaz inoiz idatzi izan den satirarik jenialena” dela. José Rafael Hernández Arias berezilaria eta Kafkaren biografo Nicholas Murray ere, besteak beste, bat datoz Brodekin: ipuinak, Europan kokatzen alferrik ahalegintzen ari zen judu belaunaldi baten desesperazioa islatzeaz gain, Kafkaren uste oso hau ere nabari du: erabateko asimilazioa ezinezkoa da.⁷³ Gizakirik higuigarrienak sarituko du hain zuzen ziminoa, giza endara hurbiltzeko ahaleginengatik.

Human Nature

Max, mon amour filmean bezala, beste askotan ere dialektoek eta behe mailakotzat joriko hizkuntzek lagundu dute ziminoaren mintzoaren arazoa konpontzen.

Michel Gondry zinemagilearen *Human Nature*-n, kasurako, Puff pertsonaia bonobo gisa hezia izan da mendian. Gerora ikasiko du ingelesez. Filmaren egileei zimino ohiaren hizkeraren ara-

⁷³ Franz Kafka, *Cuentos completos*, hitzaurrea: José Rafael Hernández Arias, Valdemar, Madrid, 2001; Nicholas Murray, *Kafka*, New Haven, Yale University Press, 2004.

zoa agertu zitzairenean, Puffen rola egiteko Rhys Ifans aktorea hobetsi zuten dudarik gabe. Nolatan? Galestarra baita. Burutik pasatu ere ez zitzaie egin, gizatasunera etorri berri batek Oxfordeko edota New Yorkeko azentuz hitz egitea. Galeserak hobeki gordezten du zimino jatorriaren oihartzuna. Edozein periferikok emango zukeen ondo primate aire hori.

Gogora dezagun zehaztasun apur batez 2002an atera zen *Human Nature* hori, bat baitator hainbat kontutan Txillardegiren ikuspuntuekin.

1.— Nathan umea, zooan ziminoaren kaiolara hurbildu eta txinpantzea imitatzeari ekin orduko, gurasoek moztu eta amaren aginduz aitak gogor leziatu zuen: zibilizazioari esker ez gara zimino, ez dugu gure kaka jaurtitzen, ez gara jendaurrean amorruez masturbatzen, emeen uzki gorri hanpatuak usaintzen...

Nathanen aitari, zibilizazio ezaren ezaugarriak aipatzean, lilura grinatsu zapaldu bat nabari zitzaion. Emaztea berehala ohar-tu zen eta isilarazi egin zuen.

Gurasoek Nathani kultura eta zibilizazioa oroz lehen ziminoetik urrutiratzea eta natura espetxeratzea dela erakutsi zioten. Nathanen heziera zorrotza jateko ohituretan zentratu zen batez ere.

Helduaroan Nathanek ziminoa gorroto izango du.

Ondorioz, alde batetik Nathan psikologo behaviorista izango da eta saguei txukun jaten erakutsiko die, sardexkak-eta erabiltzen, amak berari bezala. Elektrizitate deskargaz zigortuko ditu saguak. Bestetik, oso zakil txikia du.

Hogeita hamabost urte beteak baina artean birxina, bere psicoanalistaren bidez Lilarekin elkartuko da.

2.— Zooan gurasoek Nathan leziatzen zuten bitartean, zalaparta beren atzean: beste protagonista baten aita, Nathanen oso hurbileko izango zen Puffena, eroetxera baitzeramaten. Nathanen amaren kontrafigura da Puffen aita, erotzeraino lotsatzen baitu gizakiak.

Puffen aitak ziminotzat zuen bere burua. Gizatasunak amorratzen zuen. Dena utzi eta zooan bizitzen ahalegindu zen, ziminoen kaiolan.

Bertatik eroetxera eraman eta bergizarteratzen hasi zen, harik eta egunkari batean Kennedy hil zutela irakurri zuen arte. Bere seme Puffek AEBetako kongresukide lotsatuei oroitaraziko dienez, “jaun-andreak, ziminoek ez dute beren presidentea hiltzen!”

Berrizkatura txarra Puffen aitarena. Semea bahitu eta aurrerantzean oihanean heziko zuen, maitasunez, begirunez eta goxo, bonobo gisa.

Aita hil ondoren, Puffen bakardade lasaia basoan.

Gero Nathanek eta Lilak harrapatu zuten.

3.— Hamabi urte bete zituenean, Lilari izugarri hasi zitzaion ilea edonon hazten. Natura konplexua baita, eta apeta-tsua. Umeentzako ikuskizun batean ziminoarena egiten jardun ostean, bere burua hil behar zuelarik, sagu bi ikusi, sagu iletsu bi berari eta bere ile matazari espanturik batere gabe so, eta oihanean bizitzea erabaki zuen. Mendian idatzi zituen hirian arrakasta handia izan zuten liburuak, naturaren alde eta gizadiaren aurkakoak, besteak beste *Fuck humanity*. Baina hogeita hamar urte betetzean beroegi dabil, gizon baten beharrean, eta Nathanekin elkartuko da.

4.— Lilari hasieran zoragarria irudituko zaio Nathan, bere zakiltxo barne, “txerritxo-zakiltxo”. Baina berehala agertuko dira desadostasunak: Nathanek eta Lilak oihanean Puff basatia aurkitutakoan, Lilak zibilizazioak zikindu gabeko harribitxi bat ikusiko du. Nathanek, aldiz, ospea lortzeko bide ziurra: amorfoa zuzendu, basatia gizarteratu, zientziaren bidez behekoa goititu. Lilak uste du helburu hori ez dela ona, Puff zoriontsu dela oihanean.

Gertatu behar zuen: gau batean, Nathan bat-batean komunean sartu eta Lila bere gorputz osoa afeitatzen aurkituko du.

“Ziminoek bezala afeitatu behar duzu?”

“Ziminoak ez dira afeitatzen, putakume alaena!”

Lilak, krisitik irtetearren, haur bat izatea proposatuko dio Nathani. Orduz geroztik, honek maiz amets egingo du Lilak haur jaio berria eskaintzen diola. Nathanek poliki-poliki zapiak altxatu eta... tximino bat dela ikusiko du. Nazka handiz, noski.

5.— Nathanek, orduan, laborategiko laguntzaile duen Gabrielleren maitasuna bilatuko du. Gabrielle frantziar azentuz mintzo da, delikatuarena egiten du, nahiz frantsesez batere ez dakien amerikar oportunistak zakar bat den. Larrua jotzean Nathani “domestika nazazu, domestika ezazu amodioaren zeure tximinoa!” garrasi egingo dio.

6.— Gabrielleren eta elektrizitate deskargen laguntzaz, Nathanek arrakasta handiz hezi du itxuraz Puff. Zientzialarien komiteen aurrean Puffen gorabidea aurkezten dute: bere mokordoekin jolastu eta konpultsioz masturbatetik, *Moby Dick* eta opera delikatua gozatzerako, Marcel Duchamp eta Joseph Beuys... Sari garrantzitsuak emango dizkiote, Honoris Causa eta abar. Egunez.

Gaez, ordea, Puff pornoadikto eta putazale bilakatuko da.

7.— Egun batean Lila laborategian oldarka sartuko da. Nathan eta Gabrielle kariatuko ditu. Gainera, Puff eta saguak eraman eta askatu egingo ditu oihanean. Puffi Nathanek irakatsirikoa ezabatuko dio eta berriro zimino bilakarazi. Naturara itzuliko dira biak eta elkar maiteminduko.

Baina bat-batean Nathan oihanean azalduko da, Lila berreskuratzeko asmoz, pistola batekin. Lilari:

“Erakutsi zimino bat izaten. Praktikatzan ibili naiz. Begira”.
Negargarri gertatzen da ordea.

Eta Puffek, jelsiak nahasirik, tiro batez hilko du.

“Ez naiz zimino bat” izango dira Nathanen azkenaurreko hitzak.

8.— Lilak bere gain hartuko du hilketa. Bizi osorako espe-
txeratuko dute. Ordainez, Puffi eskatuko dio, basapiztiarik li-
breena izatera, betirako itzuli baino lehen AEBetako Kongresua-
ren eta telebisten aurrean bere bizitza konta dezan, Kafkaren zi-
mino-ohiak Akademiari txostena idatzi zion bezala.

Espetxezulotik, Lilak, Kongresuaren aurreko Puffen diskur-
tso ekologista kongresukideek bezain hunkiturik entzungo du.
Ondoren Puff biluztu eta, Lilari agindu bezala, ama naturaren al-
tzora itzuliko da, askatasunera.

9.— *Human Nature*-ren ikuspuntua eta Txillardegirena bat
datoz: alde batetik, Nathan bezalako animalia-aren etsai garbiak ez
dabiltza erabateko ergelkeriatik urruti eta bizi hilak dira. Bestetik,
bere baitako animaliatasuna garbi aldarrikatzen duenak espe-
txean amaituko du, Lilak bezala, edo are okerrago.

Puffen eta Gabrielleren gisakoek egingo dute gure gizarte
moldean aurrera, trikimailuen bidez barruko zimino lizuna zibili-
zazioak eskatu heinean disimulatzen asmatzen dutenek.

10.— Zeren Puffek bizpahiru minutu baino ez baitu agoan-
tatuko ama naturaren altzoan.

Behin kazetariak eta kameralariak basoaren sarbidetik alde
egin ondoren, Puff auto batean zain duen Gabriellerengana itzu-
liko da. Frantziar jatetxe batera joango dira. Lilak askaturiko bi
saguak autostop egiten daude bide ertzean, New Yorkerantz.

Edozein gisaz, Puffek Lilaren eta bere maitasunaren lekuko
izan zen zuhaitza ikusten duelarik, nolabaiteko nostalgia eta ezi-
negona ere sentituko du.

Txillardegiren eleberrietan halaber, natura eta kultura ez dira
esparru aratzak. Gizakiari ihes egiten diote beti nola naturak hala
kulturak. Orobat haize zirtolariak: hostoa, orria edo papera ha-
rrapatzea behin eta berriz eragozten dizu. Gizatasuna naturaren
nostalgia da gizartean zaudenean, eta alderantziz; kultura-gabe-
ziazatik natura-gabeziarako etengabeko bidaia urduria, eta buelta.

Ziminofiloen ustezko pudoreaz

Zoofiliaren unibertsoan bada ziminoari loturiko datu deigarri bat: antropoideak eta gu oso gara hurbilak, ia berdina dugu genoma, hibridazioaren hipotesiaren arabera behiala ziurrenik sexu harremanak elkarrekin eduki genituen...

Hala ere, zoofiliarako oroz lehen zaldia eta zakurra maite ditugu. Epelago, baina ahuntza, sugea eta arraina ere bai. Ziminorik ez ordea, edo apenas. Hori erakusten du bederen Internetek. Zoofilia ziminoarekin, sarean aipatu egiten da, baina doinu nolabait esan zientifiko batez; ez dira haatik zoofiloak berotzeko moduko bideoak jartzen.⁷⁴

Deigarri gertatzen da bestalde bestialismo weborrietan *horse suck*, *dog fuck*, *snake sex* edo *Cicciolina inculata dal cavallo* lasai asko aipatzen diren bitartean, ziminofilia argazki eta bideo urriak *bestiality sex* edota *exotic porn* zehaztasunik gabeko izenburu engainagarrien pean agertzea.

Zergatik azaltzen ote dira askoz ere sarriago (eta beraz, pentsa liteke, erabili ere bai) zakurra eta zaldia txinpantzea edo bonoia baino, azken hauek hurbilago ditugun arren? Dauzkagun datuak aztertuta, zoofiloentzat ziminoak ematen du, animalia ororen artean, lotsagarriena. Edo baliteke zoofilo mota guztien artean ziminofiloa izatea berez herabeena. Zergatik ordea?

(Gizonak Nietzscheri lotsa eragiten dio, gizona edozein zimino baino ziminoago omen baita.⁷⁵ Lotsa ospetsu hori ulertzeko-

74 Bestalde, Ann Althouse-k bere blogean “datu zientifiko” gisa saldu nahi den ideia arraro bat eztabaidatzen du: gizona ez bezala, andrea berotu egiten ei da ziminoak larrutan ikusita: <http://althouse.blogspot.com/2005/12/are-women-sexually-interested-in-apes.html>

75 “Izaki guztiak sortu dute orain arte zerbait beren buruaren gainekoa dena: eta zuek marea handi horren izbehera izan nahi al duzue, eta animaliarengana itzuli gizakia gainditu beharrean?

Zer da tximinoa gizonarentzat? Barre-algara edo lotsaizun mingarria. Bada gauza bera izan behar du gizonak gaingizonarentzat: barre-algara edo lotsaizun mingarri.

Harragandik gizonaganainoko bidea egina duzue eta oraindik zuen baitako asko harra da. Behiala tximino zineten eta oraindik ere gizona edozein tximino baino tximinoago da”. *Honela mintzatu zen Zaratustra*, Klasikoak, Bilbo, 1992, 32. or, Xabier Mendiguren Bereziartu itzultzaile.

tan, Freudek Nietzscheren ziminofilia erreprimitua suposatzea aholkatuko liguke apika.)

Ziminoen urritasun horretaz *Eibartarrak* foroan galdetuta Leire Narbaiza animaliazaleak erantzun duenez, preseski, gizona eta primatea “hain igualak izanda, ez dabe zoofilixia danik kon siderauko”.⁷⁶ (Ildo berean, gogora dezagun Arnaldo Otegiren adierazpena: lesbiar batek aitortu zion gizon batekin oheratzea bestialismo hutsa zitzaiola.)

Imanol Trebiño liburuzainak hurbiltasun genetikoa eta fisi koa bereizi ditu: “Neri gertutasun kontua emoten desta. Zer dago ‘gure kulturen’ gertuen? Ez genetikoki, fisikoki. Etxabereen artean ez da tximinoa sartzen, eta tximino bat lortzeko... zirku batean ez bada... zootan begittuta... Madrilen edo gertuen?”.⁷⁷

Aldiz, anonimotasuna gorde nahi duen emakume batek berdintasuna funtsezkotzat jo du, Narbaizaren bidetik, ziminofiloen uzkurtasuna ulertzeko orduan. Baina bestelako ondorioak atera ditu. Anonimoaren iritziz, ahuntza, sugea, zakurra, zaldia eta arraina gu ez bezalakoak dira zeharo, eta urrutitasun horrek gizagabetu egiten ditu, erdi dardaragailu bihurtu. Aldiz, ziminoak gurekin duen antzak berak bilakatuko luke munstrotsu, intzestu eta izugarri harekiko txortaldia. Hipotesi honek ziminofiloen balizko lotsa ere azalduko luke.

Nabaritzekoa da, ezusteko handia izan ez arren, hiru emakumeek —Leire Narbaizak, lesbiarrak eta anonimoak— gizonaren eta ziminoaren arteko antza azpimarratu izana eta Trebiño gizonak berri urrutitasuna, bizilekuari dagokiona baizik ez bada ere.

Trebiñoarentzat, hortaz, “normala” litzateke hurbilen duguna, eskura, erabiltzea; emakume anonimoari berriz itxurari, jokabideari eta genomari dagokienez hurbilen duguna erabiltzea munstrotsu eta lotsagarri zaio. Hipotesi bateragarriak dira, arazo desberdinek elkar osa dezaketenean. Nolanahi ere, ideiak zehaztu nahi izanez gero, ikerketa eraman beharko genuke aldi be-

76 <http://www.mail-archive.com/eibartarrak@postaria.com/msg10639.html>

77 <http://www.mail-archive.com/eibartarrak@postaria.com/msg10646.html>

rean zoofilia irrikaz hedatua eta zimino ugari luketen lurraldeetara, ez dago beste irtenbiderik. Eskainiko dute beharbada bekaren bat Jaurlaritzako Maitasun Sailean.

Amodiozko txilioak (adi 79. oin-oharrari)

Zorabio honetatik aska gaitzan, Patxitraperoi laguntza eskatu diogu. Delinkuentzian amilduriko udaltzain eredugarri bat da, blogari epustufiante bezain zoofilo nekagaitz, hitzaren zentzu etimologikoan.⁷⁸

Zergatik ageri da ziminofilia beste hainbat zoofilia baino nekezago?

Gainerako zoofiliak baino gutxiago erabiltzen delako (bat dator Trebiñorekin eta anonimoarekin).

Baina urritasun horren zergatia zentzumenen munduan aurkitu du Traperoak, entzumenean eta ukimenean hurrenez hurren. Alde batetik, “dezibelio kontu bat da. Alegia, gizakioi ez zaigu gustatzen inork guri txilio egitea. Txilioak oso desatseginak zaizkigu. Zaldiak, ahuntzak, zakurrak, sugeak, zoofiloen jardunaren lekuko isilak dira”.⁷⁹

Bestetik, “zakurrak, sugeak, zaldiak... are ahuntzak, ile leuna dute. Tximuek berriz, oso ile latza dutela dirudi. Taktuak bere garrantzia dauka”.⁸⁰

Txillardegik ere belarri fina du. Sakonki landu du Fonetika, hizkuntza hotsen ñabardurak aztertu ditu. Pianoa jotzen du. Entzumen delikatu hori dela eta, bestialismo harreman batez zigor-

78 <http://patxitrapero.blogspot.com/>

79 <http://www.patxitrapero.com/txinpanzea.mp3>

Patxitraperoek gizon baten eta zimino baten arteko harremanean ziminoak egiten dituen garrasi estresagarriak eskura jarri dizkigu. Intziri horiek egiten dituen gizona ez da Traperoa bera.

108 ♦ 80 <http://eibar.org/blogak/zapiain/253>

tuko balute, torturapean edo, eta animalia zehatz bat bikotekide gisa aukeratzera behartu, ziurrenik ez luke ziminoa nahiko, Patxitraperok erakutsi txilioen dezibelioengatik hain zuzen, ziminoa berez liluragarri zaion arren.

Troskoaren lotsa

Haizeaz bestaldetik-eko Txitak eta Bartolok, Igeldon kaiolaturiko zimino haiek, beren kaka troskoak jaurtitzen zizkieten hurbiltzen zitzaizkien gizakiei. Baina Txillardegiren beste animaliek, baita protagonismorik luzeena dutenek ere, esaterako Baltzak, Antton Ihartzegarairen txakurtxoak, ez dute kaka egiten; Txillardegiren giza pertsonaiek ere ez bestalde. Nekez ageri da halakorik ezein eleberritan, nahiz eguneroko gainerako eginbeharrak naturaltasunez aipatu, argumentuarentzat pertinenteegiak izan ez arren. Zer gertatzen da hemen? Zein enigma desestali beharko dugu oraingo honetan?

Berbinzanako gure bizilagunak, Jero eta Maria, Fiteron egon dira aste biz, eta egunero, goizez eta arratsalde, atera diegu zakurra, Tobi, arraza puru ezezagunekoa. Alai duzu Tobi, jostaria eta ez batere zaunkaria, diskretua. Ehiztari kaskarra bada ere untxi pare bat harrapatu du, itsu baitzeuden, begiak gorri-gorri, mixomatosiak joak. Tobik, hori bai, kaka egiten ari delarik ez du gustuko inork begiratzea, batik bat begietara.

Michel Polac frantziar telebista-aurkezle eta idazlea ohartu da zaldiek eta behiek, kaka eginean, zeharo ezaxola erantzuten diotela giza behako begiluzeari. Basapiztiak, berriz, ezkutatu egiten omen dira; orobat noski zakurra. Begiratzen badiozu lotsa eta etsipena erakusten du, “comme si le chien ne supportait pas sa merdité essentielle”.⁸¹

Clément Rosset ere ohartua zen zakurraren larrialdiaz eta begitarte errukarriaz trantze horretan. Ohartze hori egonezin lauso

81 Michel Polac eta Clément Rosset, *Franchise postale*, PUF, Paris, 2003, 122 or.

batez nahasten zitzaion, eta sentsazio mordo horrek azkenik harridura eragin eta horrenbestez filosofatzeko prestatu zuen.

Zergatik ematen ote du zakurrak, behako goibel horren bidez, barkatzeko mesedez eskatzen dizula, atea eta kisketa ixtea ahazteagatik? Fenomeno horrek apala dirudi, baina bitxia da, eta gizakiaren eta animaliairen arteko mugaren txillardegitar arazoa bete-betean jotzen du.

Rosseten filosofatzearen ondorioa: gizakiak zakurra etxekotu du, domestikatu. “Domestikatu” “domus”ean sartzen uztea da, etxean, sarkina etxekotzat hartzea eta beraz etxeko ohiturak erabilaraztea, ahal den neurrian. Kontua da gizakiak hainbeste etxekotu duela zakurra, horrenbeste nagusitu zaio intrusoari, ezarri baitizkio zenbait giza sentimendu eta jokabide. Kasurako, kaka egiteko orduan gordetzea.

Halatan, zakurra bere funtsezko kakatasunaz herabe bada, Rosseten iritziz lotsaria gizakiak kutsatu diolako izango da ziu-rrerik. Gizakiak bere irudira moldatu du zakurra, eta zakurrak ederki itzuli dio kaka lotsa.⁸²

Zaldiari eta behiari legez, ziminoari ez zaio inporta kaka egi-
nean dagoela begietara begiratzea.

Hain zuzen, Slavoj Zizek leninista modernoaren ustez, giza-
kia bere kakarekin zer egin ez dakien ziminoa da. Ziminoari ez bezala, gizakiari arazo zaio mokordoa nora eraman, non gorde. Ez kiratsarengatik, baizik gure barne-muinen sorkaria delako, gure bizitza espiritualaren emaitzarik intimoena.⁸³

Behien azentu dialektalaz

Bere eleberri orotan ikusi dugunez, Txillardegik alde batetik nekez onartzen du denboraren joana; iraganak eta hiltzera doa-

82 *Ibidem*, 127 or.

83 *On Belief*, Routledge, London, 2001, 59 or.

nak liluratzten dute. Exkixuk dio Euskal Herriarenganako gupidak bultzatu duela borroka armatura.⁸⁴

Bestetik, animaliekiko kidesun sakona dugu, errukia astoagana zein hartzarengana, ziminoarekin nahastea, zakurraren laguntasuna, zaldiairen nostalgia. Horiakin guztiekin bat egin nahi du eta bat egiten du Txillardegik.

Alabaina, gizakia eta animalia bereizteko antropologiak tresnagintza, gezurra, kultura, mintzamina eta abar erabili ostean, alferrik itxuraz, Clément Rossetek, Alexandre Kojève-ren gisara, denbora erabili du, baina Kojève-ren ikuspuntutik urruti: Rossetentzat, animalia, gizakia ez bezala, aldiune soilean bizi omen da eta ez dirudi denboraren emanaz ohartzten denik, ez du sentitzen denbora badoala.⁸⁵

Hala izatera, Txillardegik bere obraren bidez nolabait adieraziko liguke, galduaren oroimina etengabe dakarkion gizatasun nekagarriari muzin egin eta denbora oraingo une betean bizi ahal izateko jorana, animaliatasunean atsedean hartzeko beharra, zimino bilakatu nahia.

Borroka sozio eta psikolinguistikoei bederen Txillardegi bakan utziko luketela uste genuen, behin animalia bilakaturik.

Ez bada. Reuters berri agentziak 2006ko abuztuaren 24an jakinarazi digu behiek azentu desberdinak dituztela lurraldearen arabera. Lloyd Green abeltzainak igarri zuen: “Nire behi frisiarrekin denbora luzea ematen dut, eta kalitatezkoa, eta bistan da Somerset-eko doinuaz egiten dutela mu. Inguruko baserritarrekin mintzatu eta beren abelgorriek marru mota berdina egiten dutela diote. Antzeko zerbait gertatzen da zakurrekin”.

John Wells Fonetika katedraduna da Londresko University Collegen, eta uste du txorien artean ere badirela azentu desberdinak. Erresuma Batuan espezie bereko txorien txorrotxia aldatu egiten omen da lurraldez lurralde.

84 *Exkixu*, 173 or.

85 Michel Polac eta Clément Rosset, *Franchise postale*, PUF, Paris, 2003, 126 or.

Dom Lane-k adierazi du azentua behien artean gizakien artean bezala hedatzen dela, eta azentu diferenteak dituzten base-rritarrekin luzaro egotearen ondorioz ager litekeela.⁸⁶ Dirudenez, azentuen eraginik handiena berdinek osaturiko talde itxietan gertatzen da, umeen artean kasurako auzoan edo eskolan, eta behi saldoak, oso trinkoak izateaz gainera, ez dute beren lurraldetik ir-
teteko ohiturarik.

Halatan, Altzürükü inguruko azienda horiek behi jin berriaz ari dituzu apika: “Zein marru eskas eta ganorabakoa, seguru manexa dela, edo manexina, edota Oreretakoa. Bistan da ezinbestekoa zaigula euskal marru batua, kontzientziatu beharra dago, baina beti ere zuberera hartuz oinarri, tradizio hobea baitu, jaso-agoa eta fidagarriagoa”.

Ziminoa bera mintzo

Gorago esan bezala, Txillardegik zenbaitetan mintzamena jo izan badu ere giza berezitasuntzat, hala ere, *Mintzamena gizone-
tik at-en* (UZEIren *Hizkuntzalaritza* hiztegiko artikulu bat da eta 1978an idatzi zuen Txillardegik)⁸⁷ auzia bere gordinean ekartze-
ra ausartu da: mintzamena baldin bada gizatasunaren funtsa, gi-
zaki ote dira gormutuak? Zeinuak darabiltzate. Baina gormutuen
zeinu sistema hori hizkuntzatat onartzen badugu, orduan ez
dago ziminoaren eta gizakiaren arteko inongo alderik. Izan ere,
ziminoek ausarki erabiltzen baitute “Ameslan” delakoa, *Ameri-
can sign language*.

Hasiera batean, primateei ahozko hizkera irakasten ahale-
gindu ziren Amerikako Estatu Batuetan. Baina 1916an orangutan
eme bati *papa* eta *cup* esanaraztea baino ez zuten lortu, eta
1951n, Hayesek, sei urtez ahalegindu ondoren, Viki txinpantzeak

⁸⁶ www.farmhousecheesemakers.com

⁸⁷ *Hizkuntzalaritza* 1, UZEL, Elkar, Donostia, 1982, 315-323 orr.

mama, papa, cup eta *up* esatea besterik ez, eta gainera “*with a heavy chinpanzee accent*”.⁸⁸

Porrot horretaz jabeturik, Gardner bikoteak ziminoei Ameslan edo gormutu amerikanoen hizkera irakasteari ekin zion, arrakasta deigarritz.

Txinpantzeek ezetza, galdera, izena, aurrizki eta atzizkia eta baldintza erabiltzen erraz ikasten dute. Baita hitz berriak ere, gai dira ehunka hitz zuzen-zuzen erabiltzeko.

Adibidez, Gardnertarrek izan zuten lehenbiziko txinpantzeak, Washoe emeak, 51 hilabete haiekin eman ondoren ehunka hitz ulertzen eta erabiltzen ikasi zuen. Halaber, garbi erakutsi zuen bere buruaz ohartzen zela. Susanek galdetu zion: “Nor da hori?” Erantzuna: “Ni”; eta geroxeago: “Ni Washoe”.

Hamar bat zeinu ikasi zituenerako, bi eta gehiago elkartzten hasi zen, testuinguru egokietan. Esate baterako, “*tickle me*” (egizkidazu kili-kiliak) edo “*key open please blanket*” (eman giltza irekitzeko eta tapakia hartzeko) edo “*you me go-out there hurry*” (eraman nazazu azkar kanpora).

Bestalde, esanahia zabaltzeko gaitasuna ere erakutsi zuen. Gardnertarrek *open* hitza erakutsi zioten, ate, armairu, tiradera eta antzekoen irekitzea adierazteko. Baina Washoek bere kabuz “iturri irekitzea” adieraztera ere zabaldu zuen.

Hasieran usaina adierazteko *flower* hitza baino ez zuen ezagutzen, eta edozein usain zen *flower*. Ordea, *smell* ikasi zuenez geroztik, *flower* lore usainentzat gorde zuen, eta *smell* beste guztientzat.

Hitz berriak sortzeko ere gaitasun harrigarria erakutsi zuen Washoek. Esate baterako, ahateak ikusi zituenean, *ahate* hitza ezagutzen ez zuenez, *water bird* bataiatu zituen, hau da, ur-txori.

Washoek, eta gerora Ameslan hizkera ikasi duten beste txinpantzeek ere, zein bere aldetik, inork zirikatu gabe, bakarka hitz egiten dute, oheratzerakoan esate baterako aldizkari bati begiratzten dioten bitartean. Gizakiei, zakurrei, katuei eta beste ziminoei ere hitz egiten diete.

88 *Ibidem*, 317 or.

Washoe, dena den, ez da Gardnertarren lagun bakarra izan. Moja izeneko txinpantzeak oso gustuko du marraztea. Egun batean, zirriborro bitxi bat egin zuen. Gardner batek “Segi aurrera!” agindu zion. Mojak arrapostu “Bukatua”. “Eta zer da?” “Txoria”.

Txillardegiren iritiz, Mojaren marrazkiak ez du txori-eite handirik, baina guk ikusi ez dugunez, Txillardegiren hitza dugu Mojaren hitzaren aurka. Edonola ere, Mojaren ziurtasuna gertatzen da deigarri, eta elkarriketa bera.

Mojak hiru urte zituelarik, Gardner batek galdetu zion, beste marrazki bati buruz: “Zer hori?” “Belarra”. “Nork marraztu hori?” “Mojak”.

Bada beste ikerlari bat, Fouts izeneko, txinpantzeek esaldiak itzul ote ditzaketen aztertzen ari dena, alegia, ingelesez entzun eta Ameslanez erantzun. Eta Ally txinpantze ar elebidunak oso itzultzaile dotorea dela frogatu dio. Lucy emeak, berriz, esaldi berriak asmatzeko orduan erakutsi du gaitasun berezia. Eta Booce eta Bruno arrak hasiak dira elkarrekin hizketan. Kasurako, Bruno jaten ari dela, Boocek diotso: “Egin kili-kili”. Brunoren erantzuna: “Booce, nik jan”.

Bai Washoe bai Lucy txoil berritsuak dira. Foutsekin izan dituen 267 elkarrizketetatik % 77 Lucyk hasi ditu. Eta Washoek are gehiago: % 80.

Txillardegik nabarmendu du datu hauek, Darwinen ikuspuntuaren antzera, aurkako joera gaitza eragin dutela, gizakiari zaila egiten baitzaio jainkotiar, berezi eta guztien buru izateko eskubidea uztea. Erran gabe doa, Txillardegik egundo ez du krea-zionismoa onartu.

Koko txatean

Primateen mintzoaz idatzi zuen Txillardegik 1978an. Horieta-ko bat, Koko gorila emea, San Frantziskoko zoologikoan jaio zen 1971n. Izar ospetsu bilakatu zaigu hondar denboran, mila bat zeinu baitarabiltza Ameslanez, eta ingelesezko bi mila bat hitz

ulertzen baititu. Bere zaintzaileekin zeinu hizkuntzaren bidez komunikatzen da. Erruz erakartzen ditu turistak.

1995eko apirilean txataldi bat egin zuen. Hogeitabat mila internauta ahalegindu ziren Kokorekin txateatzen. Berrogeita hamar minutuan Kokok 750 bat txateatzaileri erantzun zien. Galderak zaindari batek itzuli zizkion Kokori.

Gizakiekiko elkarrizketak Kokok berak jartzen ohi ditu abian, hirutik seira hitzez osaturiko esaldiekin, eta bere adimen koizientea 70 eta 95 bitartekoa da. Gizakien artean normaltasuna 100ean kokatzen dute.

Kokok katutxo bat izan zuen maskota. “All Round” bataiatu zuen, “Osotoro Biribila”, ez baitzuen buztanik.

Klase borrokan ere esku hartua da Koko. Berriki titiak ikusi nahi izan dizkie Nancy Alperin eta Kendra Keller Gorilen Fundazioko langileei. Tematu egin da.

Andreek ezetz. Orduan Gorilen Fundazioko presidentek, Francine *Penny* Pattersonek, langileak gogor presionatu ditu: biluzteko agindu eta Kokori begira “ziurrenik kokoteraino egongo zara nire titiburuez eta beste batzuk ikusi behar dituzu” esan omen du. Langileek amore eman zezaten ez zuela lortuko ikusita, Fundaziotik bota egin ditu.

Egotziriko emakumeek Fundazioaren aurkako salaketa jarri dute. Milioi bana dolar eskatu dute “sexu diskriminazioagatik, kale-ratze bidegabeagatik eta osasun eta ziurtasun arauak hausteagatik”.

Fundazioaren abokatuak manipulaziotzat jo du auzia, eta Koko berriz aparte bezala dabil, gatazka gogorregia bailitzaion: margolanak pintatzen jarraitzen du, solastatzen, telebista ikusten. Charlie bere bikotekide ohiak biziki gustuko zuen *Sesame Street*, orobat opera, batez ere Pavarotti.

Zimino euskalduna

Historia azterturik, bistan da anabasa, txiripa, grina eta hondamendia izan dela nagusi, historialarien ahaleginak gorabehera arrazoiak, joerak eta hariak aurkitzeko zein asmatzeko.

Hala ere, zenbaitetan ematen du hitza batera ala bestera erabiltzea garrantzitsua izan dela Historian, ondorio sakonak izan dituela; bestalde, ondoriorik sakonenak, kasu bitan bederen, ez ditu hitzen erabilera harrigarriren batek eragin, baizik gizakiok betidanik dakiguna zehazteak, Pernandoren egiei erne erreparatzeak.

Lehenbiziko kasua: garai batean, oro har, uste zen izaki bat aldi berean beste bat ere izan zitekeela, gizaki bat aldi berean oilo, berbarako, edo zimino. Halatan, uste zen aztiekin gizakia zimino bilakaraz zezaketela, substantzia bereziak irentsi ondoren “artxila murtxila!” oihukatu eta gorputz atalak bortizki astinduz ziminoaren arima gizakiaren baitan sar zezaketela. Haitin eta Brasilen, besteak beste, bizirik daude halako ikuspuntuak gaur egun ere.

Edozein gisaz, aurreneko filosofo grekoek adierazi zuten burubidea nagusitu da munduan: gizakia gizaki da, eta ezin da aldi berean zimino ere izan. “Kontraesanezko hastapena” deitu zaio honi, baina, hain inportantea denez, baita “Ez-kontraesanezko hastapena” ere.

Ondorioei dagokienez, askoz ere eragingarriagoa izan da grekoen ikuskera, garai magikoetako aztieta baino: “Ziminoa zimino da” perpausa oinarri duten zientziak eta teknikak lorturikoa miragarriagoa da aztirik abilenak oneski agindu lezakeena baino. Mendebaldeko gizarteetan, guk dakigula bederen, Txillardegi bezalako poetek atxiki dute gizakia zimino eta ziminoa gizaki bilakarazteko ahala, baina betiere “eremu erabakigarrietatik” at.

Orobat, bigarren kasua: “Euskaldun fededun” aldarrikatzen zen behinola, edo euskaltasunaren funtsa kokatzen zen arrazan, foruetan, historian, deituetan eta auskalomortun.

Baina halako batean Txillardegik egia apal bat azpimarratu zuen, beti bertan eskura izana zelako inork merezi bezala nabaritu gabea: “Euskalduna euskaldun”.⁸⁹ Hots: deiturak, historiak, foruak eta arrazak gorabehera, euskarak, ez bestek, egiten gaitu euskaldun.

Eta tautologia xume bezain mamitsu hori askoz ere susta-tzaileagoa izan da eta izango, euskaldunaren funtsa beste ezerekin berdintzea baino.

Izan ere, halako definizio apala behar genuen edonori emateko euskaldun izateko aukera, are giza enda gaudituz: zimino batek euskarazko zeinu hizkuntza ikasiko balu, geureago genuke edozein abertzale erdaldun baino.

Proposamen bat, iraun dezagun

Arazoa da jendeak ez duela euskaraz espero adina ikasten. Estatistikek gora egiten dutenean, pixka bat baino ez dute egiten; behera, aitzitik, ezin biziago.

Kontua da gizakiei onartzen diegula hiritartasuna, gizakiak baino ez ditugula zenbatzen estatistiketan.

Eta gizaki hutsekin, dirudienez, ez dago zereginik, pikutara doake euskara. Ikaragarria da, kasurako, erdararen nagusitasuna hedabideetan.

Dena den, Txillardegiren gogoetek bestelako ate bat ireki diote esperantzari.

Gaurdaino, erdi onartutzat-edo jo dugu gizakia gainerako animaliangandik bereizten duena teknologia eta kultura dela, eta bion oinarrian mintzamena dagoela.

Mintzodunei ematen diegu hiritartasuna, mintzodunak sartzten ditugu estatistiketan.

Gormutuak barne, jakina. Ahozko hizkerari ez diogu ezoin gailentasunik aitortzen.

Horra hor gakoa. Txillardegik usu nabaritu du, batetik, gizakion funtsezko aberetasuna; bestetik, ziminoen gaitasuna gormutuen zeinu hizkuntzak ikasi eta erabiltzeko, gorago aipaturiko Washoe, Moja, Lucy, Bruno eta Koko primateak bezala, Ameslan-ez mintzo, ehunka hitz erabiliz, hitz berriak sortuz, txinpantze elebidunak ahozko ingelesa entzun eta Ameslan-era itzuliz...

Alegia, gizakion eta ziminoen artean ez dago funtsezko alderik. Mintzamenaren aitzakiarenarekin batera, gure berezitasunarenak ere egin du.

Garbi aldarrikatu baitu Monakoko printzesa Stephanie: “Animaliak gizakiak dira, beste gizakiak bezalaxe”.⁹⁰

Zeregin garrantzitsu bat dugu aurrerantzean euskaltzaleok: milaka zimino erosi, Ameslan-en pareko “Euzehizk” (Euskarazko zeinu-hizkuntza) bat sortu (konplikatuagoa izan zen euskara batua), ziminoei irakatsi eta ondoren zimino euskaldunok ere estatistiketan zenbatuak izan daitezten erdietsi, hedabide erdaldunek arrotzu ditzaten baino lehen. Gainera, auskalo, baliteke gizakiok bezain traidoreak ez izatea hedabide arrotzetara lerratzeke orduan.

Txillardegiri eskertu behar diogu aukera itxaropentsu honi ere bide teorikoa zabaldu izana.

Ziminoei euskaraz irakastea ez zaigu oso zaila egingo, badi-tugu aurrekariak eta zubiak.

Barandiaranen ustez, Cro-Magnon gizakiak bazter hauetan ekin zion euskaraz mintzatzeari, eta gainera euskara izan zen erabili zuen lehenbiziko hizkuntza.

Ordea, ez ote da euskara askoz ere lehenagokoa?

Euskaldunok zein bereziak garen geure hitzek erakusten dute besteak beste. *Behatz* hitzaren erabilera erdialde eta ekialdekoak, esaterako, frogatzen du ziminoa euskaraz hasi zela artean lau hankan zebilelarik, zutitu eta gizaki bilakatu baino lehen beraz.

Aspaldi hartan ziur aski bizkarretik beso bat erneko zitzaion gorantz, ortzirantz, zimino euskaldunari, gero galduko genuena, eta beso horren eskukoei deituko genien *hatz*.

Ezohiko jarraitutasunaz egin du euskarak ziminoarengandik gizakiarengana, jauzi kualitatiborik batere gabe, eta horregatik izango gara agian hain naturalak.

AZKENAURREKO
LAUDORIOA.
BIDE BERRIAK

Margolaritzan, zineman, literaturan, filosofian, zenbait obra funtsezko ezin izan da sortu zahartzaroan baizik: artistak biziak osoko kezkak eta saioak era xume soil batez bildu, antolatu, gezi bilakatu eta etorkizunerantz jaurtikitzen ditu. Gezia ganoraz jaurtikiz gero, Txillardegik bezala azkenotan, etorkizun hori, orain bilakaturikoan, gezi horrek zeharkatua izango da. Kurosawa, Kant, Turner, Chateaubriand dauzkagu adibide... eta baita betiko Txillardegi berria ere.

Zeren ziminoaren protagonismoari bide berriak ireki baituzkie Donostia aldean eta ezusteko oinordekoak sustatu.

Izan ere, Txillardegiz gainera bada Donostiari loturiko zenbait euskal idazle, ziminoekin harreman estrainio samarra duena, hala nola Arantxa Iturbe, Txema Garcia-Viana eta Harkaitz Cano. Irudi luke behiala Igeldon kaiolatuta eduki zituzten eta Txillardegik *Haizeaz bestaldetik*-en betikotu zituen Bartolo eta Txita primateen itzalak eragiten diela.

Arantxa Iturberen menpekotasuna kili-kolo

Lehenbiziko oinordekoa Arantxa Iturbe duzu. Txarli txinpan-tze tabakozalearen gaineko artikulu bat idatzi zuen *Berria*-n 2005eko apirilaren 24an.⁹¹

91 Hona Iturberen "Txarli":

"Txarlik lortuko du azkenean osasun erakundeek, beldurrak, lankide petralek edo poltsikoko zuloak ezin izan dutena. Txinpan-tze tzarrari begira geratu naiz ke artetik. Ez dakit nongo zootan dagoen eta ze bizimodu egiten duen. Dakidan bakarra da zigarroa eskutan erakutsi didala telebistak, kamerari begira kea dariola, eta kazetariak txiste txarren bat edo beste egin duela tabakoaz eta tabakoa utziz gero tximuak izango lukeen *tximua*-z.

Bertan aitortu zigun osasun erakundeek eragin beldurra eta poltsikoko zuloa gorabehera, ezin izan duela tabakoa utzi. Edozer probatuko zuen ziur aski Iturbek: partxeak, hipnosia, pilulak...

Halako batean, telebistan, Rosset-ek “le miroir animal” de-ritzona: Txarli txinpantzea zigarreta esku-ezpainetan estilo handiz erabiliz.

Iturbe luzaro gelditu zaio begira, harriturik. Badirudi azkenik nikotina partxeek eta autosugestioak lortu ez zutena eskura duela, Iturbek bere buruari erretzeko orduan Txarlirekin sumatu dion antzaren kezkarriak drogamendetasunetik askatuko duela.

Iturbek ilunki uste baitu zigarretak pertsonago egiten gaituela, ziminoagandik bereizi, animalia gainditu, gizatasunera igo.

Baina horra Txarlik telebista ispilu bihurtu. Eta Iturberen lehenbiziko erreakzioa: baldin erretzeak ziminoarekin berdintzen banau, utzi egingo dut.

Adikzioa ikaragarria da ordea. Iturberen defentsa mekanismo guztiak alerta gorrian jarriko ditu, abante arrazoimena eta irudimena. Atxikia atxiki beharrak, alegiarra ikerlari, detektibe eta filosofo bilakaraziko du.

Iturberen galdara dardaratiaren arrazoibideen ondorioetako bat izango da, Txarlik ezin duela erre ez bada gizakiaren bitartez. Erabateko aberetasunarekin parekatuko balu erretzeak, Iturbek utziko bide omen luke. Baina gizakiak nolabait esku hartu behar duenez, Iturbek erretzen jarraituko du.

Txarli du izena. Horrekin geratu naiz. Gutako edozein ematen du Txarlik. Imitatzailer onak dira tximuak. Erretzen ikusi eta erretzen hasi. Estiloarekin, gainera. Bai kea zupatzerakoan, bai botatzerakoan. Interesgarria Txarli. Ezagun bat baino gehiagoren antza eman diot. Baita neure buruarena ere. Horixe izan da unerik kritikoena, jakina. Segundo gutxiko irudi batek eragin gehiago izan dezake garunean hamaika lelo beldurgarrik eta beste hainbeste debeku barregarrik baino. Tximua erretzen ikusi eta tximuarena egiteko zorian egon naiz. Txarlik bezala erretzen dudalako Txarlik bezala pentsatu behar banu bezala. Zer markatuko zigarroak erretzen ote dituen bururatu zaidan arte. Eta zerekin pizten dituen. Hortik aurrerakoa erraza izan da. Zigarroak nola ordaintzen ote dituen eta gauza horiek. Montajea argi ikusi dut. Ez naiz Txarli izango. Ez dut tximuarena gehiago egingo. Ahalegin berezia egingo dut garuna sutan jartzeko. Kea dariola bukatu behar badu ere”.

Txillardegirengan eta bere hainbat pertsonaiarengan animaliatasunaren nostalgia nabari den bitartean, giza konplikaziotik atsedean hartuta aberearen patxada sinplera itzultzeko jorana, Arantxa Iturbek urduri aldenduko du txinpantzearekin identifikatzeko aukera, amesgaiztotzat joko du.

Halatan, *Txarli*-ren ostean *Orain Congo* eman digu.⁹²

Congo txinpantze pintorearen hiru margolan enkantean jarri dituzte. Aldi berean, Iturbek berak eta hainbat adituk giza jendearen ziminotze orokor bat diagnostikatu dute.

Eta berriro ere Iturberi gizatasuna galtzeko aukera gogorregi egin zaio nonbait, eta artikulua burutuko du eskatuz, jendea eta ziminoa nahastuko lireratekeen etorkizunean, bezatzaileak berari banana luzatzean, eskuan haginka egiteko aski buru argitasun.

Zentzu honetan, eta animaliarekiko harremanari dagokionez, Arantxa Iturbek *Max, mon amour*-eko Margaretten antz handiagoa du Elsa Scheelenena baino. Margaretten zein Iturberen mugimendua honelakoa baita: aurrena erakarpen xarmatua, giza arazoentzako zimino konponbidearen ametsa. Baina ondoren bereiztea, haginkada eta bihotz-bihotzeko hilketa.

Txema Garcia-Viana eta altxor barreiatua

Txema Garcia-Viana *Kartxi-k Triangelu Hautsia* eleberrian erakutsi du Txillardegiren oinordekotza.⁹³

Triangelu Hautsia abenturazko kontakizun errealista samarra duzu, Hego Amerikako mitoei zipriztintzen duten arren. Puzuren karlistadaren garaian dago kokaturik, lehenbizi Gipuzkoan eta mamia Venezuelan.

92 “Berria”, 2005eko maiatzaren 15a.

93 *Triangelu hautsia*, Alberdania, Irun, 1998.

Protagonistak altxor baten bila dabilta. Maria Mistel umezurtzak Martin Agerreberri medikua erabiliko du Basque pirataren altxorra aurkitu guran.

Ohikoa dirudi, protagonistaren zeregin nagusia altxorra bilatzea izateak.

Ordea, baditu Garcia-Vianak ezaugarri bere-bereak, *Triangelu Hautsia*-n aldez edo moldez ziminoari lotuak. Bertako enigmaren alde batek, itxuraz indiarrek asmaturiko “Gizon-tximinoa” kondaira hauxe du oinarri: “Behin, itsasoz bestaldetik, gizon zuri bat iritsi zen [Mitxel *le Basque* kortsarioa], kanoa handi baten barruan, gure herriraino. Gizon zuriak eta bere lagunak edergailu distiratsu asko zuten eta berentzat gorde nahi zituzten. Gure jendeak lagundu nahi zion gizon zuriari, baina gizon zuriak, mesfidati, oihanean bakarrik sartzea erabaki zuen, gure laguntzari uko eginez. Behin oihanean, suge handi batek heldu zion eta, hil-zorian zegoela, tximinoek lagundu eta beraien artean onartu egin zuten. Gizon zuriak, esker onez, edergailuak tximinoen artean partitu zituen baldintza bakar batekin: opari hori, gizon zuriarengandik kostatuta ahala kostatuta babestuko zutela. Tximinoek baietz, haren bila ausartuko zen orori jugularra ebakiko ziotela. Gizon zuria bere lagun berriekin bizi izan zen azken unera arte, eta gure zaharrek diotenez, oihaneko tximinoek beti eutsi diote emandako hitzari. Gizon zuriaren arimak tximino baten baitan hartu zuen babes, eta harrezkero hor zehar omen dabil, eskuetan edergailu distiratsua haturik, besteengandik bereizteko”.⁹⁴

Protagonistak Venezuelako oihanean etsiak jota eta ustez guztia galdurik dabiltzalarik hasiko da misterioa argitzen. Hala-ko batean, Martin Agerreberri narratzaileari indiar ehiztari bat zeharo asaldaturik eta negarrez hurbilduko zaio, oharkabean gizon-tximinoa hil duelakoan. Eta bai, lurtean datza indiarrek akabaturiko ziminoa. Diamantezko gurutze txiki bat dauka eskuan.⁹⁵

94 *Ibidem*, 49-50 orr.

95 *Ibidem*, 123-124 orr.

Garcia-Vianarenean, aurrena, altxorra ez da bat eta bakarra izaten, baizik sakabanatua. Halatan, altxorra aurkitzea lehenbiziko urratsa izango da soilik; gero zailena etorriko da, hots, barreiatua elkartzea: Maria Mistelek ziminoek harat-honat darabilten altxorra batu beharko du.

Hurrena, altxor barreiatua batzeko oinarrizko bultzada emakume batek emango du beti. *Triangelu Hautsia*-n Maria Mistel ahaleginduko da ziminoen altxor sakabanatua biltzen. Garcia-Vianaren protagonistek gainera ahalegin horri alaba diren aldetik ekingo diote, aitarenganako fideltasunak bultzaturik, Mistelen kasuan aita hilarenganako fideltasunak.

Azkenki: abenturen ostean, altxorrak hasierako garrantzi obesiboa galduko du eta erdibiturik geldituko da, bien bitartean eta altxor bilatzearen kariaz protagonistek bestelako altxor bat aurkitu baitute, beroa, kontu korronea gizentzen ez duen arren badiena bere xarma: amodioak bilduko ditu Maria Mistel eta Martin Agerreberri, itsasontzian Pariserat.

Ordurako, hori bai, gizon-tximinoaren kondairaren jatorriaren jakitun: aspalditik altxorraren onuradun ziren misiolari xume batzuek asmatu zuten eta indiarren artean zabaldu. Misiolariak ez zuten altxorra Eliza ofizialaren esku utzi nahi. Baina beldur ziren Elizak, altxorraren egiaren berri izanez gero, berehala harrapatuko ziela. Arriskua tximino bihurri batzuek sortzen zuten, altxor zatiak eskuratu eta harat-honat ibiltzen zituztenak. Misiolariak ziminoaren ipuina harribitxiaren joan-etorria indiarren aurrean nolabait azaltzeko erabili zuten, indiarren ahotik Elizaren belarrira hel zedin ez altxorraren berri zehatza baizik ipuin tronpari bat.

Harkaitz Cano eta mamuzko protobikote batzuk

Aipatzen ari garen idazle horietako bakoitzak ziminoari lotzeko gizakiaren era berezi bat nabaritu du: Txillardegik ziminoarekin nahastea, zimino bilakatzea; Arantxa Iturbek zimi-

noagandik bereiztea; Txema Garcia-Vianak ziminoa erabil-
tzea.

Harkaitz Canoren *Elephant Terrible* ipuina ziminoarengana-
ko amodioak mugituko du, pasioak.⁹⁶

King Kong-en zimino arrari egin zitzaion ezinezko emaku-
mea maitatzea; ordainez, Canorenean ezinak giza amodioa itoko
du, zirku bateko bezatzaile Linoren amodio zaila. Euskalduna be-
zala, ziminofiloa ere erreprimaturik baitago. Gehien sufritzen
duena ziminofilo euskalduna izango da noski.

Canoren ipuinean Gorky, zirkuko langile bat, tiroz hilik
agertu da. Linoren errebolberra erabili dute. Gainera, Gorky az-
kenaldian Linoren emaztearekin zebilen.

Linok aurrena aitortuko du tiroa istripuz atera zela, pistola
garbitzen ari zenean; baina gero Bruno txinpantze arrari lepora-
tuko dio hilketa. Errebolberreko hatz markek arrazoa eman
diote, txinpantzearenak dira...

Baina ez Brunorenak!

Elsarenak baizik.

Bere gezurren bidez, Linok Elsa babestu bide du. Linok ez
baitu Bruno maite, makinaz idazten duen munduko zimino baka-
rra izan arren, baizik Elsa, zirkuko izarra, labana-jaurtitzaila per-
txenta.

Linori galdeketak egiten dizkion komisarioak ez du lortu
Lino zigortzea, nahiz uste duen Linok Elsari errebolberra erabil-
tzen irakatsi eta Gorkyri tiro eginarazi ziola. Terminologia klasi-
koaz esateko, kontzienteak inkontzientea baliatu zuela.

Aske utzi zutela irakurri zuen egunkari berean, komisarioak
beste albiste bat ere irakurri zuen: eskizofreniko bi ezkondu dira.
Bataren lagun imajinarioa Paulova dantzaria zen eta bestearena
banpiro bat. Azkenik eskizook Paulova eta banpiroa ezkonaraz-
tea lortu zuten, eta beraiek ezkontzeko libre geratu.

Slavoj Zizek-en ustetan, eskizofreniarik gabeko bikote hete-
ro askoren oinarrian protomamu hau genuke: emakumeak kon-

plikaziorik gabeko zimino ar indartsu agortezin bat du amets (*Max, mon amour*), ez ahul neurotiko ezindua baizik piztia potente bat (Puffen arrakasta eta Nathanen porrota emakumeekin *Human nature*-n); eta gizonak berriz esaneko cyborg bat, panpina perfektuki programatua, robot otzana, ez diona ezustean eta era apetatsuan errietarik egingo, *Do androids dream of electric sheep?* eta *Blade Runner*-ekoen antzekoa.⁹⁷

Zimino arra emakumezko androide batekin txortan: horra larrua jotzen ari den edozein bikote arrunten itzal espektral eta euskarri fantasmatikoa. Ziminoa eta cyborga: desleialtasunaren inongo beharrik ez lukeen bikote postmoderno biribila.

Dena den, emakumeak zimino arra badu amets, eta gizonak berriz ziberremakumea, galde liteke halaber zer arraio ote duen amets ziberremakumeak, edo, Philip K. Dick-en liburu ospetsuaren izenburua errepikatzeke, *Androideek ardi elektrikoekin egiten ote dute amets?*

Eleberri horretan Luba Luft androide emakumezkoa ageri da. Laser tiro batez hil dezaten baino lehen museo batean dago, Edward Munchen *Nerabezaroa* margolanari begira. Neska bat erakusten du ohe ertzean eserita, biluzik, eskuak magalean gurutzurik, harrituta eta izututa.

Orduan Luba Luftek esango du humanoen baitan badela zer-bait misteriotsua eta hunkigarria, horri begiratzen diola beti, humano izan nahi lukeela, gorroto dituela androideak. Emakumezko humanoen nahiak eta gogoetak imajinatzen dituela behin eta berriro, haiek imitatzeke, haiek bezalakoxea izan nahi baitu.⁹⁸

Cyborg eme garrantzitsu batek behintzat emakumezko humanoa du amets. Andre humanoa funtsezkoa da haren oinarri fantasmatikoa.

Ordea, cyborg emea nekez helduko da jakitera, orrialde hauek irakurri ezean behinik behin, andre humanoa amets duela eta erakargarri zaiola, besteak beste andre humanoak bere alde-

97 Slavoj Žižek, *The Fragil Absolute*, Verso, London, 2000, 65-66 orr.

98 *Do androids dream of electric sheep?*, Orion Books, London, 1999, 114-5 orr.

tik zimino arra amets duelako, etengabeko amets honek egitura-tzen baitu bere nortasuna eta misteriotsu eta hunkigarri bilakatu-tzen, Zizeken burutapenak egia badio bederen.

Zentzu honetan, Txillardegik berriro ere asmatuko zukeen honako hau idatzi izan balu: “Gizartea zoo mota bat da. Edozein bikote pittin bat aztertu eta berehala nabarituko duzu piztia kaio-latua eta tximuaren mamua”.

Andrea, gizona, zimino arra eta androide emea genituen. Laukoteko kide guztien mamuez zerbait esatekotan, eta amaitze-ko, itaun liteke ziminoak zer ote duen amets. Txillardegik hu-rrengo libururen baten bidez lagunduko digu beharbada galdera horren erantzuna bilatzen.

TXILLARDEGI ETA ZIMINOA

Antza S.A.L.ek inprimatu du
2007ko azaroan.